

BOSNA

BROJ 7 5/2025 CIJENA/10 €

Ismail Palić:

BOSNISTI IMAJU NAJBOLJU SARADNJU S KROATISTIMA

HASAN ČILEZ:

**BALKAN MOŽE BITI PROSTOR
MIRA, ALI BEZ MIJEŠANJA
GLOBALNIH SILA**

ALMIR ZALIHĆ:

**SUVREMENI BOŠNJAČKI
PJESNICI POKAZUJU DA
SU "PROMETEJI NADE"**

UVODNA RIJEČ

- 3 Filip Mursel Begović: *Naša probleme ne može riješiti izvanzemaljac*

TEME

- 4 *Strani radnici kao ogledalo većinskih strahova*
8 Filip Mursel Begović: *Črni muslimaneci i Lijepa naša koja postaje Lijepa svačija*
13 *Djeca nam pale grad, sutra bi mogli ljude*
16 *Društvo koje ratuje samo sa sobom*
20 Amina Šećerović Kašli: *Koliko je koštao moj život? / "Quanto valeva la mia vita?"*
22 Hilmo Demirović: *Zašto se u Sandžaku najjasnije vidi šta čeka cijelu regiju*

INTERVJUI

- 26 Ismail Palić: *Bosnisti ni s kim ni izbliza nemaju tako dobru saradnju kao s kroatistima* (Razgovarao: Filip Mursel Begović)
33 Jasmin Musić: *Ovo je samo početak jedne ozbiljne priče* (Razgovarao: Stipe Majić)
34 Hasan Čilez: *Balkan može biti prostor mira, ali bez miješanja globalnih sila* (Razgovarala: Amina Šećerović-Kašli)
38 Almir Zalihić: *Suvremeni bošnjački pjesnici pokazuju da su „Prometeji nade“* (Razgovarao: Filip Mursel Begović)

PRIKAZI I KRITIKE

- 43 Filip Mursel Begović: *I Vujko i Halil i Mato - Zbirka sastavljena iz ljubavi prema Bosni i njenim ljudima* (O „Bosanskim narodnim bajkama“ Milene Mrazović)

REPORTAŽA

- 46 Jakub Salkić: *Bobovac u srcu Bosne*

PORTRETI

- 53 Nejra Kadić Meškić: *Srce integracije u Hrvatskoj, mjesto gdje povjerenje ima lice, glas i metodu* (Piše: Vesna Ivezić)
56 Denny Newell: *Amerikanac iz Oregona u Podrinju* (Piše: Jakub Salkić)

- 60 Enes Begović: *Domovina je samo jedna* (Razgovarao: Filip Mursel Begović)
62 Layla Al Rajabi Šoštarac: *Kad pjesma kaže „habibti“, ljubavi, to se odnosi na Palestinu, ne na ženu* (Piše: Vesna Ivezić)

HISTORIJSKA ČITANKA

- 66 Nedim Hasić: *Muvekkit koji je čuvao vrijeme i Bosnu: Život i ostavština Saliha Sidkija Hadžihuseinovića*
70 Nedim Hasić: *Baron Đuro Babić, Ličanin koji je podigao moderno Trebinje*

NOVI GLASOVI

- 74 Mirsada Delić Šerifović: *Duše u sjenkama starih kamenova*

NOVA IZDANJA

- 76 Stipe Majić: *Knjiga koja djetinjstvo pretvara u povijest, a povijest u opomenu* („Bojanka pod opsadom“ Nejre Mekić Korkmaz)

BOSNA INFO

- 77 Usvojen kurikulum za Bosanski jezik i kulturu
78 Ključno pitanje su udžbenici
79 Turističko, privredno i kulturno predstavljanje Krajine u srcu Hrvatske
80 Dani bosanskohercegovačke kulture 2025.
82 „Priateljstvo ne poznaje granice“ spojilo Hrvatsku, BiH i Sloveniju
83 Bošnjačka digitalna biblioteka
84 Ivan Slamnig: Blagodat manjine

Filip Mursel
Begović,
glavni urednik

Ne uvažavajući postajanje sredine (koju Bošnjaci moraju definirati nužnim putem), ne shvatamo da se za ono što s nadom priželjkujemo mora izboriti, a za to je potrebna neka vrsta procesa (putovanja). Ili još bolnije, kompromisa. A s kim drugim nego sa Srbima i Hrvatima. U tom otvarajućem procesu za očekivati je da na koncu niko neće biti posve zadovoljan.

Proklijati, a ne proklinjati

NAŠA PROBLEME ne može riješiti izvanzemaljac

Budući da veliki broj medija u Bosni i Hercegovini ima potrebu da povremeno tematski istakne "pozitivne vijesti o našoj zemlji", nategnuto tražeći ravnotežu naspram onih prevladavajućih negativnih koje i sami velikodušno produciraju, bavio sam se mišlju kako bih na tragu tog trenda lično mogao odgovoriti na taj već ustaljeni kliše i forsirati bosansku arku spasa na Miljacki.

Kako surovu i hladnu bosanskohercegovačku realnost zamijeniti s toplim utopijskim svijetom ideala, a totalitarizam negativnog transponirati u totalitarizam pozitivnog? Naprimjer, serija tekstova o uspješnim Bošnjacima u dijaspori, dvostrukim doktorima znanosti, štafetama liječnika i pravnika, sletovima sportista i manekenki itd., pa naglo okrenuti u znanstvenu fantastiku i obznaniiti pojavu NLO-a nad piramidama u Visokom, u smislu mogućnosti da postoji izvanzemaljska sila koja je spremna uložiti u obnovu svoje davno napuštene baštine na visočkim planinama i preko noći pokrenuti našu posrnutu ekonomiju.

Nešto kao: "Jučer je u jutarnjim satima na Bistriku, u maglovito zimsko sarajevsko jutro, dok je šeher nastanjivala nečujna i ubojita mješavina sumpor-dioksida i čađi, nani Đulsi na pendžeru procvjetao kaktus. Bodljikavi sukulenti neočekivano je otkrio svoju raskošnu floru, a nana Đulsa za našu novinu posvjedočila je da joj se to pričinilo kao odbijesak dženetskih perivoja. U podnevnim satima nanin skromni dom posjetio je visoki predstavnik NLO-a, koji je s domaćicom detaljno razgovarao o mogućnostima implementacije cvjetnog rasta kaktusa na poboljšanje trnovitog evropskog puta BiH. Visoki predstavnik NLO-a i nana Đulsa usuglasili su nakon jednosatnog sastanka tête-à-tête stavove i održali zajedničku konferenciju za medije na kojoj su upozorili na nevjerojatnu i neslučajnu biološku sličnost kaktusa i BiH, naglasivši da i iz kaktusa, usred zime, može izrasti cvijet."

Uopće se ne bismo začudili kad bi u takvu vijest neko i povjerovao. Jedno vrijeme je na Facebooku djelovala stranica pod nazivom „Vox“, koja aludira na istoimeni satirično-politički magazin, koji se među Bošnjacima pojavio uoči rata devedesetih i kratko, ali slavno širio humoristične dezinformacije. Domišljati anonimni administrator vrlo je uspješno nastavljao tradiciju radeći fotomontaže i izmišljene vijesti poput one da su čelnici Naše stranke posjetili i položili vijence na grobove grčkih i ruskih dobrovoljaca u Istočnom Sarajevu. Čini se ironično i suštinski benigno, no, kada uočimo da veći broj

komentatora tu vijest prihvata kao činjenicu, tada imamo razloga da se zabrinemo nad njihovom lahkovrnošću, a i nad lakoćom kojom neki medij, koliko god marginalan bio, može uspješno širiti maligne dezinformacije i učiniti nekome štetu.

U trenutku dok je Dodik najavljivao prekid saradnje RS-a s državnim institucijama, pa se moglo učiniti i da će uskoro započeti neko novo krvoproliće, neko je ponovo počeo širiti lažnu vijest da je turski predsjednik izjavio da će u slučaju napada na Bošnjake protiv sebe imati i sto miliona Turaka. I tako na društvenim mrežama među Bošnjacima odjednom lahkovrno zavlada prkosna sigurnost. Time nas zaokuplja misao da ne živimo ni posvemašnji negativitet, ni pozitivitet, već poražavajući relativitet.

Boli nas mogućnost da društvene i političke pojave umijemo gledati isključivo u njihovim krajnostima kao pozitivne ili negativne, a vjerodostojnost takvih pojava uvijek je na granici sumnjivog. Ne uvažavajući postajanje sredine (koju Bošnjaci moraju definirati nužnim putem), ne shvatamo da se za ono što s nadom priželjkujemo mora izboriti, a za to je potrebna neka vrsta procesa (putovanja). Ili još bolnije, kompromisa. A s kim drugim nego sa Srbima i Hrvatima. U tom otvarajućem procesu za očekivati je da na koncu niko neće biti posve zadovoljan. Stoga nam se ponekad čini da su bošnjački političari u BiH previše popustljivi ili snishodljivi, no, tako je to s nužnim kompromisima.

Pjesnik Reiner Kunze, istaknuti predstavnik generacije njemačkog novog subjektivizma, u vremenima dok je podijeljena Njemačka još uvijek trpjela posljedice razarajućeg rata, u svojoj kulturnoj zbirci „Divne godine“ opisao je atmosferu podruma iza Željezne zavjese u komunističkom dijelu Njemačke. I kao u svakom podrumu, na memli strani, ispod stalaža, prevrnutih sanduka, odbačenih stvari i probušenih kanti, gdje se šire gljivice i spore, gdje se širi kondenzacija tuđih crnih misli – iz svega se još može izvući živi repić nekog crva koji još diše dahom malenim.

Odjednom život, nenadano kao i nada, niknu na mjestu gdje smo ih najmanje očekivali. U najvećem smradu podruma prepoznati obnavljajuću snagu života. Nije li upravo to ona pozitivna vijest koju smo toliko priželjkivali? U lošem vidjeti i prepoznati dobro i proklijati, a ne proklinjati.

Nego, eto nas opet kod nane Đulse, srčemo findžan kahve i opuštamo se u novom životu koji nalikuje na procvjetali kaktus. Muči nas još jedino to što naše probleme ne može riješiti neki izvanzemaljac.

Hrvatska demografska slika se pred našim očima nepovratno mijenja. I to ne samo “negdje tamo” u Zagrebu ili na obali, nego u svakoj općini koja je naučila da joj se susjedi više ne zovu samo Marko i Ana, nego i Mona, Celine, Tutunabe iz Nairobija, radnik Chandra iz Nepala ili medicinska sestra Saoke s Filipina.

U Medulinu, maloj općini na jugu Istre, statistika kaže da je “ukupan migracijski saldo” u zadnje četiri godine +887 stanovnika – na svega oko 3000 ljudi u mjestu i 6552 u cijeloj općini. Doslovno: novi susjed svaki drugi dan. U razredu jedne osnovne škole, među nešto više od dvadeset učenika, djeca govore sedam jezika – talijanski, njemački, engleski, ukrajinski, ruski, albanski i hrvatski. To više nije metafora “multikulturalnosti”, to je učionica u Istri.

Ovo je lice Hrvatske kao useljeničke zemlje. Ali postoji i drugo lice, ono koje nas kao manjinsku zajednicu posebno brine.

Brojevi Ministarstva unutarnjih poslova pokazuju da je do 31. listopada ove godine izdano 149.166 dozvola za boravak i rad stranim radnicima, naspram 176.904 u istom razdoblju lani. Najveći pad je u građevini: ove godine 44.888 radnih dozvola, čak 18.500 manje nego prošle (63.356 u prvih deset mjeseci). U turizmu i ugostiteljstvu do kraja listopada izdano je 48.344 dozvole, što je također manje nego lani (51.209 u istom razdoblju).

Od ukupnog broja, 72.987 dozvola ove je godine izdano za novo zapošljavanje, 56.827 je produljeno, a 19.352 su sezonske. Prošle je godine Hrvatska izdala rekordnih više od 206.000 dozvola, od čega 75.071 u graditeljstvu i 56.228 u turizmu i ugostiteljstvu.

Drugim riječima, iako je uvoz radne snage malo usporio, radi se i dalje o stotinama tisuća ljudi koji dolaze iz Nepala, Filipina, Vijetnama, Indije, Egipta, Uzbekistana... rade na gradilištima, u hotelima, restoranima, skladištima, logistici. Ekonomist Željko Lovrinčević procjenjuje da će građevina sada polako padati, dok će dugoročno rasti potreba za stranim radnicima u socijalnoj skrbi i zdravstvu – ženama koje brinu o našim starima i bolesnima, uz uvjet da znaju hrvatski.

U isto vrijeme, Hrvatska je u vrhu EU po priljevu muških migranata. U građevini prosječna neto plaća ostaje oko 19,6 posto niža od prosjeka gospodarstva, a dodana vrijednost po zaposlenom u tom sektoru iznosi tek 35.541 euro – znatno ispod prosjeka EU. Plaće u gradnji zgrada oko 1113 eura, u hotelima i restoranima

1047 eura, u trgovini 1199 eura. Svaki treći radnik zaposlen u pravnim osobama, oko pola milijuna ljudi, prima manje od 1000 eura neto mjesečno, dok je prosječna plaća 1456 eura, a medijska 1260.

I sada dolazimo do ključne napetosti ili točke vrenja: Zašto Hrvati odlaze u Irsku, a Filipinci i Nepalci dolaze u Hrvatsku?

DOMAĆI ČOVJEK U MUKAMA

Vlada u proračunskim dokumentima tvrdi da se nikad nije živjelo bolje. Proračun raste na gotovo 40 milijardi eura, rashodi skaču 8 posto, a premijer Andrej Plenković naglašava da je proračun “socijalan”, usmjeren na očuvanje životnog standarda. Plaće u javnom sektoru i mirovine rastu, socijalni rashodi čine trećinu proračuna.

Ali ispod tog “prosjeck” nikad bolji” kriju se brojke koje objašnjavaju zašto je domaći čovjek duboko nezadovoljan: više od 800 tisuća stanovnika je u riziku od siromaštva, stopa rizika od siromaštva bila je 21,7%, među zaposlenima i samozaposlenima 8,3% je u riziku od siromaštva (EU prosjek 8,2%), 60% ljudi lani je imalo teškoće sa “spajanjem kraja s krajem” – 40,6% “male teškoće”, 19,8% “teške i vrlo teške”, četveročlana obitelj koja živi s 15.500 eura godišnjeg dohotka nije samo u riziku nego već u samom siromaštvu.

Istovremeno, tržište rada izgleda paradoksalno jer krajem listopada bilo je 77.825 nezaposlenih, od čega 29.815 mladih 15–35 godina (38,3%) u dobi 20–35 godina, nezaposleno je 25.046 ljudi (32,2% svih nezaposlenih), bez posla je 13.232 visokoobrazovanih (17% nezaposlenih). Na burzi rada najviše nezaposlenih s diplomom su ekonomski stručnjaci (1717), ekonomisti (1128), fizioterapeuti (585), pravnici (489)... dok poslodavci najviše traže odgojitelje predškolske djece (7400 natječaja u deset mjeseci), doktore (3651), medicinske sestre (3571), učitelje razredne nastave (1885), pravnike (1520), psihologe, fizioterapeute.

Istovremeno, Hrvatska prema analizama EU ide prema tome da će do 2030. imati najveći udio radnih mjesta sa srednjom školom u Europi – čak 67%. Dakle, zemlja koja masovno obrazuje ljude za poslove koji će biti premalo plaćeni, dok za dio diplomiranih uopće nema posla.

U kombinaciji niskih plaća, visoke nesigurnosti i slabe perspektive nije čudno što je, kako kaže psiholog Zvonimir Galčić, “vrag u prosjeku”: prosjek raste, ali nejednakost raste još brže. Nezadovoljni ljudi se, upozoravaju stručnjaci, okreću populizmu ili, jednostavno, odlaze. I tu nastaje idealno tlo za ksenofobiju.

Vrag u prosjeku

STRANI RADNICI KAO OGLEDALO VEĆINSKIH STRAHOVA

U kombinaciji niskih plaća, visoke nesigurnosti i slabe perspektive nije čudno što je, kako kaže psiholog Zvonimir Galić, "vrag u prosjeku": prosjek raste, ali nejednakost raste još brže. Nezadovoljni ljudi se, upozoravaju stručnjaci, okreću populizmu ili, jednostavno, odlaze, a dolaze strani radnici. I tu nastaje idealno tlo za ksenofobiju. Za nacionalnu manjinu, odnos prema stranim radnicima zvoní na uzbunu: logika je identična onoj kojom se nekad, i danas, govori o Romima, Srbima, Bošnjacima, "Bosančerosima" i svima koji nisu "naši".

STRANI RADNICI KAO OGLEDALO NAŠIH STRAHOVA

Institut za istraživanje migracija (IMIN) početkom studenog proveo je istraživanje na reprezentativnom uzorku od 1000 građana. Rezultat je 62,79% građana djelomično ili potpuno nezadovoljno prisutnošću stranih radnika, neutralnih je 34,13%, djelomično zadovoljnih 2,78%, potpuno zadovoljnih jedva 0,30%.

U odnosu na prošlu godinu raste broj onih koji su "potpuno nezadovoljni": sada 20,63%, naspram lanih 16,5%, a djelomično nezadovoljnih je 42,16%.

Kad ih se pita zašto, odgovori su vrlo jasni: 69,8% strahuje od porasta kriminala, 51,7% boji se smanjenja mogućnosti zapošljavanja za domaće radnike, 47,7% brine zbog snižavanja cijene rada i radnih standarda, 48,8% navodi kulturne razlike i nesuglasice.

Ove godine posebno jačaju ekonomski i sigurnosni razlozi, dok se nešto manje naglašava "prevelika kulturna raznolikost" nego prije. Ali možda još važniji od motiva nezadovoljstva je podatak o socijalnoj distanci jer gotovo nitko ne želi stranog radnika kao člana obitelji, a samo 2,4% bi ga željelo za prijatelja, dok bi ga 5,7% bi ga prihvatilo kao susjeda i oko 10% želi ih za kolege na poslu.

Dakle, spremni smo da nam "drže turizam", "rade na gradilištima", čuvaju starce i djecu, ali veliki broj ne želi da mu budu komšije, prijatelji ili zet. Strani radnik je u našoj kolektivnoj percepciji "privremena radna snaga", a ne mogući budući sugrađanin. Za nacionalnu manjinu, ovo zvuči na uzbunu: logika je identična onoj kojom se nekad, i danas, govori o Romima, Srbima, Bošnjacima, "Bosančerosima" i svima koji nisu "naši".

U Slavonskom Brodu, u naselju Kolonija, nedavno je u masovnoj tučnjavi stranih radnika ozlijeđen 23-godišnjak, izboden oštrim predmetom. Policija je uhitila 10 državljana Vijetnama, sve zbog sudjelovanja u tučnjavi, narušavanja javnog reda i mira te nezakonitog boravka. Među njima je 32-godišnjak kojeg se tereti za pokušaj ubojstva.

KAD JEDAN NOŽ DOBIJE LICE CIJELE AZIJE

Ta je noćna tučnjava shvatljivo uznemirila građane. Ali još je važnije što se dogodilo poslije: društvene mreže su se ispunile upozorenjima, generalizacijama, porukama straha od "Vijetnamaca", "Nepalaca", "Indijaca" koji "preplavljaju Brod".

Jedan incident, kakvih među domaćima ima svakog vikenda po kavanama i klubovima, dobio je lice cijele jedne skupine ljudi. Tučnjava deset muškaraca postala je argument protiv desetina tisuća radnika iz Azije.

Kad se na to nadovežu medijski naslovi o "tajnim letovima" kojima Austrija vraća azilante u Zagreb, ove godine ih je dublinskim transferima vraćeno 1263, a Hrvatska je 8270 osoba "protjerala" u treće zemlje ili ih je u postupku vraćanja – dobivamo dojam neprestanog "napada izvana". Bilo da se radi o radnicima ili izbjeglicama, sve se slije na istu sliku: neki "drugi" dolaze, a mi ih moramo "zaustaviti", "kontrolirati", "vratiti".

Na toj slici raste pritisak da se uvode restrikcije i to često na račun samih radnika, a ne onih koji profitiraju od njihova rada.

"ŽELIŠ RADITI U HRVATSKOJ? NAUČI HRVATSKI!"

Jedna od novih mjera je i izmjena Zakona o strancima koja uvodi obvezu poznavanja hrvatskog jezika za strane radnike.

Ministar unutarnjih poslova Davor Božinović najavio je da će nakon godinu dana rada u Hrvatskoj radnici morati položiti ispit A1 razine hrvatskog jezika, što će biti uvjet za produljenje dozvole.

Na papiru, to zvuči kao razumna integracijska mjera jer naravno da bi ljudi koji žive i rade u Hrvatskoj trebali znati barem osnove jezika. Posebno ako, kako kaže Lovrinčević, ulaze u sustav socijalne skrbi i zdravstva, gdje rade s najranjivijim skupinama.

Ali politički kontekst ove mjere nije tako čist. Na nju je snažno gurao Domo-vinski pokret, nakon što je Kaufland objavio reklamu prvo na hindskom, pa tek onda na hrvatskom. Domovinski pokret je reagirao plakatom: "Želiš raditi u Hrvatskoj? Nauči hrvatski jezik!", pozivajući se na Zakon o hrvatskom jeziku. Tri i pol mjeseca kasnije, HDZ im je isporučio upravo ono što su tražili.

Naravno da je znanje jezika važno. Ali kad se ono uvodi pod pritiskom stranaka koje svoje političke bodove grade na strahu od stranaca i manjina, teško se oteti dojmu da je jezik ovdje i batina, a ne samo most.

Istodobno, za strane studente se uvjeti olakšavaju (dozvola se obnavlja svake tri umjesto svake godine), sezoncima se dozvole rade za tri godine umjesto jedne, poslodavcima se uvodi obveza da imaju 10% domaćih radnika u deficitarnim zanimanjima, odnosno 20% u nedeficitarnima. Administracija se digitalizira.

Dakle, radnici su, objektivno, potrebni. Ali umjesto ozbiljne integracije, stanovanja, obrazovanja, zajedničkih programa u lokalnoj zajednici – prvi refleksi je disciplina, testiranje, ograničavanje.

ZAŠTO JE DOMAĆI ČOVJEK LJUT?

Kada više od 800 tisuća ljudi živi u riziku od siromaštva, kada svaki treći radnik prima manje od 1000 eura, kada su cijene stanova i najamnina otišle u nebo, a četveročlana obitelj s 15.500 eura godišnjeg dohotka živi u stvarnom siromaštvu, nije teško razumjeti zašto domaći čovjek ima osjećaj da ga netko vara.

Kad uz to vidi da građevinske tvrtke rastu, ali produktivnost pada, da država najavljuje 30.000 novih radnih mjesta, dok se već sada bez posla vodi 29.815 mladih do 35 godina, da 13.232 visokoobrazovanih sjedi na burzi, dok se uvoze deseci tisuća stranih radnika, tada je logično da se pita:

"Pa zar nije prvo trebalo osigurati posao i plaću domaćem čovjeku? Zar ovi ljudi dolaze da bi nas zamijenili?"

Problem je što je odgovor složen, a politička scena voli jednostavna objašnjenja. Lakše je reći "previše je stranih radnika" nego priznati da je ekonomski model

.....

Društvene mreže su se ispunile upozorenjima, generalizacijama, porukama straha od "Vijetnamaca", "Nepalaca", "Indijaca" koji "preplavljaju Brod". Jedan incident, kakvih među domaćima ima svakog vikenda po kavanama i klubovima, dobio je lice cijele jedne skupine ljudi. Tučnjava deset muškaraca postala je argument protiv desetina tisuća radnika iz Azije.

postavljen tako da domaći radnici mogu otići u Njemačku ili Irsku i zarađivati tri puta više, da poslodavci u Hrvatskoj račun dobiti spašavaju uvozom slabije plaćene radne snage, da država nema jasnu strategiju industrijskog razvoja, nego živi od turizma, gradnje i EU fondova, da prerađivačka industrija i poljoprivreda – sektori koji stvaraju stabilna, srednje plaćena radna mjesta – godinama su zapušteni.

Otvara se prostor za opasnu zamjenu teza: umjesto da se raspravlja o modelu razvoja, radnim pravima i kolektivnim ugovorima, optužuje se Filipinca ili Nepalca što je došao raditi posao koji domaći za 900–1000 eura više ne želi. Iz pozicije nacionalne manjine u Hrvatskoj (i šire, u regiji) ovaj razvoj je posebno zabrinjavajući. Jer scenarij je dobro poznat. Najprije se targetira skupina koja nema glasa i to strani radnici, izbjeglice, azilanti. O njima se govori kao o “privremenima”, “jeftinoj radnoj snazi”, “sigurnosnom riziku”. U istraživanjima ljudi otvoreno kažu da ne žele da stranac bude član obitelji, susjed, prijatelj.

Ako se takav diskurs normalizira, vrlo brzo na red dolaze i oni koji su tu desetljećima – Romi, Srbi, Bošnjaci, Albanci, mješani brakovi. Logika je ista: “dobro je da rade, ali neka ne traže previše prava”, “neka ne ističu svoju kulturu”, “neka se ne vide”.

Sociolog Ivan Balabanić s pravom upozorava da je integracija dvosmjernan proces i da nije dovoljno reći da će radnici naučiti jezik, moraju i domaći ljudi pokazati spremnost da ih prihvate kao sugrađane. A istraživanje jasno pokazuje da toga danas gotovo nema. Za nacionalne manjine u Hrvatskoj, koje i same ovise o tome hoće li ih većina doživjeti kao “svoje” ili kao “vječne strance”, pitanje odnosa prema radnicima iz Azije i Afrike nije periferno. To je pitanje zajedničke sudbine. Društvo koje prihvati da je normalno otvoreno zazirati od drugih, sutra će lakše relativizirati i manjinska prava, od jezika do obrazovanja i kulture.

MOŽE LI HRVATSKA IZGRADITI DRUGAČIJI MODEL INTEGRACIJE?

Istovremeno, postoje i drukčije slike. U Medulinu je, primjerice, općina organizirala vrtić i školu tako da svako dijete čiji su roditelji ondje prijavljeni ima mjesto u jaslama i vrtiću, cijena vrtića je 85 eura, naknada za novorođenče 800 eura, produženi boravak u školi je besplatan, studenti dobivaju stipendije od 80 do 200 eura. Nova naselja rastu, gradi se centar za starije osobe, djeca idu na izlete barom oko otoka.

Tamo doseljenici iz Bostona, Nairobi, Pariza i Ukrajine zajedno piju kavu,

Za nacionalne manjine u Hrvatskoj, koje i same ovise o tome hoće li ih većina doživjeti kao “svoje” ili kao “vječne strance”, pitanje odnosa prema radnicima iz Azije i Afrike nije periferno. To je pitanje zajedničke sudbine. Društvo koje prihvati da je normalno otvoreno zazirati od drugih, sutra će lakše relativizirati i manjinska prava, od jezika do obrazovanja i kulture.

djeca sjede u klupama i uče različite jezike. U lokalnom vijeću sjedi žena koja se “samo” zaljubila u Medulinca, pa ostala.

To nije idila bez problema, ali pokazuje da se integracija može misliti i drukčije, kroz infrastrukturu, usluge, susrete, svakodnevni život. Kroz činjenicu da je netko tvoj susjed – bez obzira je li rođen u Labinu ili u Keniji.

No da bi se taj model proširio, Hrvatska će se morati suočiti s još jednim problemom: usamljenost i pucanje odnosa zajednice. OECD podaci pokazuju da i među mladima i među starijima raste izolacija, da je sve manje svakodnevnog kontakta s prijateljima, sve više vremena provedenog u digitalnim mjehurićima. Usamljen čovjek, radnik, umirovljenik – teže gradi solidarnost, lakše se boji nepoznatog.

A upravo će sektor socijalne skrbi, kako predviđa Lovrinčević, trebati najviše stranih radnica u budućnosti. Stariji, usamljeni ljudi i strani njegovatelji – to je buduća slika koja nas čeka. Hoće li se to pretvoriti u još jedan tihi geto ili u prostor susreta, ovisit će o političkim odlukama danas.

Ako se vratimo na početno pitanje – zašto dovodimo ljude koje potom proganjamo? – odgovor je neugodan: zato što trenutno uvozimo radnike, a ne ljude.

Uvozimo tijela za rad u sustav koji domaćem radniku često ne nudi dostojanstvenu plaću ni sigurnost, stranom radniku nudi minimalnu zaštitu, slabu integraciju i visok rizik od stigme, manjine drži na rubu, tolerirajući ih, ali rijetko ih istinski uključujući. Pravedniji model značio bi nekoliko jasnih koraka.

Radna prava za sve, jednake minimalne standarde plaća i uvjeta rada za domaće i strane radnike, snažnije inspekcije rada, borbu protiv prekrasnih ugovora,

kašnjenja plaća i izrabljivanja, poticanje kolektivnog organiziranja, uključujući sindikalno uključivanje stranih radnika.

Integracija kao javna politika koja donosi organizirane tečajeve jezika, ali i programe upoznavanja društva, prava, institucija, lokalne programe koji povezuju domaće stanovništvo i doseljenike: škole, sportske klubove, kulturne centre, koja vodi politike stanovanja koje sprečavaju stvaranje etničkih i socijalnih geto-kvartova.

Poštena raspodjela tereta i koristi znači fiskalnu i socijalnu politiku koja smanjuje nejednakost i jača srednji sloj, umjesto da sav bijes preusmjerava na “strance”, koja nudi razvoj prerađivačke industrije i poljoprivrede, da mladi ne ostaju bez perspektive i ne odlaze u Irsku.

Solidarnost manjina i novih doseljenika je svjesno građenje mostova između nacionalnih manjina i stranih radnika, jer sutra kad se ksenofobija razbuktat, naći ćemo se na istoj meti, pa se podrazumijeva zajednički zahtjevi za zaštitom od nasilja iz mržnje.

Hrvatska danas stoji na raskrižju, može izabrati put u kojem će strance tretirati kao potrošnu robu, ventil za egzodus vlastitih građana u bogatije zemlje i vreću za udaranje kad god je domaći čovjek s razlogom ljut. Ili može izabrati put u kojem se borba protiv siromaštva, nejednakosti i nesigurnosti vodi zajedno – i za “naše” i za “strane”.

Za nas koji dolazimo iz manjinskih zajednica, odgovor je jasan: svaka politika koja normalizira prezir prema “drugom”, danas Filipinac, sutra Rom, prekosutra... dugoročno je prijetnja i nama.

Zato pitanje stranih radnika u Hrvatskoj nije samo pitanje ekonomije. To je lakmus papir demokracije i ljudskosti. I tu se, htjeli mi to ili ne, svi nalazimo na istoj strani ograde. ●

Ovi kaj su „mujići“, al' nisu kak iz Bosne

ČRNI MUSLIMANECI i Lijepa naša koja postaje Lijepa svačija

PIŠE: Filip Mursel Begović
FOTOGRAFIJE: Stipe Majić

Danas bi na schengenskoj granici zapeo i Isus iz Nazareta pod sumnjom da kvari evropski pejzaž. Pratimo tragove stvarnih i zamišljenih pridošlica, od Čovićeve panike pred „muslimanima“ do Orbánovog straha od vlastitog DNK-a, i pitamo se šta uopće znači Evropa koja se boji lica u kojima se prepoznaje.

Ako ste zadnjih godina prošli Zagrebačkom avenijom ili međimurskim selima, mogli ste doživjeti malu civilizacijsku nervozu. Na autobusnim stanicama, na gradilištima, po hotelima i bazenima čuje se „kak je crn“. Postao je to službeni komentar zagrebačke ulice. Nepalci, Bangladežani, Indijci, Filipinci, Pakistanci, navodno i poneki „mujić kak su ovi iz Bosne, al' nije baš isti, nekaj tu ne štima“, pune autobusne stanice, pune rupe hrvatske demografije i pune tišine u kojoj se ne govori ono što svi misle: „Lijepa naša postaje lijepa svačija.“

Moj školski drug iz zagrebačkog predgrađa, Ivan, pokušava da mi to objasni besprijeckornom kajkavskom logikom. Gleda me godinama otprije, zna da sam „Bošnjak, džamija i to“, ali me svejedno računa u iste, domaće.

„Ti si isti kak i ja“, govori, lupka me po ramenu, „al' ovi su, stari, baš crni... Neki s turbanima, neki s brčinama do poda... Kažu mi da su Sikhi, da ima i ovih kaj se mole Šivi, Krišni, pa onda ovi kaj su mujići, al' nisu kak iz Bosne. I ne znam kud bu to sve išlo. Najbolje da i ja nekud zbrišem. U Bengal, kaj buš...“

Negdje između Tuheljskih toplica i Klanjca prijeteća sjena jednog Adulhaka Muhameda pada preko barokne slike hrvatskog pejzaža, ali u Hercegovini je bolje. Tamo je Hrvatska i dalje „Lijepa naša“. Tamo sjedi hrvatski lider Dragan koji je prije koju godinu urlao da bošnjački lider Bakir planira naseliti 60.000 muslimana i razbiti demografsku „ravnotežu“. Čitava mašina HDZ-ovih narativa svojedobno je digla je prašinu oko Arapa koji su kupovali vikendice u Bosni da bi se odmarali, ne da bi radili. Iste one Arape

koje su hrvatski turistički radnici kasnije dočekivali na Jadranu kao najbolju mušteriju.

Čega se Dragan bojao u Bosni, hrvatski premijer Andrej je široke ruke potpisivao u Hrvatskoj. Hrvatska je uvezla stotine hiljada stranih radnika, većinom iz muslimanskih zemalja. Čovićeva noćna mora pretvorena je u Plenkovićevu ekonomsku računicu. Nepalci pune međimurske pogone, Bangladešani i Filipinci peru suđe po Dalmaciji. U Medimurju ih je već toliko da stara pjesmica iz Breze, „lepi pucek, crni cucek, jedna pura, dva pandura, svakom dojde smrtna vura“, zvuči manje kao bajalica, a više kao program rasne anksioznosti.

Pitanje se nameće samo od sebe, onako bosanski neotesano: hoće li nekom Hrvat u Hercegovcu jednog dana pasti na pamet da optuži matičnu domovinu za naseljavanje „črnih muslimaneca“ u Hrvatsku? I šta ćemo onda kada ti isti „črni“ počnu curiti

preko granice u Hercegovinu, u prazne četverokatnice iz kojih je politika stalne proizvodnje nesigurnosti i očaja već protjerala vlastiti narod „u Njemačku i Irsku, što dalje to bolje“?

JE LI GAVRILO PRINCIP BIO SIRIJAC

Strah od crnih tijela u bijeloj Evropi nije hrvatski izum. To je samo nova pjena na starom moru. Ovaj put pjena ima brkove, turban, radnu dozvolu i kredit za slanje para kući. Ali more straha je uvijek isto: bojazan da će „njihovi“ promijeniti „našu“ kulturu, da će „njihova“ vjera pojesti „naše“ vrijednosti, da će „naše“ žene voljeti „njihova“ tijela.

Sve to bi bilo skoro smiješno da nije tragično. Jer u isto vrijeme dok mađarski premijer Viktor Orbán odmotava bodljikavu žicu na granici i urla protiv muslimanskih migranata, jedan stari tekst iz 12. stoljeća strpljivo čeka da ga neko pročita. Na marginama

evropske historije stoji zapis Ebu Hamida iz Granade, muslimanskog putopisca koji je tri godine boravio u Ugarskoj. Piše o muslimanima koji tamo služe kralja, nekad otvoreno, nekad tajno. Piše o Megaribima koji na bojnopolju javno klanjaju, o Huvarizmijcima koji javno idu u crkvu, potajno u džamiju. Piše o muslimanskim sinovima koji se žene kćerima domaćih plemića. Piše, ukratko, o tome da su muslimani u ovoj Europi živjeli, voljeli, radali djecu dok kršćanski Zapad još nije znao ni gdje se tačno nalaze „Saraceni“.

Čitajući Ebu Hamida danas, čovjek se ne može oteti iskušenju da prekrsti Orbana u Orban bin Hamid bin Ebu Hamid Granadija i to ne zato što znamo njegovo porijeklo, nego zato što znamo da monolitnih identiteta nema. Da svaka genealogija ima nekog Saracena u tavanu, nekog skrivenog muslimana u rodoslovu, nekog bliskoistočnog zrnca u krvi. Ako ćemo do kraja

iskreno, čak bi i Isus Nazarećanin danas teško dobio azil u državama EU. Sav preplanuo od palestinskog sunca, s kovčevim crnim uvojcima, bademastom kožom i naglaskom koji bi svakoj graničnoj policiji zazvučao „sumnjivo“, završio bi u nekom centru za prihvat tražilaca azila ili bi ga neko poslao nazad u Betlehem „dok se situacija ne smiri“. Schengen ne voli takvu boju lica, a još manje voli ljubavno-revolucionarne poruke koje potresaju bankarske stolove.

Kad tako pogledamo stvar, pitanje „Je li Gavriilo Princip bio Sirijac?“ prestaje biti provokacija i postaje tema za okrugli sto. Jer gledajući fotografiju mršavog mladića koji je započeo Prvi svjetski rat i lice nekog izbjeglice iz Idliba, teško je ne primijetiti sličnost: isto ispijeno crnomanjasto lice, ista glad u obrazu koja otkriva ponosnog atentatora i potencijalnog teroristu s Bliskog istoka. U svakome čuči neki skriveni imigrant. Neko davno prebjegao na jug ili sjever, neko prodan na roblje u drugu vjeru. Neko se oženio s pogrešne strane granice, neko nosi prezime Halepovac jer mu je pradjed stigao iz Halepa kad je krenula neka druga seoba naroda. Na Kosovu, u mjestu Mlike, prva balkanska džamija stoji kao svjedočanstvo o zanatlijama Sirijcima koji su tu izbjegli i ostali. Njihovi potomci se prezivaju Halepovci i Aljabakovci, a da većina nas nikad nije čula za njih.

Ako stvarno vjerujemo u „čistotu krvi“, onda imamo ozbiljan problem s vlastitim ogledalom. Ako vjerujemo u monolitne narode, onda smo gluhi za šapat vlastitog DNK-a koji podsjeća da se svako malo neki sunčani faktor sa strane umiješao u našu „čistoću“. Naše ćelije znaju ono što ideologija ne smije: da je identitet historijsko putovanje, a ne boja kože.

ČOVJEK KOJI JE GLEDAO U ZVJEZDE, A NE U BRADU

Dok smo na granicama Evrope zatvoreni žicom i pod budnim oko kamera, vrijedi se sjetiti jednog čovjeka koji je, prije četiri stotine godina, prešao pola tog svijeta bez viza, šengena i žica. Zvao se hadži Jusuf Livnjak, sin Muhamedov. Bio je mujezin Lala-pašine džamije u Livnu, bavio se, kako skromno piše, „dozvoljenom trgovinom“. Zaradio je osamnaest hiljada akči i s braćom krenuo na hadž.

Njegova maršruta je ustvari bošnjačka Odiseja: Livno – Sarajevo – Novi Pazar – Priština – Istanbul – Aleksandrija – Kairo – Nil – Suez – Crveno more – Džida – Mekka – Medina. Vratio se u Bosnu nakon godinu i deset dana, noseći u torbi putničke bilješke. Sa sobom je donio i nešto što nas danas treba zanimati više nego bilo koja duga selefjska brada: donio je sunčani sat i znanje iz astronomije, mjerenja razdaljina između planeta. Hadži Jusuf je, u 17. stoljeću, bio prvi bosanski astronom.

.....

Bošnjaci su narod kojem je u temelj upisana dvoznačnost: istovremeno evropski i orijentalni, i u Evropi i van nje. To nije kazna, nego potencijal. Ali taj potencijal buja u prazno dok ga se stidimo. Dok se pravimo da smo „samo građani“, „samo Evropljani“ ili „samo muslimani“, propuštamo da budemo ono što zapravo jesmo, nacija koja bi mogla pokazati kako se živi s više identiteta, a da ne poludiš.

Četiri stotine godina kasnije, njegovi potomci mjerit će dužinu brade, širinu pantalone, broj krugova na ahmediji. Umjesto da djecu uče kako se računaju kutevi zvijezda, naviknut će ih da računaju koliko je grama harama u tuđem životu. Umjesto da pišu putopise od Sarajeva do Kaira, razglabat će na društvenim mrežama treba li u Sarajevu više arapskog i turskog kapitala ili manje Arapa i Turaka na ulici.

Hadži Jusuf je živio u Osmanskom carstvu koje je, sa svim svojim nesavršenostima, ipak omogućavalo da jedan mujezin iz Livna postane putopisac, trgovac i astronom. Njegov svijet nije bio idila, ali je imao otvorene puteve. Danas bismo istu tu rutu prošli samo uz ozbiljan rizik da nas neko proglasi teroristima, dželatima ili žrtvama. Naša sloboda kretanja, paradoksalno, manja je u doba „slobodnog svijeta“ nego u doba sultana.

I dok jedni sanjaju kako će Bosna danas naučiti Evropu „kako se živi multikulturalnost“, drugi misle da je Bosna centar svijeta samim tim što su rođeni u Sarajevu. Istina je surovija - Bosna je danas periferija, a zanesenjaci joj umišljaju ulogu centra. Centar je

ondje gdje se donose odluke, dijele krediti, crtaju mape. Jusuf Livnjak je znao da Bosna nije centar, zato je otišao da vidi gdje jeste. Uostalom, Bošnjaci često žive kao da je centar tamo gdje su oni, pa se ljute kad se svijet ne okrene oko njih.

To ne znači da Bosna nema svoju važnost. Ima je, ali ta važnost nije metafizička nagrada, nego zadatak. Da bismo bili ista drugo do marginalija u tuđim enciklopedijama, moramo se vratiti Jusufovom refleksu: Mjeri zvijezde, piši putopise (putuj), otvori prozor prema drugom, pa tek onda pričaj o sebi kao „mostu između Istoka i Zapada“.

NEVIDLJIVI SARACENI

Arap i Ugarskoj, sirijski zanatlije na Kosovu, hadži Jusuf u Kairu, sve su to figure nevidljivih Saracena evropske historije. Naime, ime Saracen prvi put je upotrijebio špansko-arapski pisac Ebu Hamid iz Granade (1080–1170), koji je u Ugarsku došao godine 1150–1151. godine, ali to ostaje posve nevidljivo jer su se generacije historičara trudile da sve to proglase izmišljotinama, „muljem islamske provenijencije“. Svaki put kad se

.....

**Čak bi i Isus Nazarećanin
danas teško dobio
azil u državama EU.
Sav preplanuo od
palestinskog sunca,
s kovrčavim crnim
uvojcima, bademastom
kožom i naglaskom koji bi
svakoj graničnoj policiji
zazvučao „sumnjivo“,
završio bi u nekom centru
za prihvata tražilaca
azila ili bi ga neko poslao
nazad u Betlehem „dok
se situacija ne smiri“.
Schengen ne voli takvu
boju lica, a još manje voli
ljubavno-revolucionarne
poruke koje potresaju
bankarske stolove.**

otkrije trag muslimana na tlu srednjovjekovne Evrope, nastane nervozna šutnja. Jer taj trag ruši narativ o Evropi kao „organski kršćanskom kontinentu“ na koji je islam pao kao meteor.

Ako priznaš da su muslimani u Panoniji stoljećima bili dio društvene i vojne strukture, onda moraš priznati da Viktor Orban ne gradi zid protiv vjekovnog tuđina nego protiv vlastite, zaboravljene rodbine. Ako priznaš da su Saraceni učestvovali u ugarskoj politici, onda moraš priznati da je današnja islamofobija zapravo porodična svađa. Ako priznaš da su Osmanlije vladali u dalmatinskim krajevima, onda moraš priznati da „hrvatska obala“ nikad nije bila čista od drugog.

Kod nas je ta amnezija imala dodatnu funkciju, historiografija je pokušala da Bošnjake denacionalizira i veže isključivo za Osmansko carstvo, da im zabrani svaku pomisao na vlastiti korijen u zemlji Bosni. Bošnjak smije postojati samo kao derivat Turčina, ne kao proizvod vlastite historijske dinamike. Iz tog ugla, bilo je logično da se svaki pokušaj da se prokopa prije Osmanskog carstva proglašava „nacionalističkom fikcijom“. Jer

ako priznaš Bošnjaku da je bio tu prije, moraš priznati i pravo na zemlju, i pravo na ime, i pravo na glas.

Ali historija ne pita puno. Ona curi na sve strane. Curila je i kroz Ebu Hamida i kroz Jusufa Livnjaka. Curila je kroz Halepovce na Kosovu i kroz Saracene u Ugarskoj. Curila je i kroz Gavrila Principa koji, gledan iz profila, zaista liči na sirijskog mladića koji gleda u kamion na mađarskoj granici i pita se hoće li ga pustiti preko. Na kraju se sve vraća na jedno pitanje: jesmo li spremni suočiti se s tim da smo i Evropljani i Saraceni, i bijeli i crni, i domaći i došljaci? Ili ćemo nastaviti glumiti čiste identitete dok nam se tlo pod nogama mijenja brže nego ikad?

GREBEŠ EVROPU KOJA BOSNE NEMA

Bosna i Hercegovina formalno kuca na vrata Evropske unije. Aplikacija, datumi, uslovi, reformske agende, „pozitivni signali iz Brisela“. U praksi, čitava ta priča podsjeća na situaciju u kojoj nepozvano dijete stoji ispred kuće u kojoj je živjelo kroz radnu snagu, kroz historiju, kroz krv. Evropa uvozi „crne muslimane“ da joj ne padne BDP,

ali se pravi da joj je islam strani organizam. Evropa koristi znanje koje je nastalo u Granadi, Kairu i Bagdadu, ali se pravi da je sve počelo u Londonu i Parizu.

Istovremeno, od Bosne se traži da se uskladi sa 120.000 stranica zajedničke pravne stečevine, dok se u Sarajevu još uvijek vode rasprave tipa „je li halal imati nacionalne institucije?“ Evropska unija neće u Bosnu doći zbog našeg šarma, nego zbog naših resursa. Ako hoćemo unutra, moramo izvesti zemljinu lednu moždinu, koja kreće od nekih ruda u Varešu. To je surova istina. Druga surova istina je da Bosna može izgubiti i u slučaju da uđe i u slučaju da ostane vani, ako ne zna ko je i šta hoće.

Kad krene ozbiljna priča o manjinama, LGBT pravima, ravnopravnosti, ove naše unutarnje pukotine će se otvaraju do kraja. Ima onih koji urlaju da je „Evropa Sodoma i Gomora“, a ima i onih koji pod firmom „evropskih vrijednosti“ pokušavaju da odrubljuju glave svemu što miriše na islam. Ima i onih koji, kao i uvijek, gledaju gdje ima kakav grant i kakva pozicija, pa će se u skladu s tim „ideološki opredijeliti“.

Sve to bi bilo lakše podnijeti kad bismo znali barem jednu stvar, da su tri naroda u Bosni i Hercegovini već jako dugo dio Evrope, ne po uvozu vrijednosti, nego po vlastitoj krvi i kulturi. Bošnjaci su evropski muslimani, ne zato što im je to neko priznao, nego zato što su stoljećima živjeli islam na evropskom tlu. Muslimani Saraceni su kopali kanale u Ugarskoj, Bošnjaci derviši su zikrili na Bentbaši, vojnici muslimani su ginuli i pod osmanskom i pod austro-ugarskom i pod partizanskom zastavom.

Ako Evropa to ne želi vidjeti, to je njen problem. Ako Bosna to ne želi znati, onda je naš.

BOŠNJACI IZMEĐU ČRNIH MUJIĆA I BIJELE EVROPE

U isto vrijeme dok hrvatski nacionalisti paniče zbog Filipinaca na lijepom plavom Jadranu i „crnih mujića“ koji konobare po restoranima, dio sarajevske „fine raje“ paniči zbog istih tih Arapa na sarajevskim ulicama. Jedni ih vide kao demografsku prijetnju „hrvatskom biću“, drugi kao remetilački faktor „građanske Bosne“. Jedni se pozivaju na temelje kršćanske Evrope, drugi na „sekularizam“, ali im je refleks identičan i strah je od drugog, od tamnijeg.

Kako onda očekujemo da nas ista ta bijela Evropa doživi kao svoje? Ako se rugamo Arapima u Sarajevu, kako ćemo tražiti da Zagreb, Beč ili Bruxelles prestanu da se rugaju nama? Kad nas nerviraju ti „crni muslimaneci“ jer su tamnije kože, što se čudimo kad nekog nerviramo mi jer ne vjerujemo kao on?

Bošnjaci su narod kojem je u temelj upisana dvoznačnost: istovremeno evropski i orijentalni, i u Evropi i van nje. To nije kazna, nego potencijal. Ali taj potencijal buja u prazno dok ga se stidimo. Dok se pravimo da smo „samo građani“, „samo Evropljani“ ili „samo muslimani“, propuštamo da budemo ono što zapravo jesmo, nacija koja bi mogla pokazati kako se živi s više identiteta, a da ne poludiš.

NEMA ČISTE EVROPE, NEMA ČISTE BOSNE

Zagreb, Međimurje, Livno, Mlike, Budim, Novi Pazar, Sarajevo, Bruxelles, Istanbul – sve te tačke su na istoj mapi. Na njoj nema čistih prostora, nema sterilnih zona. Svugdje su prošli neki crni, neki bijeli, neki smeđi, svugdje je neko podigao džamiju, crkvu ili sinagogu, svugdje je neko od nekoga pobjegao, nekome došao, s nekim pravio djecu.

Evropa koja danas glumi tvrđavu zaboravlja da je njen DNK kolaž. Bosna koja glumi „učiteljicu multikulturalnosti“ zaboravlja da je njeno pamćenje rupa do rupe. Bošnjaci koji glume moralne čistunce zaboravljaju da je u njihovom prezimenu možda neki skriveni Halep, u njihovoj krvi neki zaboravljeni

Saracen, u njihovom jeziku neka izlizana perzijska metafora. Zato valja reći jasno: Grebeš Evropu koja Bosne nema. Ali još gore: Grebeš Bosnu koja nema sebe.

Ako ovaj narod ne nauči da se pogleda u ogledalo i vidi i crnog radnika iz Bangladeša, i sirijskog izbjeglicu, i hadži Jusufa astronoma, i Ebu Hamida putopisca, sve u istom liku – svijet će nas pamtit i kroz neki budući dokumentarac o „nestalim evropskim muslimanima“, kao što danas gledamo filmove o Andaluziji. Biće prikazani kadrovi džamija pretvorenih u muzeje, mezarja pretvorenih u parkove, jezika pretvorenog u folklorni rukopis na čilimu.

Ali još uvijek nismo tamo. Još uvijek imamo priliku da budemo narod koji će, umjesto da se grči u strahu od crnih „mujića“, prepoznati vlastitu boju u njima. Još uvijek možemo biti narod koji će čitati Ebu Hamida i hadži Jusufa Livnjaka, ne kao egzotiku, nego kao vlastitu historiju. Još uvijek možemo biti narod koji će Evropi reći da naša priča s islamom počinje sa stihovima i putopisima koji su pisani dok oni nisu ni znali gdje je Halep.

Most između Istoka i Zapada ne gradi se sam od sebe. On se pravi od konkretnih ljudi, od konkretnih riječi, od konkretnih odluka. Svaki put kad odbijemo da učestvujemo u rasizmu prema „crnim muslimanecima“, napravili smo jednu dasku tog mosta. Svaki put kad u vlastitoj historiji potražimo nevidljive Saracene, dodali smo jednu šaru. Svaki put kad se umjesto straha odlučimo za radoznalost hadži Jusufa, ubacili smo jedan kamen u temelje.

Sve ostalo je blaženstvo neznanja. A ono, kako znamo, nikad nije dugo trajalo. ●

.....

I dok jedni sanjaju kako će Bosna danas naučiti Evropu „kako se živi multikulturalnost“, drugi misle da je Bosna centar svijeta samim tim što su rođeni u Sarajevu. Istina je surovija - Bosna je danas periferija, a zanesenjaci joj umišljaju ulogu centra. Centar je ondje gdje se donose odluke, dijele krediti, crtaju mape. Jusuf Livnjak je znao da Bosna nije centar, zato je otišao da vidi gdje jeste. Uostalom, Bošnjaci često žive kao da je centar tamo gdje su oni, pa se ljute kad se svijet ne okrene oko njih.

Scenarije pišu odrasli

DJECA NAM PALE GRAD, sutra bi mogli ljude

TikTok izazovi, navijački napadi i mržnja prema „drugima“ rastu na lošem pravosudnom sistemu blagih kazni, ali i loše politike i zanemarenog odgoja, a preko leđa djece se lome svi naši nezavršeni ratovi. Političari, vjerske zajednice, kulturni akteri, svi moraju shvatiti da se jezikom ili smiruje ili raspiruje nasilje. Ako stalno govorimo kao da smo u ratu, ne možemo se čuditi što nam se djeca ponašaju kao da je rat.

Toranj Vjesnika gorio je satima, a snimke požara kružile su društvenim mrežama brže nego što su vatrogasne sirene stizale do ušiju građana. U službenim zapisnicima stoji: četvero maloljetnika, TikTok izazov, potom dvojica tek punoljetnih YouTube “istraživača ruševina”, cigarete, opušci, kutija sa spisima koja je možda zapaljena namjerno, možda slučajno. Procjene štete idu i do desetak milijuna eura, a simbol grada vjerovatno izgubljen zauvijek.

Ali iz perspektive društva nametnulo se pitanje kako je moguće da par klinaca u par sati napravi više štete Zagrebu nego što je, kako piše komentator Davor Ivanković, napravila JNA 1991.? I još važnije, zašto nam se čini da je to samo jedna epizoda u širem, mračnijem serijalu – “Kuda ide društvo, nasilje među mladima”?

POŽAR NA VRHU, TRULEŽ U TEMELJIMA

Priča o Vjesniku savršena je metafora. Ruševna zgrada, prepuštena zubu vremena, bez stvarne zaštite, puna arhivske papirologije, trulih tapisona i gljivicama nagrizlih drvenih obloga, dakle idealno gorivo. Djeca i mladi koji tumaraju tim ruševinama, piju alkohol iz ostavljenog frižidera, snimaju se za TikTok i YouTube. Država koja je formalno vlasnik, ali faktički – nema je.

Istraga zasad ovisi o iskazima: jesu li mladići uistinu zapalili kutiju s papirom ili je jedan neoprezno bačeni opušak bio dovoljan da sve plane? Je li prošlo 18 ili 88 minuta između njihova ulaska i dojave o požaru, dakle, jesu li uopće stigli sve to napraviti u tako kratkom vremenu?

Tužiteljstvo im stavlja na teret teško kazneno djelo protiv opće sigurnosti, obrane tvrde da je zatvorski Remetinec reakcija na medijski pritisak. Ali Ivanković precizno pogađa suštinu: ako je motiv bio gola objest i dokolica, ako je sve krenulo iz "dosade" i lova na klikove, onda povratak ustaškog poklika „Za dom spremni“ i ideološki ratovi postaju kulisa, a huliganizam i nekažnjeno divljanje pravi problem.

Ono što se zapalilo na vrhu, u plamenu neobdera, samo je vidljiv simptom onoga što godinama tinja u podrumima hrvatskog društva, jer dok se Vjesnik gasio, društvo se zgražalo nad drugim scenama: skupina zagrebačkih maloljetnika na Trgu bana Jelačića napada srednjoškolce iz Splita, dva dana kasnije – napad na zadarske srednjoškolce koji su došli na Interliber, premlaćivanje osnovnoškolca bokserom u Novom Zagrebu, bande maloljetnika na istoku grada koje tjednima maltretiraju vršnjake, napad na snimatelja N1, počinitelj koji je, kako kaže hrvatski ministar policije, već pet puta privođen.

Gotovo svi nasilni događaji imaju zajednički scenarij. Napad je organiziran, počinitelji su maskirani kapuljačama ili maramama, žrtve su zbunjene, često iz "drugog" grada ili "drugog" navijačkog plemena, a sve se snima mobilnim telefonima. Snimke završavaju u grupama, na TikToku, kruže kao trofeji. Nasilje postaje sadržaj.

Zagrebačka policija u slučaju napada na splitske učeničke govori o izazivanju nereda i ozljeda, sud određuje istražni zatvor u domu zbog opasnosti od ponavljanja, ali dok se ne provjeri ima li kod kuće Wi-Fi da nanogvica radi – šalju ih u Remetinec.

Dvojica su već pod nadzorom Centra za socijalnu skrb, jedan je od ranije prijavljivan zbog napada na ljude s drugačijim svjetonazorom. U Splitskom slučaju upada na Dane srpske kulture – devetorici se istražni zatvor ukida i branit će se sa slobode, iako ih se tereti da su, motivirani nesnošljivošću prema Srbima, prijetnjama i skandiranjem "Za dom spremni" i "smeća srpska" faktički nasiljem zaustavili kulturnu manifestaciju.

Dakle, nasilje među mladima nije samo "vršnjačko". Ono je već duboko prožeto navijačkom ikonografijom, nacionalizmom, ksenofobijom. Mlada nose maske, ali scenarije pišu odrasli.

KSENOFOBIA I MANJINE

U Međimurju župan Matija Posavec govori o "nepravdi" koju osjećaju građani u suživotu s Romima, o socijalnim pomoćima koje se troše na kocku i alkohol, o djeci koja ne idu u školu, o ilegalnim deponijama i pucnjavi. Predlaže e-kartice za socijalne naknade, strože sankcije roditeljima, ovrhu socijalne pomoći onima s prekršajima.

Ministar Božinović pritom pravilno kaže da je činjenica da djeca ne završavaju osnovnu i srednju školu problem za sve, ali se u javnosti, kako upozoravaju analitičari, često stvara dojam da su

Gotovo svi nasilni događaji imaju zajednički scenarij. Napad je organiziran, počinitelji su maskirani kapuljačama ili maramama, žrtve su zbunjene, često iz "drugog" grada ili "drugog" navijačkog plemena, a sve se snima mobilnim telefonima. Snimke završavaju u grupama, na TikToku, kruže kao trofeji. Nasilje postaje sadržaj.

"problem" sami Romi, kao kolektiv. Ista matrica radi i na drugim poljima: napad na Dane srpske kulture, skandiranje ZDS-a, povici "smeća srpska", a onda i nasilje među hrvatskim srednjoškolcima iz različitih gradova – sve to hrani logiku da postoji neka difuzna, legitimna meta tzv. onih koji "nisu naši".

Sociolog Renato Matić tu logiku razotkriva objašnjavajući da u nesigurnim vremenima najlakše je prstom pokazati na najslabiju i najvidljiviju skupinu – manjine, migrante, "došljake", navijače iz "pogrešnog" grada. Društvene mreže zatim napuhuju emocije i pretvaraju nezadovoljstvo u mini-kampanje. Rezultat? Djeca odrastaju u atmosferi u kojoj je nasilje prema manjinskim, drugačijim ili jednostavno slabijim, ne samo dopušteno, nego ponekad i poželjno.

U ovom valu incidenata, ministar unutarnjih poslova Davor Božinović ponavlja istu rečenicu: „Kaznena politika je preblaga.“ Kaže da policija odradi svoje, privede maloljetne ili punoljetne nasilnike, a onda ih gleda kako se vraćaju kao recidivisti. Kod napada na novinare i djecu – počinitelji su već niz puta bili privođeni, a opet su hodali slobodno.

Vrhovni sud mu uzvraća tvrdeći da sudovi sude po zakonu, ako je za držanje oružja ili nasilje u obitelji propisana kazna do tri godine, suci ne mogu lako slati ljude u zatvor, a DORH bi mogao tražiti više kazne i češće se žaliti. Ako je politika htjela strože sankcije, trebala je promijeniti Kazneni zakon.

Odvjetnik Veljko Miljević otvoreno kaže da su kazne u načelu preblage, čak i za ponavljače. Statistika iz Splita pokazuje da je nakon promjene zakona o drogama 2013. broj presuđenih godina zatvora za dilere pao deset puta – s oko 450 na 40–50 godišnje. Kakav je to signal mladom čovjeku koji se već dokazao kroz nasilje nad vršnjacima, navijačkim napadima ili napadima na novinare? Da je zatvor teorijska mogućnost, a uvjetna kazna standard.

U tom ping-pongu između MUP-a, sudova, DORH-a i politike, poruka mladima je vrlo jasna i glasi da institucije nisu u stanju dosljedno povući crtu. A ako ne postoji jasna granica dopuštenog, onda se granice testiraju na ulici.

SLOM SISTEMA ZAŠTITE DJECE

Istodobno, stručnjaci za djecu i mlade godinama govore isto, ali ih se sluša tek kad već gori.

Klinička psihologinja Gordana Buljan Flander i sutkinja za mladež Lana Petić Kujundžić upozoravaju da smo sustav zaštite djece razgradili do mjere da se reagira prekasno i preslabo.

Nekada se, kažu, na prvo agresivno ponašanje djeteta već gledalo kao na alarm i provjeralo se što se događa u obitelji, uključivale su se službe, tražili načini pomoći. Danas Centri za socijalnu skrb rade "sve i svašta", od starijih osoba do osoba s invaliditetom i socijalnih prava, a posebni centri za djecu, savjetovaništva i podrška roditeljima gotovo da su nestali. Privatnog psihologa se čeka mjesecima, stručnjaci u sustavu su potcijenjeni i bez političke zaštite.

Djeca su, upozorava Buljan Flander, danas osjetno manje empatična nego prije 30 godina. Empatija se uči između druge i treće godine u obitelji, ako je dijete nije primilo od roditelja, teško će je dati drugima. Nasilje je postalo sadržaj kojim se dokazujemo, što je snimka brutalnija, to su lajkovi brojniji.

Nadalje, djeca sve češće znaju da ih sustav neće zaštititi, da žrtve mole da se nasilje ne prijavi jer "nitko im neće ništa", a počinitelji znaju da do 14. godine nemaju kaznenu odgovornost i zato mlade tjeraju da fizički odrade najprljaviji dio posla.

Pravobraniteljica za djecu Helenca Pirnat Dragičević navodi da je lani zabilježeno čak 44 % više nasilja u školama nego 2023. godine. I ne radi se više samo o "klasičnom" naguravanju iza škole jer nasilje je sada kombinacija fizičkog, verbalnog, seksualnog i virtualnog.

Snimak tučnjave u dvorištu škole na Svetom Duhu, gdje dvojica mladića razmjenjuju brutalne udarce, dok gomila učenika oko njih viče, psuje i snima – to je mikroslika društva. Većina nije aktivni nasilnik, ali postaje publika, navijačka grupa koja svojim mobitelima i smijehom legitimira nasilje. Kad se ista ta djeca vraćaju kući u obitelji iscrpljene egzistencijalnim brigama, pred televizijom u kojoj se političari deru, a komentari ispod portala vrijeđaju manjine, novinare i "drukčije", što učimo te klinice? Da je nasilje normalan jezik javnog prostora.

POLITIKA, MEDIJI I MURPHYJEV ZAKON

U hrvatskoj javnosti posljednjih mjeseci djeluje kao da je Murphyjev zakon postao službena doktrina – sve što može poći naopako, poći će naopako. Incident slijedi incident,

TRI RAZINE ODGOVORA

Ako pitanje glasi “kuda ide društvo”, onda odgovor ne može biti samo: “u propast”. Put se može promijeniti, ali ne pukim deklaracijama nego stvarnim potezima na tri razine.

Kazneni zakoni moraju se uskladiti s realnošću: nasilje nad djecom, vršnjačko nasilje, nasilje iz mržnje, napad na novinare i službene osobe – tu mora biti jasno da nema automatskih uvjetnih kazni za ponavljače. Ali jednako je važno da se zakoni moraju provoditi jednako za sve. Nema selektivne pravde prema političkoj pripadnosti, nacionalnosti ili “navijačkom dresu”. Djeca moraju vidjeti da sistem funkcionira bez obzira na to tko je počinitelj – Hrvat, Srbin, Bošnjak, Rom, navijač Hajduka ili Dinama, sin radnika ili sin lokalnog moćnika.

Nadalje, treba nam snažna mreža savjetovališta, školskih psihologa, pedagoga i socijalnih radnika koji se bave isključivo djecom. Treba nam poseban centar za djecu unutar sustava socijalne skrbi, kako sugerira Pető Kujundžić. U škole treba uvesti predmete i programe emocionalnog i socijalnog učenja: kako prepoznati emocije, kako ih izraziti, kako rješavati sukobe bez nasilja. Rano prepoznavanje rizičnih obitelji i djece mora postati prioritet, a stručnjacima treba dati stvarnu zaštitu od političkih i medijskih pritisaka.

Na koncu, mediji bi se morali izdici iznad kopanja po klikovima i prestati od nasilnika raditi zvijezde, a od svake tučnjave – reality show. Trebaju se češće isticati primjeri poput nagrade “Luka Ritz”: hrabre djevojke Brune Blaić koja je stala ispred nasilnika i Erin Jakolić koja je zaštitila djevojčicu iz Rusije. Političari, vjerske zajednice, kulturni akteri, svi moraju shvatiti da se jezikom ili smiruje, ili raspiruje nasilje. Ako stalno govorimo kao da smo u ratu, ne možemo se čuditi što nam se djeca ponašaju kao da je rat. Na kraju, društvo u kojem su jedine slike mladih, maskirane grupe koje tuku, pale i skandiraju, osuđeno je na cinizam i strah. Ali istina je kompleksnija. U istom gradu u kojem su klinici zapalili Vjesnikov neboder, druge klinke su stale pred nasilnike.

U istoj zemlji u kojoj mladi skandiraju “ZDS” da bi zaustavili Dane srpske kulture, drugi mladi se bore za toleranciju, volontiraju, stvaraju umjetnost, odlaze iz zemlje jer ne žele živjeti u atmosferi permanentnog konflikta. Luka Ritz, ubijeni maturant čije ime danas nosi nagrada za nenasilje, podsjetnik je da se društvo lomi na leđima mladih, ali da mladi mogu biti i oni koji ga dižu. Između gorućeg Vjesnika i tih tihih gesti hrabrosti stoji naš izbor.

Hoćemo li prihvatiti Murphyjev fatalizam – “ako nešto može poći naopako, poći će naopako”, ili ćemo reći da rat, mržnja i huliganizam pripadaju prošlosti, okrenimo se budućnosti, ne deklarativno, nego kroz zakone, škole, ulice i vlastitu djecu?

Odgovor na pitanje “kuda ide društvo” zapravo je vrlo jednostavan: ide točno tamo kamo ga usmjerimo kroz ono što toleriramo, kako kažnjavamo i što nagrađujemo. A mladi, htjeli mi to ili ne, slijede ono što radimo, ne ono što govorimo. ●

ideološki kosturi iskaču iz ormara, lijevi i desni hrane vlastite “kampove” pričama o katastrofi koja samo što nije.

Politolog Anđelko Milardović upozorava da ti procesi nisu nužno spontani i oni se uklapaju u širi geopolitički kontekst destabilizacije južnog krila EU. Ali čak i da nema “vanjskog đavla”, unutarnja logika je jasna: ekstremna desnica i ekstremna ljevica žive od eskalacije tenzija. Što je više straha, mržnje i konfuzije, to je veći prostor za “spasitelje” koji nude jednostavna rješenja.

Darijo Čerepinko podsjeća da se problemi s manjinama, imigrantima ili “navodnim zbranama” Thompsona često napuhuju jer dio desnice nema ozbiljne programe ni rezultate. Kad jednom nasilje i prijetnje nasiljem postanu normalizirani, više nije važno tko je meta – danas su to srpska djeca na folkloru, sutra splitski srednjoškolci, prekosutra novinari ili jednostavno svatko kojega ne precipiramo kao “našeg”.

A sve to se prelijeva prema djeci koja odrastaju uz društvene mreže čije algoritme ne zanima demokracija niti empatija, nego samo angažman. Što je sadržaj radikalniji, što je poruka ježeša, to bolje “radi”.

Komunikolog Ivan Tanta stvari reže od korijena i pominje tri desetljeća u kojima smo olako prepustili obrazovanje i kulturu stihiji. Lutali smo s kurikulumima, preplavili dnevnik peticama, a dobili generacije s poraznim općim znanjem. Djeca su uronjena u mobitele i igrice, zabrana mobitela u školama dolazi prekasno, a obitelj sve rjeđe prenosi osnovna pravila bontona i suživota.

Takva “obrazovana” djeca, kaže Tanta, lak su plijen: revolucionarnost na praznu glavu postaje opasan spoj. Mladi ljudi, bez jasnih etičkih i kulturnih uporišta, lako se navuku na ideju da je “moja domovina, moja pravila” vrhunac slobode, umjesto da shvate da je sloboda uvijek vezana uz odgovornost.

“Riječ nosi odgovornost”, upozorava Tanta. Sloboda govora ne znači da nam je dozvoljeno “trkeljati” što god hoćemo, bez obzira koga ugrožavamo. Ako djeca odrastaju u svijetu u kojem političari, kolumnisti i komentatori nekažnjeno šire govor mržnje, šaljem im jasnu poruku: nasilje počinje rečenicom, a rečenica je besplatna.

Bosna i Hercegovina u svemu ovome nije promatrač sa strane. Politička kriza u Republici srpskoj, prijevremeni izbori nakon pravomoćne presude Miloradu Dodiku, stalno preispitivanje institucija države i odluka visokog predstavnika – sve to stvara atmosferu u kojoj se pravo i pravda doživljavaju kao relativne kategorije.

Mladi u BiH odrastaju uz poruke da se pravomoćne presude mogu ignorirati, da se politički problemi rješavaju mitinzima, blokadama i ucjenama, da se “naši” štite po svaku cijenu. Kad se na to nadovežu navijački sukobi, napadi na migrante, napetosti između etničkih zajednica, dobivamo isti koktel kao u Hrvatskoj – samo sa složenijom etničkom kartom. Stoga, nasilje među mladima nije “uvozni proizvod” iz Zagreba, ono je regionalni simptom. U Sarajevu, Banjaluci, Mostaru i Tuzli jednako se snimaju tučnjave za TikTok, jednako se preko leđa mladih prelamaju navijački, nacionalni i klasni sukobi.

2025. godine u Hrvatskoj repriza
Drugog svjetskog rata

DRUŠTVO KOJE RATUJE SAMO SA SOBOM

Je li pretjerano reći da je 2025. u Hrvatskoj „počela repriza Drugog svjetskog rata”? Naravno da jest, ako taj izraz shvatimo doslovno. Nema nacističkih tenkova, nema logora u Jasenovcu, nema službene rasne politike. Ali ako tu sintagmu shvatimo kao metaforu za društvo koje se sve više ponaša kao da neprijatelja traži svuda oko sebe, onda je, nažalost, preciznija nego što bismo željeli. U tom “ratu” ne ratuju države, nego sjećanja. Ne ratuju vojske, nego simboli. Na meti nisu teritoriji nego ljudi koji se usude biti “drugačiji”: manjine, žene, liberali, novinari, umjetnici, djeca koja plešu pogrešno kolo pred pogrešnom publikom.

Ne puca se iz tenkova, ne marširaju kolone vojnika, nema objave rata. Ali na izmaku snaga 2025. godine Hrvatska sve češće izgleda kao društvo koje se priprema za neki svoj mali, lokalni “Drugi svjetski rat” – rat simbola, rat povika, rat sjećanja i rat protiv vlastitih manjina.

Na jednoj strani marširaju crne kolone navijača koji viču “Za dom spremni” i štite svoju “braću” uhićenu nakon napada na Dane srpske kulture. Na drugoj strani stoje prosvjednici u Zagrebu i Rijeci koji, jednako uvjereni u vlastitu moralnu nadmoć, pokušavaju zabraniti koncerte ili predstave, uvjereni da baš oni znaju što je dopušteno, a što ne. Između tih dviju vatre stoje Srbi u Hrvatskoj, manjina koja je u Ustavu zaštićena, u praksi sve nesigurnija, a povrhu svega često i vlastitom nespretnom politikom gurnuta u novu liniju fronta. I, naravno, tu negdje su i Bošnjaci, kao podsjetnik koliko je mali korak od jednog stigmatiziranog “drugog” do sljedećeg.

Hrvatska je postala društvo koje sustavno troši svoju energiju na rat protiv zdravog razuma.

HIPODROM, ARENA I “POSTHIPODROMSKI SINDROM”

Godina se zakuhala spektaklom na zagrebačkom Hipodromu. Koncert Marka Perkovića Thompsona, organiziran uz blagoslov vlasti, okupio je “pola milijuna ljudi” – četvrtinu svih koji su izašli na zadnje parlamentarne izbore. Nakon koncerta poručeno je da “poslije ovoga više ništa neće biti isto”.

Na Hipodromu je država dopustila ono što formalno zabranjuje: masovno skandiranje ustaškog pozdrava kojim počinje Thompsonova “Bojna Čavoglave”. Kada je ove jeseni zagrebački gradonačelnik Tomislav Tomašević, uz podršku Možemo i SDP-a, najavio da će takvim sloganima zatvoriti vrata Arene, bilo je jasno da ne zabranjuje samo Thompsona, nego otvara novu frontu. Analitičari poput Dragana Bagaća i Mate Mijića s pravom su upozorili da je takav zaključak praktički neprovediv i da se sutra može pretvoriti u oglednu ploču za desne gradonačelnike koji će zauzvrat zabranjivati “antifašističke” ili lijeve manifestacije.

Pisac i kolumnist Velibor Čolić je taj trenutak nazvao “posthipodromskim sindromom” – dijagnozom društva

u kojem crne majice marširaju gradovima kao “produžena ruka mraka”, dok većina građana stoički podnosi preskupa dućane,

inflaciju i sve skuplji život. U tom apsurd, država reagira “dobronamjerno strogo” prema huliganima, ali još strože prema onima koji se usude problem nazvati pravim imenom.

SRPSKI FOLKLOR KAO RATNI ZLOČIN

Dok se Zagreb prepire oko Arene, Split postaje poligon za nešto mračnije. Nekolicina maskiranih mladića upada na Dane srpske kulture u kotaru Blatine i onemogućuje nastup malog novosadskog folklornog ansambla pred četrdesetak umirovljenika. Nema prebijenih, pa policija napad gotovo pohvalno opisuje kao “nenasilan prosvjed”.

Uslijedi “milenijska fotografija”, kako ju je nazvao publicist Boris Rašeta, crna falanga koja maršira splitskom rivom tražeći puštanje “braće” iz pritvora. Na njihovom čelu Stipe Lekić, “legenda Sjevera”, čovjek koji je već 2007. paradirao u majici “Hajduk Jugend” s reinterpretiranim simbolom Trećeg Reicha, a danas u hitu s Torcidinog prosvjeda uspoređuje uhićenje nasilnika sa slučajem Frane Tente, člana ustaške mladeži koji je 1940-ih pokušao dići spomenik kralju u zrak. Istovremeno, u izlogu kraj kolone vise plakati za nastupe srpskih turbo-folk zvijezda koji se održavaju nekoliko dana prije i poslije godišnjice pada Vukovara. Na njih nitko ne reagira. “Folklor je provokacija, cajke nisu”, to je možda najbolji sažetak scizofrene logike navijačke desnice.

Domovinski pokret najprije lokalno čestita “hrabrim mladićima” koji su “pristojno i dostojanstveno izrazili neslaganje s provokativnim skupom”, da bi na nacionalnoj razini naglo povukao ručnu. Komunikacijski savjetnik Zoran Pucarić primjećuje da je DP “brzo reterirao”, svjestan da bi svako ozbiljnije podržavanje nasilja moglo izazvati rekonstrukciju Vlade i dovesti u pitanje njihove ministarske fotelje. Licemjerje kao oblik političke higijene.

IZLOŽBA KOJA JE DOŠLA U KRIVO VRIJEME

Dok Split u studenom zabranjuje srpski folklor, Zagreb dobiva izložbu “Srpkinja, heroína velikog rata” posvećenu Dejanu Medakoviću, potpisniku zloglasnih SANU Memoranduma. Otvaranje izložbe prati kordoni interventne policije i ulica puna mladića u crnom, s kapuljačama i maskama, koji viču uvrede i salutiraju Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Srpski manjinski lider Milorad Pupovac opisuje scenu kao “zastrašujuću”: ulice su preuzeli ljudi kojima ne vidite lice, a povijest kao da se vraća u krug. Ironija sudbine je da je sam Medaković 1941. kao dječak morao bježati iz Zagreba pred istim tim simbolima.

Dakle, bez obzira na kasnije Medakovićeve uloge u podršci srpskog režima, riječ je o čovjeku koji ima utemeljenje u povijesnici srpske nacionalne manjine u Hrvatskoj. No, dio hrvatskih intelektualaca s pravom je podsjećalo da je taj isti Medaković kasnije potpisnik Memoranduma SANU-a i zagovornik velikosrpske politike. Činjenica je da organizatori izložbe, uključujući i srpske institucije, nisu pokazali osobit osjećaj za trenutak, pogotovo u tjednima kada se u Vukovaru ponovno otkopavaju masovne grobnice. Sociolog Mirko Štifić s pravom upozorava da je Vukovar mjesto gdje “veliki rat” za građane nije Prvi svjetski, nego Domovinski – i da je plakat s ćirilicnim natpisom i likom “heroine” Srkinje u studenom u tom gradu više od nespornog poteza: to je provociranje otvorenih rana.

Drugim riječima, manjina ima pravo na svoj kulturni program, ali ima i obavezu elementarnog osjećaja za kontekst. A većina ima pravo na kritiku, ali ne i na linč. U Zagrebu su se te dvije neodgovornosti savršeno susrele.

PARAHISTORIJA I DVOSTRUKA MJERILA

Na nacionalnoj razini, sve se to prelijeva u sabornicu. Historičar umjetnosti Zvonko Maković podsjeća da je trenutak u kojem je Sabor ad hoc otvorio raspravu o Jasenovcu – ne da bi razjasnio povijest, nego da bi relativizirao “notorne činjenice” – bio trenutak kada je za njega “pao status Plenkovića kao čovjeka koji zagovara antifašizam i Ustav ove zemlje”.

Maković taj fenomen naziva “parahistorijom”: pseudo-povijesću koja preuzima primat nad znanosti. U toj parahistoriji ZAVNOH prestaje biti antifašističko tijelo, nego postaje samo “jedna od više stranaka”, a Ustav se tumači kao da u njemu nema antifašizma.

Premijer Andrej Plenković, s druge strane, uporno tvrdi da on i HDZ “brane normalnost” i da i lijevi i desni ekstremi rade na radikalizaciji društva. Mjesta ima za obje tvrdnje. Nesumnjivo je da HDZ kao vladajuća stranka ima kapacitet čuvanja normalnosti, Pupovac to i priznaje, ali jednako je nesumnjivo da kalkulacije s Domovinskim pokretom, nejasne osude i dvostruke rečenice (“osuda, ali...”) daju kisik upravo onima koji tu normalnost podričaju.

Valentina Wiesner u tekstu “Inflaciju će pobijediti ZDS” precizno pokazuje kako ideološki teatar oko ZDS-a, Jasenovca i “domoljublja” gura u drugi plan stvarne probleme: inflaciju, stanovanje, socijalnu nejednakost, korupciju, deindustrijalizaciju. Ideologija je, piše ona, jeftina za proizvodnju, a skupa za društvo: dopušta “nadideološki konsenzus” elita oko preraspodjele profita, dok se masa svađa oko pozdrava.

U tom smislu licemjerje desnice nije samo moralno, nego i materijalno jer u ime “žrtava Vukovara” zabranjuje se nastup srednjoškolskog folklor, dok istovremeno iste te političke strukture bez problema dopuštaju da se pola države pretvori u rentijerski raj, a druga polovica odseli u Irsku.

SRPSKA MANJINA IZMEĐU KONSTITUCIONALNOG PATRIOTIZMA I “SRPSKOG SVETA”

Politički analitičar Davor Gjenereo podsjeća da je u zadnja dva Plenkovićeva mandata učinjeno mnogo na društvenoj integraciji i svi zastupnici manjina, uključujući SDSS, bili su dio vladajuće većine, i to bez ijedne ozbiljnije krize. Elita Srba u Hrvatskoj, personificirana Pupovcem, gradila je koncept “konstitucionalnog patriotizma”: prihvatanje

Hrvatske kao vlastite države uz očuvanje vlastitog identiteta.

Upravo zato je toliko opasna kampanja otvorene demonizacije Pupovca i SDSS-a, koju istovremeno vode beogradski režim i hrvatska radikalna desnica. Vučićev “srpski svet” želi potisnuti upravo one Srbe koji se ne ponašaju kao sateliti Beograda, nego kao hrvatski građani.

Gjenereo upozorava da je toleriranje napada na tu elitu, od pokušaja da ih se istisne iz koalicije do uličnih prijetnji, velika strateška pogreška Zagreba. Jer ako se sruši taj most, umjesto konstitucionalnog patriotizma dobivamo ono što već vidimo u Vukovaru, prostor u kojem su beogradske službe, konzulat i “srpski svet” puno prisutniji od bilo kakve ideje zajedničke države.

Istovremeno, srpska manjina (pogotovo njezin dio iz Podunavlja) ima odgovornost shvatiti da svaki kulturni program

Potrebno je jasno povući crtu i reći da ustaški pozdrav nije “stari hrvatski pozdrav”, nego simbol zločinačkog režima koji je dijelom istog onog povijesnog paketa kao i SS-ova kapa ili svastika. To ne znači zabranjivati pjesme koje su već desetljećima dio stadionskog repertoara, ali znači prestati glumiti da se ne čuje što se više. Zabrane same po sebi neće riješiti ništa, ali normalizacija će sigurno napraviti štetu.

u studenom u Vukovaru, ako ignorira lokalno iskustvo rata i ne pokaže minimum empatije, postaje savršena meta za hrvatske nacionaliste. Manjinska prava nisu ograničena, ali manjinska politika može biti loša, a Medakovićeva izložba i termin uoči Kolone sjećanja bili su upravo to.

BOŠNJACI I SVI "SLJEDEĆI NA LISTI"

Zašto je za manjinske Bošnjake važno kakav je odnos prema manjinskim Srbima u Hrvatskoj? Zato što je povijest Balkana prilično jednostavna, kad se jednom normalizira nasilje prema jednoj manjini, ostale su samo pitanje vremena.

Danas se u Splitu više protiv Srba, sutra će se netko sjetiti da mu smetaju "balijs", prekosutra "migranti" iz Azije ili Afrike. Žešći nacionalisti već danas otvoreno govore o stranim radnicima kao o "problematičnim gostima" koje se prvo dovodi, a onda goni.

Sociolog Erik Brezovec podsjeća da je hrvatska demokracija još u "tinejdžerskoj fazi" – buntovnoj, emocionalnoj, bez stvarnog kritičkog mišljenja. Političke elite, odgajane u totalitarizmu, naučile su da se izbori dobivaju na vrijednostima, a ne na ekonomiji. Zato se stalno vraćaju povijesne teme: ZDS, Jasenovac, "naša i njihova žrtva".

Denis Avdagić, geopolitički analitičar, upozorava da društvo trenutno stoji između dvije loše krajnosti: novih zabrana i apsolutne deregulacije govora. Prošlost ne smije biti tabu, kaže on, ali način na koji se danas o njoj govori – bez struke, bez odgovornosti, uz socijalne mreže kao glavnu pozornicu – proizvodi više buke nego razjašnjenja.

U takvom okruženju svaki "drugi" je potencijalni neprijatelj: Srbin, Bošnjak, migrant, gej, feministkinja... U toj kofoniji, sloboda govora formalno nije ugrožena, kako kaže Pucarić, ali je ugrožena kultura govora kroz ideju da kompleksne probleme rješavamo rezanjem, a ne razgovorom. To ne znači da su svi zahtjevi za bojkotom isti, znači samo da nas logika zabrane, ako postane pravilo, vodi u društvo u kojem će svatko zabranjivati svakog.

CRKVA IZMEĐU ORAŠARA I CRNIH MAJICA

Država nije jedina koja kasni s jasnom porukom. Dobar dio Katoličke crkve aktivno sudjeluje u kleronacionalističkoj histeriji, podržava "Marijine ratnike", napade na LGBT zajednicu, a često i flert s ustaškom simbolikom.

Plemeniti izuzetak je riječki nadbiskup Mate Uzinić. On je u zadnjih nekoliko godina javno branio žene od tzv. klečavaca, migrante od rasizma, strance i manjine od napada, upozoravao na opasnosti kleronacionalizma, tražio reviziju financija vlastite nadbiskupije i rasplakao se govoreći o žrtvama svećeničke pedofilije. Posljednjih tjedana mjeseca studenog 2025. je čak uspio smiriti i župnika koji je pozivao vjernike da nasilno uklanjaju božićnog orašara kao "nekršćanski simbol". Tomislav Klauski s pravom primjećuje da Uzinić danas zvuči kao "lider opozicije" i možda jedini glas iz Crkve koji se pita jesu li i sami kršćani među onima koji potiču podjele. Još poraznije je što je gotovo sam u tome.

Je li onda pretjerano reći da je 2025. u Hrvatskoj „počela repriza Drugog svjetskog rata”? Naravno da jest, ako taj izraz shvatimo

doslovno. Nema nacističkih tenkova, nema logora u Jasenovcu, nema službene rasne politike. Ali ako tu sintagmu shvatimo kao metaforu za društvo koje se sve više ponaša kao da neprijatelja traži svuda oko sebe, onda je, nažalost, preciznija nego što bismo željeli.

U tom "ratu" ne ratuju države, nego sjećanja. Ne ratuju vojske, nego simboli. Na meti nisu teritoriji nego ljudi koji se usude biti "drugačiji": manjine, žene, liberali, novinari, umjetnici, djeca koja plešu pogrešno kolo pred pogrešnom publikom.

ŠTO BI ZNAČILO "IZAĆI IZ RATA"?

Istovremeno, "gore", u sferi materijalne moći, vlada gotovo pa idila: političke elite, bez obzira na to jesu li lijevo ili desno, bez većih problema postižu dogovor oko svojih plaća, povlastica, projekata financiranih iz EU fondova, kreditne politike banaka, subvencija građevinskom i turističkom lobiju. Dok se mi dolje prepiremo oko pozdrava, gore vlada nadideološki mir.

Izaći iz rata bi značilo prestati koristiti manjine kao poligon za dokazivanje vlastitog domoljublja. Integracija srpske manjinske zajednice, kao i svake druge, nije poklon manjinama, nego hrvatski politički interes. Oslabimo li one koji zastupaju konstitucionalni patriotizam, dobit ćemo one koji zastupaju "srpski svet". Isto vrijedi i za Bošnjake, Albance, Rome, sve koji danas možda šute, ali sutra mogu postati "problem".

Drugo, potrebno je jasno povući crtu i reći da ustaški pozdrav nije "stari hrvatski pozdrav", nego simbol zločinačkog režima koji je dijelom istog onog povijesnog paketa kao i SS-ova kapa ili svastika. To ne znači zabranjivati pjesme koje su već desetljećima dio stadionskog repertoara, ali znači prestati glumiti da se ne čuje što se više. Zabrane same po sebi neće riješiti ništa, ali normalizacija će sigurno napraviti štetu.

Treće, treba odustati od iluzije da će zabrane s lijeve strane – bojkot predstava, "otkazivanje" umjetnika, moralne anatem – proizvesti bolju Hrvatsku. I napokon se mora vratiti onome što se danas cinično naziva "ne-temama" – životu. Inflaciji, stanovanju, radu, obrazovanju, zdravlju. Društvu u kojem svaki treći radnik zarađuje manje od tisuću eura, u kojem su cijene hrane i stanova među najvišima u regiji, a 800 tisuća ljudi živi u riziku od siromaštva, nije potrebno još ideološkog rata. Potrebna mu je politika koja će prestati prodavati parole umjesto rješenja.

Drugi svjetski rat u Hrvatskoj 2025. još je uvijek metafora. Ali ako se nastavi dopuštati da ulice preuzimaju ljudi pod maskama, da povijest pišu parahistoričari, a manjine služe kao meta za tuđe frustracije, mogli bismo jednog dana otkriti da smo izgubili društvo prije nego što smo uopće primijetili da Treći svjetski rat traje. ●

Sarajevo safari mozgalica

KOLIKO JE KOŠTAO MOJ ŽIVOT? "QUANTO VALEVA LA MIA VITA?"

Dok smo mi trčali cik cak u školu bježeći od snajperista, neki bogati turisti su nas gledali kroz nišane.

PIŠE: Amina Šećerović Kašli

Vijest iz Italije o otvaranju istraga protiv njihovih državljana koji su tokom opsade Sarajeva dolazili da pucaju na civile, iz zabave, kao sport, otvorila je ranu za koju sam mislila da je već prekrila neka tanka koža zaborava. Pogodilo me kao zakašnjela granata. Godine možda jesu prošle, ali moje djetinjstvo je ostalo teško ranjeno. Jer ja nisam gledala opsadu na televiziji. Ja sam bila meta. Ja sam bila plijen. Nečija zabava. Nečiji trofej.

I danas se pitam jedno: Koliko je koštao moj život? Ili, na italijanskom: "Quanto valeva la mia vita?"

Ja sam dijete Sarajeva koje je preživjelo opsadu, i dušmane, i turiste-ubice. Dijete koje u školu nije krenulo sa pjesmicama, bojankama i bojicama, nego sa prvim lekcijama preživljavanja: trči cik-cak, sakrij se iza auta, pretrči ulicu pa opet cik-cak, pa se opet sakrij. Da, baš tako sam išla u školu, bježeći od snajperista, brza kao metak, jer sam znala da pravi metak može stići. Moj put od pet minuta trajao je dvadeset, jer svaki korak je mogao biti posljednji.

Dok su druga djeca učila gimnastiku, ja sam učila kako se baciti pod klupu ako padne granata, prvo gradivo našeg "fizičkog". Dok su druga djeca učila brojalice, ja sam učila šta ako četnici dođu u grad. Dok su neka djeca maštala o igračkama, ja sam maštala o vodi i hljebu. Ja sam dijete koje je znalo razliku između zvuka

snajpera i granate prije nego što je naučilo tablicu množenja.

Radovala sam se pokvarenim lunch paketima, kikiriki puteru koji me danas tjera na mučninu. Radovala sam se kašiki šećera na kriški hljeba, kao da je najbolji eurokrem. To je bila naša jedina poslastica: pokvasili bismo hljeb i posuli ga šećerom. Jela sam hranu kojoj je istekao rok trajanja, makarone iz kojih smo prvo vadili baje pa ih tek onda kuhali. Spavala sam na betonu u podrumu, s jednom dekom, i nosila jaknu koju je imalo pola Sarajeva, jer je došla kao humanitarna pomoć. A danas se pitam čijih humanitaraca? Ko je zaista pomagao, a ko se samo tako predstavljao?

Jutro Bajrama dočekala sam u suzama, probijajući se kroz prašinu ruševina naše kuće. Četnici su baš za Bajram odlučili granatirati našu kuću. Dok je brat skupljao dijelove malog šaha, ja sam tražila haljinicu koju sam pripremila da obučem za Bajram. Ali ništa nije ostalo, osim srušenih zidova. Ormare smo kasnije iskoristili za potpalu.

Kao dijete sam nosila kanistere s vodom, po jedan u svakoj ruci. A braća su vezala po dva kanistera kajšem, pa tako nosili po dva u svakoj ruci. Ako bi uopće bilo vode da ih napunimo. A i oni su bili djeca, djeca koja su preko noći morala odrasti.

.....

Ja sam dijete Sarajeva koje je preživjelo opsadu, i dušmane, i turiste-ubice. Dijete koje u školu nije krenulo sa pjesmicama, bojankama i bojicama, nego sa prvim lekcijama preživljavanja: trči cik-cak, sakrij se iza auta, pretrči ulicu pa opet cik-cak, pa se opet sakrij. Da, baš tako sam išla u školu, bježeći od snajperista, brza kao metak, jer sam znala da pravi metak može stići. Moj put od pet minuta trajao je dvadeset, jer svaki korak je mogao biti posljednji.

Iako je bilo rizično, voljela sam kad bi me braća stavila u civare, pa me vozili do mjesta gdje punimo kanistere. Sjećam se dana kada je brat na papir napisao "Taksi" i dao meni da ga držim na civarama. Otišli smo i povukli kanistere neke nane, a ona nas je pratila dovama kao da smo je od gladi spasili.

Naučila sam da se naviknem na krv. Na strah. Na misao da se možda otac neće vratiti. Da se možda brat neće vratiti. A jednog dana, brat se stvarno nije vratio.

Postao je šehid. Poginuo je od granate. Na to se nikad nisam navikla.

Moje igračke bile su čahure. Moja zanimacija skupljanje gelera. Zanimale su me boje metaka: crvena, zelena, plava. Na čahurama su bili mali obojeni krugovi. Skupljali smo ih tako, prema bojama. Kao što danas djeca skupljaju sličice, mi smo skupljali tragove smrti. Kako može biti normalno da se dijete od sedam godina navikne na krv i na smrt?

I sada, tri decenije kasnije, saznam da su među onima koji su pucali bili i Italijani, Amerikanci i ko zna ko još. Stranci koji su dolazili u naš grad kao na safari. Plaćali su da pucaju, samo da vide kako izgleda kada pogodiš dijete, ženu, starca. Nekoga ko ti ništa nije uradio. Nekoga o čijem narodu možda nikada nisi ni čuo, dok ti nisu rekli da za pare možeš ubijati Sarajlije. Mi smo

bili životinje u toj priči. Mi, djeca Sarajeva. Neko je plaćao da nas gleda kroz nišan. Neko je plaćao da povuče obarač. Neko je putovao hiljadama kilometara da ubije dijete u gradu čije ime možda nije znao ni izgovoriti.

A mi smo već bili polumrtvi od gladi, zime i straha. Mi djeca nismo ni život počeli, a već su nam ga oduzimali, za zabavu, za adrenalin, za bolesnu radoznalost. Čak mislim da je lakše bilo misliti da na tebe pucaju samo dušmani, iako ni njima ništa nisi bio skrivio. Lakše je zamisliti lice mržnje, nego lice "turiste".

I zato danas pitam: Ko smo im mi bili? Šta smo im skrivali? Zašto je moje djetinjstvo bilo nečija turistička atrakcija? Italija sada otvara istrage. Amerika najavljuje istragu. Evropa se zgraža. A mi... Nama samo opet otvaraju rane koje nikad nisu zarasle.

Možda i nije pitanje zašto su oni puca- li, jer na to nema odgovora. Nema razuma koji može shvatiti da neko može plaćati da ubija djecu grada za koji možda prvi put čuje. Možda je pravo pitanje: kako smo mi sve izdržali?

Jer ja sam preživjela opsadu. Preživje- la sam i dušmane i one koji su dolazili iz zabave da pucaju na nas. Ali moje dje- tinjstvo, ono nije preživjelo. I zato danas, kad čujem da je neko plaćao da me ubi- je, da nas ubije, pitam se samo: Koliko je vrijedio život jednog djeteta u Sarajevu? Koliko sam vrijedila ja? ●

Mjesto gdje se mjeri politička temperatura Balkana

ZAŠTO SE U SANDŽAKU najjasnije vidi šta čeka cijelu regiju

Danas Sandžak formalno više nije “u sjenci topova”, ali je itekako u sjeni velikih politika, investicijskih mapa i sigurnosnih tabli. Iz perspektive viška zabrinutosti, vrijedno je imenovati barem sedam izazova koji određuju budućnost tog prostora i koji mnogo govore i o našoj vlastitoj budućnosti.

PIŠE: Hilmo Demirović

Kad se iz Sarajeva krene prema istoku, u dolinama Lima i Ibra, na Pešterskoj visoravni, živi jedan komad naše domovine koji formalno nije dio države Bosne i Hercegovine, ali je oduvijek bio dio njenog unutrašnjeg pejzaža. To je Sandžak, kraj koji Sarajevo često doživljava kao “preko”, a koji nas svojim ritmom, govorom i ranama uporno podsjeća da su Bošnjaci jedno veliko, rasuto iskustvo.

No, šta danas znači biti Bošnjak u Sandžaku, u vremenu sigurnosnih izazova, evropskih integracija i tihog praznjenja čitavih krajeva? Polazimo i od neke vrste zaljubljenosti u čaršije u kojima još miriše kahva iz bakrenih džezvi, u minarete i zvonike koji dijele horizont, u tvrdoglavu želju tog svijeta da opstane bez obzira na to koliko ga puta historija presiječe.

Sandžak se na karti čini kao uski, nagnuti pravougaonik između Srbije i Crne Gore. Ali kad stanete na most u Novom Pazaru i pogledate prema Hisaru, shvatite

da to nije periferija Balkana nego njegova kondenzovana verzija: džamije i manastiri, karavanske rute i savremeni šleperi, sevdah i turbo-folk, hanume pod šamijama i djevojke sa doktoratima.

SREDIŠTE U KOJE SE GLEDA SA PERIFERIJE

Historija tog prostora čita se kroz njegove gradove. Novi Pazar je od sredine XV stoljeća rastao kao šeher, orijentalni grad sa čaršijom, hamamima, karavansarajima i bezistanom u središtu, oslonjen na trgovačke puteve između Carigrada, Dubrovnika i unutrašnjosti Balkana.

Sopoćani i Đurđevi stupovi, pod zaštitom UNESCO-a, svjedoče o srednjovjekovnoj srpskoj državi, a Altun-alem džamija, stari hamam i niz medresa govore o stoljećima osmansko-islamske kulture. Osmanlije su, zajedno s državnim aparatom, donijele i čitav svijet novih kulturnih obrazaca: orijentalnu arhitekturu, islamske škole, alhamijado književnost pisanu

arebicom, cijelu jednu civilizaciju koja je oblikovala način stanovanja, jedenja, odjevanja, govora.

Otuda je teško naći segment života sandžačkih muslimana u kojem nema tragova tog naslijeđa – od riječi koje svakodnevno koristimo (jastuk, jorgan, dušek, turšija) do oblika avlija, seoskih kuća, gradskih sokaka.

Ali Sandžak nije samo priča o kulturnom bogatstvu. To je i prostor u čijem se zemljištu taloži nekoliko slojeva nepravde, često neizgovorene, posebno s bosanske strane Drine. U jugoslavenskoj historiografiji sistematski su gurane na rub pamćenje masovne likvidacije i protjerivanja muslimana iz Plava, Gusinja, Šahovića, Pavinog Polja, svi oni valovi prisilnih iseljavanja u Tursku.

Samo u Plavu i Gusinju 1913. pobijeno je oko 850 muškaraca koji nisu pristali da promijene vjeru. Sljedeće godine, iz istog kraja prema Turskoj kreće oko 16.000 ljudi. U zločinu u Šahovićima i okolnim selima

1924. godine ubijene su stotine muškaraca, žena i djece, što je historija opisala kao “najdivlji masakr koji ljudska mašta može da izmisli”.

Iz plavsko-gusinjskog kraja, samo između 1924. i 1929, pod pritiscima i nasiljem iseljava se oko 125 kuća u Tursku, a njihove kuće bivaju spaljene ili zauzete. Od 1945. do 1968. iz Novopazarskog

Sandžaka u Tursku je otišlo novih 50.000 ljudi, a procjenjuje se da u Turskoj danas živi oko dva i po miliona sandžačkih potomaka. To znači da o sudbini Sandžaka ne možemo govoriti bez da mislimo na rasutu dijasporu koja je, u velikoj mjeri, “otjerana na sigurno” umjesto da joj se pruži ravnopravnost tamo gdje je vjekovima živjela.

Zašto je važno da se ove brojke čuju i u Sarajevu, Tuzli, Bihaću? Zato što one nisu okrajak “srpske” ili “crnogorske” historije, nego dio istog kontinuiteta nasilja nad Bošnjacima koji će kulminirati Srebrenicom. Ako Sandžak ostane van bosanskog historijskog horizonta, držimo ga u statusu tuđeg problema, a u stvarnosti je riječ o jedinstvenom, prekograničnom bošnjačkom iskustvu.

Danas Sandžak formalno više nije “u sjenci topova”, ali je itekako u sjeni velikih politika, investicijskih mapa i sigurnosnih tabli. Iz perspektive viška zabrinutosti, vrijedno je imenovati barem sedam izazova koji određuju budućnost tog prostora i koji mnogo govore i o našoj vlastitoj budućnosti.

RAVNOPRAVNOST NA PAPIRU, HIJERARHIJA U PRAKSI

Ustav Srbije i Crne Gore garantira manjinska prava, ali svakodnevica Sandžaka pokazuje nešto drugo: nedovoljnu

Od 1945. do 1968. iz Novopazarskog Sandžaka u Tursku je otišlo novih 50.000 ljudi, a procjenjuje se da u Turskoj danas živi oko dva i po miliona sandžačkih potomaka. To znači da o sudbini Sandžaka ne možemo govoriti bez da mislimo na rasutu dijasporu koja je, u velikoj mjeri, “otjerana na sigurno” umjesto da joj se pruži ravnopravnost tamo gdje je vjekovima živjela.

zastupljenost Bošnjaka u ključnim institucijama, posebne “sigurnosne tretmane”, selektivnu primjenu zakona, neravnomjerne javne investicije.

Kako izgleda državljanstvo kada se bošnjačka škola spominje samo u izvještaju za Brisel, a ne u budžetskim planovima? Koliko vrijedi “kulturna autonomija” bez budžeta, bez zvaničnih institucija za jezik, obrazovanje i medije? Bošnjački politički predstavnici tražili su model kulturne autonomije još početkom devedesetih, dobili su nacionalno vijeće sa određenim nadležnostima u oblasti jezika, školstva, kulture i informisanja, ali pod stalnom prismotrom i cenzorskom ucjenom. Odnosno, punina onoga što evropska praksa prepoznaje kao kulturnu autonomiju nikada nije zadovoljavajuće ispunjeno.

EKONOMIJA KOJA MLADOST PRETVARA U AUTOBUSKU KARTU

Sandžak je jedna od najmlađih regija u Evropi po prosjeku godina, ali i jedna od onih iz kojih se najviše odlazi. Bez ozbiljne infrastrukture, bez industrije koja bi se mogla takmičiti na tržištu, sa tekstilnim fabrikama koje su bile kratkotrajan eksperiment, čitavi krajevi izgledaju kao da su prepušteni prirodnom izumiranju.

Pešter, Tutin, Rožaje, nekad puni dječije graje, danas su slike vremena koje iščezava pred našim očima. “Ode mladost, osta stara gostinska soba”, kaže jedan peštarski domaćin. U toj rečenici je i demografski bilans: kuća se otvara za goste ljeti, a zime su prazne i beskrajno duge.

Za Bosnu bi pravo pitanje bilo - možemo li govoriti o “bošnjačkom nacionalnom korpusu” a da nas ne zanima što čitave doline tog korpusa ostaju bez djece?

IDENTITET IZMEĐU AJETA I ALGORITAMA

Orientalna kultura Sandžaka nije fosil, nego živi svakodnevni kod: od arhitekture i gastronomske tradicije do jezika i humora. Islam je donio prvu organizovanu pismenost na arapskom, turskom i perzijskom, mrežu mekteba, medresa, biblioteka, a Novi Pazar stoljećima bio svjetionik između Istoka i Zapada.

Danas, međutim, mladi Sandžaklije žive između ajeta i algoritama, između hutbe i TikToka. Na njih se vrši dvostruki pritisak jer dio društva od njih traži odanost “čistoj tradiciji”, drugi dio ih gura u asimilaciju, tražeći da islam svedu na dekor ili privatnu stvar.

Umjesto pitanja “jesu li Sandžaklije dovoljno moderne” ili “jesu li previše vjernici”, valjalo bi pitati ima li država obrazovni i kulturni okvir koji omogućava da budeš i Bošnjak, i musliman, i evropski građanin, bez da se ijedne od tih riječi odrekneš? I

šta Bosna, kao simbolički referent, nudi sandžačkoj omladini osim povremenih natpisa “braćo, uz vas smo”?

TRI KOLOSIJEKA, NIJEDAN VOZ

Bošnjačka politika u Sandžaku i dalje je rasuta na tri stranke, dvije islamske zajednice, mnoštvo frakcija unutar obrazovnih i kulturnih institucija. Različitost je zdrava, ali ovdje je često riječ o paralelnim svjetovima koji troše energiju jedni na druge, umjesto na ozbiljan pregovor s Beogradom, Podgoricom i da, treba to reći – Sarajevom.

Jedan lokalni analitičar to je opisao slikom: “Tri kolosijeka, a nijedan voz da krene.” Problem nije u tome što postoje tri kolosijeka, nego što niko ne gradi lokomotivu.

Za Bosnu se tu otvara neugodno pitanje. Je li Sarajevo zadovoljno situacijom u kojoj su bošnjačke elite Sandžaka previše zaokupljene međusobnim nadgurivanjem da bi postavljale suštinska pitanja pa i prema svojoj matici?

REGIJA POD POVEĆALOM

Sandžak se nalazi između Beograda, Podgorice, Sarajeva i Prištine, preko njega se projektuju i interesi Turske, Evropske unije, pa i NATO-a. Svako zaoštavanje u regionu odmah se čita i kroz “temperaturu Sandžaka”. Ne zato što je Sandžak izvor nestabilnosti, nego zato što je tu previše linija razgraničenja: nacionalnih, vjerskih, državnih.

Zbog toga se Bošnjaci ovog kraja često posmatraju kao “sigurnosno pitanje”, kao potencijalni radikalni faktor, iako su historijski proizvod upravo težnje ka miru i suživotu. Sjetimo se mitinga mira u Novom Pazaru 1991. godine, kada su lokalni lideri poručivali da Sandžak ne želi ni nasilje ni odvajanje, nego ravnopravnost i sigurnost.

Kada međunarodni akteri govore o “jugoistočnoj Evropi”, koliko često uopće imaju jasnu sliku o ovom prostoru, osim kao o potencijalnoj kriznoj tački? I gdje je tu bosanska vanjska politika – postoji li uopće strategija prema Sandžaku kao dijelu bošnjačkog, ali i šireg regionalnog mozaika?

STEREOTIPI I SIGURNOSNI NARATIVI

Medijski prostor devedesetih bio je preplavljen naslovima tipa “Islamsko divljaštvo na tlu srpske države”, “Muamedove zastave na pragu Srbije”. Ta demonizacija Sandžaka, uvezana sa globalnim narativom “rata protiv terora”, ostavila je dubok trag u percepciji i osjećamo ga i danas.

Jedan stariji Sandžaklija reći će: “Nekad su se oni mene plašili. Danas se ja plašim njihovog pogleda.” To je duboka rana i osjećaj da si stalno pod sumnjom, da se od tebe očekuje dodatni dokaz lojalnosti.

.....

Zato bi možda najtačnije bilo reći da razumjeti Sandžak znači razumjeti i Bosnu. Jer ono što se dešava u Novom Pazaru, Sjenici, Tutinu, Rožajama, Plavu i Gusinju, dobro i loše, kao da unaprijed najavi procese koji sutra kucaju na vrata Sarajeva, Tuzle ili Bihaća. Pitanje je samo hoćemo li u Sandžak gledati kao u upozorenje, kao u teret ili kao u dragocjeni, iako ranjeni, dio svijeta kojem pripadamo.

Koliko Bosna, sa svojim vlastitim iskustvom islamofobnih narativa, prepoznaje tu vrstu poniženja u Sandžaku? I da li je spremna da se o tome govori glasnije, u regionalnim i evropskim forumima?

KO ĆE SLUŠATI SANDŽAČKI VAPAJ?

Sandžak je prepun pisaca, glumaca, pjesnika, muzičara, historičara. U arhitekturi orijentalna tradicija i dalje živi u džamijama, hanovima, starim mostovima, turbetima, česmama i hamamima, u svakodnevici živi u nošnji, nasljeđu sevdaha, starim zanatima, kafanama i kavgama koje se serviraju na bakrenim tacnama.

Ipak, kulturna proizvodnja Sandžaka, posebno vrlo potentna književnosti, često ostaje lokalizirana, filmovi teško dolaze do regionalnih festivala, knjige do većih izdavača, muzičari do šire publike.

Za Bosnu se tu otvara najljepše pitanje: umjesto da Sandžak posmatra samo kao "političko pitanje", može li ga vidjeti kao kulturni resurs, kao polje buduće zajedničke produkcije? Koliko sandžačkih pisaca igra značajnu ulogu na bosanskim književnim festivalima, koliko se koprodukcija radi između novopazarskih i sarajevskih teatar, koliko zajedničkih kulturnih projekata postoji između univerziteta u Sarajevu i Novom Pazaru?

Ne polazimo od ideje da Bosna "spašava" Sandžak jer to bi bilo i politički i moralno pogrešno, uostalom Bosna ne može pomoći sebi. Sandžak ima svoje institucije, svoje borbe, svoje pobjede i poraze. Ali Bosna ima obavezu da taj prostor vidi, razumije i ugradi u vlastiti narativ.

Prvo, historijski. Bosanskohercegovački udžbenici, dokumentarni filmovi, javne debate moraju prihvatiti da je historija

Sandžaka dio šire bošnjačke historije. Masakri u Plavu, Gusinju, Šahovićima, prisilna iseljavanja, pritisci poslijeratne Jugoslavije da se "viškovi muslimanskog stanovništva" prebace u Tursku – to su poglavlja koja zaslužuju isto onoliko pažnje koliko i događaji unutar današnjih granica BiH.

Drugo, politički. Bosna ima pravo i obavezu da vodi aktivnu politiku prema Bošnjacima u susjednim državama – ne kao instrument konfrontacije, nego kao politiku zaštite ljudskih prava, kulturne saradnje, obrazovne mobilnosti. To znači stipendije za sandžačke studente, podršku kulturnim projektima, zajedničke istraživačke projekte o historiji i kulturi regije, konzistentnu diplomatsku praksu reagiranja kad se prava Bošnjaka u Sandžaku krše.

Treće, ekonomski i infrastrukturno. Kada se crtaju trase autoputa Sarajevo–Beograd, zar nije logično da bosanska strana insistira na rješenju koje povezuje bošnjačke sredine – Goražde, Priboj, Novi Pazar? Takva saobraćajnica ne bi spajala samo gradove, nego i prekinute tokove rodbinskih, kulturnih i ekonomskih veza.

I na kraju, simbolički: Bosna mora jasno reći – Sandžak nije "preko Drine", nego prostor bez kojeg se bošnjački identitet ne može razumjeti. Često se Sandžak opisuje kao "osjetljivo područje", "sigurnosni rizik", "tampon zona" između Srbije i Crne Gore, između pravoslavnog i islamskog svijeta. Ali ako ga tako budemo gledali, sve ćemo uraditi da se te negativne pretpostavke ostvare.

A u stvarnosti, Sandžak je kroz stoljeća nosio iskustvo suživota muslimana i pravoslavaca, gradskog i seoskog, orijentalnog i evropskog. To je prostor u kojem bošnjački identitet nije usmjeren protiv nekog drugog naroda, nego prema vlastitom dostojanstvu, prostor u kojem se, uprkos svemu, još uvijek može sjesti za isti sto, podijeliti kahva i hljeb, raspravljati i miriti.

Zato bi možda najtačnije bilo reći da razumjeti Sandžak znači razumjeti i Bosnu. Jer ono što se dešava u Novom Pazaru, Sjenici, Tutinu, Rožajama, Plavu i Gusinju, dobro i loše, kao da unaprijed najavi procese koji sutra kucaju na vrata Sarajeva, Tuzle ili Bihaća. Pitanje je samo hoćemo li u Sandžak gledati kao u upozorenje, kao u teret ili kao u dragocjeni, iako ranjeni, dio svijeta kojem pripadamo.

Ako priča Bošnjaka Sandžaka bude ispričana iskreno, bez romantiziranja ali i bez zaborava, ona zaista može biti jedna od najljepših, ali i najopominjućih priča ovog dijela Evrope. ●

Prof. dr. Ismail Palić, lingvist, sveučilični profesor

BOSNISTI NI S KIM NI IZBLIZA NEMAJU tako dobru saradnju kao s kroatistima

„U početku je značajno opterećenje u odnosima kroatistike i bosnistike bila politika koja je bez ikakva razumnog osnova problematizirala bosansku i zagovarala bošnjačku nominaciju jezika. Ne treba kriti da su recidivi te politike, nažalost, i dalje prisutni u hrvatskom društvu, ali mislim da se stanje vremenom značajno poboljšava. Prema tome, koliko ja imam uvida, bosanski je dosta dobro primljen u Hrvatskoj. To posebno vrijedi za kroatističke krugove, što je za nas iznimno važno.“

RAZGOVARAO: Filip Mursel Begović
FOTOGRAFIJE: Velija Hasanbegović

Nakon zagrebačke promocije dvaju svezaka „Grammatike bosanskoga jezika – Sintakse“ (Knjiga 1, 2024; Knjiga 2, 2025) autora prof. dr. Ismaila Palića u Novinarskom domu, gdje su o djelu govorili Ivo Pranjković, Branimir Belaj i Ermina Ramadanović, uz moderatoricu Mirelu Omerović, postalo je jasno da je riječ o ostvarenju koje nadilazi uske disciplinarne granice i već nalazi put do škola, redakcija i kulturnih institucija. Recepcija u hrvatskim filološkim krugovima bila je izrazito povoljna. Isti dojam nose i najave te izvještaji: dvotomnik ima gotovo hiljadu stranica i u kontinuitetu obrađuje sve od glagola i klauze do negacije, tipova rečenica i govornih činova.

Recenzenti Pranjković i Belaj ističu da Palićeva „Sintaksa“ metodološki spaja klasičnu južnoslavističku tradiciju s modernim lingvističkim teorijama kakve su gramatika fraznih struktura, zavisnosna i kognitivna gramatika, gramatika uloge i referencije i dr., te da uvelike nadmašuje okvire tipične deskriptivne gramatike. Takav eklektični, ali discipliniran pristup čini je relevantnom i izvan bosnistike, za sve standarde utemeljene na novoštokavskoj matrici. Šta je ovdje novo? Između ostalog, autor se svjesno odriče „atributa“ kao sintaktičke kategorije, uvodi determinatore u deskriptivni opis, sistematski obrađuje nefinitne klauze te precizira modalnost i rečenične modifikatore... To su potezi koji su u stručnim prikazima označeni kao iskoraci izvan tradicijskih obrazaca.

Ujedno, normativnost se gradi na uvidu u stvarnu upotrebu: cilj nije propisivati „vječna“ pravila, nego opisati živi standard koji se oblikuje u jeziku i kroz jezik. Dakle, ovaj razgovor otvaramo u trenutku kada je bosnistika u Hrvatskoj vidljivo prisutna, ali i kada su nužne precizne mape, i to za škole (uključujući nastavu po Modelu C), redakcije, izdavače i bošnjačka udruženja. Zato s autorom razgovaramo o recepciji i suradnji, o inovacijama u sintaksi i granici između opisa i norme, o narednim svescima (uključujući fonologiju i morfologiju), o jezičkoj politici i standardizaciji „sutra ujutro“, o dijaspori i izbjegavanju purizma bez odricanja od vlastitosti, o imenu jezika kao naučnoj činjenici naspram političkih osporavanja te o istraživačkoj etici i novoj generaciji bosnista.

BOSNA: Gostovali ste u Zagrebu s novom Gramatikom. Kako ocjenjujete recepciju bosnistike u Hrvatskoj (od kroatističkih katedri do medija i kulturnih institucija), gdje je suradnja najkvalitetnija, a gdje su "slijepe pjege"?

PALIĆ: Mislim da bosnistika u Hrvatskoj danas ima relativno dobru recepciju. Značajnim je to dijelom tako i zato što su bosanski i hrvatski jezik većim tokom 20. stoljeća, u vrijeme bivše federalne države, dijelili zajedničku sudbinu bivajući potiskivani i majorizirani u konceptu standardnoga srpskohrvatskog jezika. To je, uz ostale povijesne okolnosti, u hrvatskom društvu motiviralo, ako mogu tako kazati, razvoj pojačanog osjećaja za jezički identitet i posljedično osjećaj za poštivanje jezičkih prava. Hrvati su, srećom, bili u poziciji da posebnost(i) hrvatskoga jezika u odnosu na srpskohrvatski standard istaknu već koncem 1960-ih, tako da su, rekao bih, uglavnom s razumijevanjem gledali na proces obnove sociolingvističkoga statusa bosanskog jezika 1990-ih. U početku je značajno opterećenje u odnosima kroatistike i bosnistike bila politika koja je bez ikakva razumnog osnova problematizirala bosansku i zagovarala bošnjačku nominaciju jezika. Ne treba kriti da su recidivi te politike, nažalost, i dalje prisutni u hrvatskom društvu, ali mislim da se stanje vremenom značajno poboljšava. Prema tome, koliko ja imam uvida, bosanski je dosta dobro primljen u Hrvatskoj. To posebno vrijedi za kroatističke krugove, što je za nas iznimno važno. Bosnisti ni s kim ni izbliza nemaju tako dobru suradnju kao s kroatistima. Ako s druge strane ne možemo biti potpuno zadovoljni statusom bosnistike u hrvatskim medijima i kulturi općenito, trebamo se zapitati i kolika je naša odgovornost za takvo stanje, koliko činimo da se nametnemo kao relevantni i zanimljivi.

BOSNA: Vaša Gramatika, mogli smo čuti, dočekana je s divljenjem u kroatističkim krugovima. Šta ona čini drugačijim od dosadašnjih gramatičkih opisa, po čemu su, recimo, poglavlja o rečenici, podjele i terminologija inovativni u odnosu na tradicijske slavističke modele te na koji način spajate tradicijsku gramatiku, ukorijenjenu u južnoslavističkoj tradiciji, s modernim lingvističkim teorijama?

PALIĆ: Vrlo sam sretan što se moj trud isplatio i beskrajno sam zahvalan za izvršne ocjene koje moja Gramatika dobiva. Posebno se to odnosi na recenzente moje knjige profesora Ivu Pranjkovića i profesora Branimira Belaja, istaknute znanstvenike i kolege čiji doprinosi mome djelu iznimno cijenim. Ja sam, naravno, osnovno gramatičko obrazovanje stekao na osnovama tradicijskoga teorijsko-metodološkoga pristupa. Međutim od samih početaka ozbiljnijega bavljenja lingvistikom postao sam svjestan izazova s kojima se taj pristup suočava i ograničenja koja se u njegovu slijedenju

pokazuju nesavladivima. Zato sam vrlo rano postao otvoren za druge, moderne pristupe koji bi mi mogli pomoći da bolje razumijem i objasnim jezičke pojavnosti koje me zanimaju. S druge strane, potpuno svjestan koliki značaj i utjecaj tradicijska gramatika ima u južnoj slavistici i šire, nisam želio napustiti te okvire kad god to nisam morao. Tako je nastajao moj eklektični model koji se konačno uobličio u ovoj Gramatici. Trudio sam se da on bude koherentan, da tumačenja koja nisu zasnovana u tradicijskoj gramatici ne budu u proturječju s tradicijskim tumačenjima koja sam zadržao i da u svemu tome postignem i zadržim potrebnu mjeru. Ne želim vaše čitaoce kojima lingvistička i pogotovo gramatička tematika nije posebno bliska opterećivati detaljima, ali mogu kazati da sam uvijek posezao za onom teorijom i interpretacijom koja će u datom kontekstu najbolje i najuvjerljivije objasniti određenu pojavnost. U tom se smislu recimo gramatika fraznih struktura pokazala najboljom za formalno predstavljanje sintaksičkih konstrukcija, gramatika zavisnosti za analizu gramatičkih relacija među konstituentima fraza, kognitivna gramatika za semantički opis struktura, sistemska funkcionalna gramatika i gramatika uloge i referencije za pragmatičku analizu itd. Novo je u odnosu na klasične deskriptivne gramatike to što se u ovoj Gramatici teži iscrpnosti opisa, i horizontalnoga i vertikalnoga, ako tako mogu kazati. Ova Gramatika predočava cjelovite repertoare sintaksičkih jedinica različitih vrsta i pritom, u eksplikativnim dijelovima, nudi detaljne opise koji nude odgovore na pitanja „zašto?“, „kako?“ i dr., a ne zadržava se tek na pukoj formulaciji nekog gramatičkog pravila.

BOSNA: Kada govorimo o vašem odnosu deskriptivnoga i normativnoga, gdje povlačite liniju između opisivanja realne upotrebe i propisivanja standarda?

PALIĆ: Ako mislite na ovu Gramatiku, ona nije normativna, u njoj nema klasičnoga propisivanja standardne upotrebe. Ima, naravno, konstatacija i napomena koje se odnose na frekventnost i upotrebnu domenu pojedinih gramatičkih elemenata i struktura, npr. je li nešto rijetko u upotrebi, je li ograničeno na pojedini tip ili tipove diskursa i sl., ali to nije preskripcija u uobičajenom smislu. U Gramatici sam sintaksički sistem bosanskoga jezika opisao takav kakav on jest i kako se ostvaruje u neobilježenom kontekstu. A što se tiče moga odnosa prema standardnojezičkoj normi i normiranju, ja sam, da to formuliram politički, otprilike na poziciji lijevog centra između polarno suprotstavljenih položaja koje zauzimaju tzv. dekrriptivci (kao lijeva opcija) i tzv. preskriptivci (kao desna opcija) koji su u vječnom sukobu. Mislim naime da je ono što je frekventno i sasvim obično u stvarnoj jezičkoj upotrebi načelno i standardno. To je stajalište koje danas podržava ogromna većina

sociolingvista. Uostalom sama riječ „standard“ svojim značenjem to podrazumijeva. Kad kažem u jezičkoj upotrebi, mislim prvenstveno na pismeni ili pisani diskurs, a ne nužno i na govorni zato što je on po svojoj prirodi podložan različitim vrstama prilagođavanja i pojednostavljivanja koja, naravno, ne treba uzimati u obzir pri određivanju standarda. Ipak – i tu se ne slažem s čistim deskriptivcima – mora se ostaviti prostor i za korektivnu ulogu jezičke tradicije u okolnostima u kojima je neki jezik u prošlosti bio nasilno izložen štetnim utjecajima izvana. A upravo je to slučaj s govornicima bosanskoga jezika koji su skoro kroz cijelo 20. stoljeće trpjeli nasilne promjene svojih jezičkih navika kao posljedicu agresivne jezičke politike koja se vodila iz Beograda, posebno npr. u području terminologije, ali i drugdje. Lektori su recimo imali neograničenu moć mijenjati jezički izraz i takvih pisaca kao što su Andrić ili Selimović, što je uostalom i dokazano u istraživanjima. Treba li onda realno stanje jednostavno proglasiti standardom? Mislim da takav pristup ne bi bio u interesu bosanskoga jezika, a potencijalno ni bilo kojeg drugog jezika. Naravno, korektivnu ulogu jezičkoj tradiciji

treba dodijeliti s puno znanja, mjere i osjećaja, jer ne treba zaboraviti da je akceptacija (prihvatanost norme) ključ dobrog funkcioniranja svakog standardnog jezika.

BOSNA: Kada slijedi nastavak *Gramatike*, tj. treća knjiga iz sintakse, i hoćete li se uhvatiti ukoštac i s fonologijom i morfoloijom, te kojim biste redom išli prema projektnoj viziji?

PALIĆ: Nastavak je već počeo, ali trebat će još godina—dvije da treća (i ujedno posljednja) knjiga iz sintakse u okviru ove *Gramatike* bude gotova. U njoj su planirana četiri poglavlja gdje će biti opisani koordinacija, složena rečenica, aranžiranje obavijesti te deiksa i anaforičnost, što je s jedanaest poglavlja, koliko imaju prve dvije knjige, ukupno petnaest. Što se tiče fonologije i morfologije, razmišljao sam, naravno, da im posvetim posebnu knjigu *Gramatike* koja bi bila pridodana ovim trima, ali to se neće desiti u skorije vrijeme, pa je o tome još rano govoriti.

BOSNA: Kada govorimo o imenu jezika – bosanski, kako danas objašnjavate nelineingvističkoj publici razliku između naučnih

činjenica o bosanskom jeziku i političkih osporavanja njegova imena? Zapravo, slažete li se s ocjenom da bosanski jezik trebamo tretirati kao aksiom i prestati s dokazivanjem njegove vjekovne prisutnosti, to jest iz faze odbrane (defenzivnosti i letargije) prijeći u fazu afirmiranja (stvaranja i aktiviteta)?

PALIĆ: Kao vrlo dobro upućen sagovornik, već ste u samom pitanju istaknuli suštinsku stvar koju ću ja, evo, pokušati malo elaborirati. Na početku sam, odgovarajući na pitanje o recepciji bosnistike u Hrvatskoj, spomenuo osporavanje nominacije, što je način na koji je reagirala hrvatska, ali i srpska politika na sociolingvističku obnovu bosanskoga jezika 1990-ih. Da budem sasvim jasan, takva politika pronašla je svoje uporište u stavovima nekih od najuglednijih hrvatskih i srpskih lingvista kao što su Dalibor Brozović, Miloš Kovačević i dr. Međutim i njima je samima bilo jasno da njihovi argumenti nisu naučni, nego politički, što se najbolje moglo vidjeti u pokušajima da se obrazlože razlozi za bošnjačku, a protiv bosanske nominacije jezika. Neosnovano je tvrditi da se jezik kojim govore Bošnjaci (pri čemu

moram napomenuti da se nikako ne slažem s takvim definiranjem bosanskoga jezika) ne može zvati bosanskim, nego samo bošnjačkim jer je navodno jezik stvar etniciteta, pa prema tome i njegovo ime mora biti etnički motivirano. To naprosto nije tačno; u mnogim slučajevima (ako ne i u većini) jezik je stvar zajedničkog geografskog, povijesnog, društvenog i kulturnog prostora, jednom riječju države. Ali i kad ne bi bilo tako, ime je jezika lingvistički termin, njegov se sadržaj kao i sadržaj svakog naučnog termina određuje definicijom i nije nužno izvediv iz njegova leksičkog značenja niti se mora podudarati s njim. To je, naravno, bilo dobro poznato i hrvatskim i srpskim lingvistima koji su inicirali osporavanje bosanske nominacije jezika. Zato je očigledno da je tu riječ o hinjenoj reakciji koja je ustvari značila odbacivanje posebnosti bosanskoga jezika u okolnostima u kojima nije bilo politički mudro jasno artikulirati takvu politiku. Uostalom dobar dio srpskih lingvista to nije uspio ni sakriti. Niko drugi ozbiljan u naučnom svijetu na bosanski jezik, uključujući i njegovo ime, nije gledao drukčije nego što je gledao na hrvatski ili srpski jezik jednostavno zato što se vodio naučnim činjenicama, a ne političkim ciljevima. Moramo dakle razumjeti da nema nijednog argumenta kojim se dokazuje posebnost hrvatskog i srpskog jezika i utemeljenost njihovih imena koji na isti način nije primjenjiv na bosanski jezik. Prema tome trebamo biti svjesni ovih stvari da ne bismo bili dezorijentirani i zbunjeni, što i jest cilj protivnika i osporavatelja bosanskoga jezika, a kad smo ih svjesni, onda nam postaje jasno da mi nemamo ni obavezu ni potrebu objašnjavati bilo kome zašto je naš jezik to što jest i zašto ga zovemo tako kao ga zovemo. To nas onda dovodi u prirodnu poziciju da bosanski jezik razumijevamo, kako kažete, kao aksiom i da u svemu što činimo s njim polazimo od toga; u protivnom iscrpljivat ćemo se u dokazivanju onog što ne treba dokazivati bez ikakva smisla.

BOSNA: Šta su tri prioritete mjere jezičke politike u BiH koje bi, uz realne budžete, odmah popravile stanje (školstvo, mediji, javna uprava)?

PALIĆ: Golem je paradoks to što je jezičko pitanje u Bosni i Hercegovini istodobno i vrlo jednostavno i vrlo složeno. S jedne strane nećete u okvirima štokavštine pronaći nijedno šire područje koje je toliko jezički (pri čemu mislim i na organske govore i na standard) ujednačeno i kompaktno kao što je bosanskohercegovačko. S druge strane u državi Bosni i Hercegovini imate tri službena standardna jezika. Jasno je da se u takvim okolnostima – a da i ne spominjem konstituciju države i političke prilike – ne može voditi nikakva globalna jezička politika. Zato ću ovo vaše pitanje radije razumjeti u smislu šta je trenutno najpotrebnije bosanskom jeziku. Ako to moram svesti na tri stvari, složio bih ih ovim redom. Prvo, posebna finansijska

potpora naučnoistraživačkom radu u polju bosnistike, drugo, korjenita kurikularna reforma na svim obrazovnim razinama koja će modernizirati studij i poučavanje bosanskoga jezika i, treće, dosljedna i beskompromisna pravna i politička borba da se na cijelom području Bosne i Hercegovine bosanskom jeziku osigura status koji mu po Ustavu pripada. Tome bih još dodao mjere kojima se u potpunosti štiti neovisnost lektora u njihovom poslu. To bi, po mom mišljenju, trebale biti prve tačke jezičko-političke agende za bosanski jezik.

BOSNA: Kako izbjeći jezički purizam, a očuvati vlastitost? Na kojim nivoima standarda je najosjetljiviji prostor za „razlike koje prave razliku”? Uostalom, kakva standardizacija nam treba „sutra ujutro”: pravopis, gramatika, rječnik, kojim redom i s kojom institucionalnom arhitekturom?
PALIĆ: Jednostavno rečeno treba razumjeti šta jezik jest i šta on mora biti i ne poduzimati ništa što je protiv toga. Ako se purizam shvati kao reakcija na izloženost jednog jezika utjecajima drugog jezika koji nisu u skladu s prirodom tog jezika, onda je on razumljiv i opravdan. Takve su recimo tendencije unošenja gramatičkih struktura iz jednog jezika u drugi čiji ih gramatički sistem ne dopušta. Ako npr. u bosanskome počinjete koristiti sintagme kakve su Brčko distrikt ili Sarajevo film festival, a normalno ćete kazati grad Brčko (ne Brčko grad) ili sarajevska gastronomska ponuda (ne Sarajevo gastronomija ponuda), onda je sasvim jasno da to nije u prirodi bosanskoga jezika. Isto tako ako recimo čujete riječ implementirati, a znate da se odgovarajuće značenje uvijek može izraziti riječima provesti, primijeniti i sl., onda je sasvim razumno ne podržati takvu praksu jer ona znači nekontrolirano i nemotivirano širenje leksika. Ovakve odluke može legitimno donijeti svaki govornik, za to ne trebaju nikakvi jezički stručnjaci. To je stvar njihova jezičkog znanja,

komunikacijske kompetencije i jezičke kulture. Jezički „stručnjaci“ nastupaju onda kad dokažu kako neka riječ ne pripada jednom jeziku samo zato što pripada i nekom drugom jeziku ili vodi porijeklo iz jezika s kojima „ne želimo imati ništa“. To ustvari i jest ono što se obično razumijeva kao jezički purizam, i, naravno, kao takav potpuno je neopravdan i višestruko štetan. Što se standardizacije bosanskoga tiče, ja mislim da možemo biti uglavnom zadovoljni njezinim prvim koracima jer imamo dosta dobre normativne priručnike. Međutim standardizacija je vrlo složen i dugotrajan proces i ne zaustavlja se na preskripciji; mora se ići dalje na elaboraciju, ekspanziju, kultivaciju, evaluaciju itd. Tome, nažalost, na pravi način nismo ni pristupili. Prema tome „sutra ujutro“ prije svega moramo razumjeti šta je standardizacija i kako se ona provodi, a onda krenuti korak po korak.

BOSNA: Kada govorimo o modelu donošenja normativnih odluka, šta je, po Vama, održivo? Jesu li to akademske komisije ili neki „otvoreni standard” uz javna savjetovanja. I, kako se uopće u tom „bosanskom loncu” oko bilo čega dogovoriti?
PALIĆ: Model normiranja jezika uvijek je prijedporan, i to je normalno zato što se mnogi društveni akteri, a ne samo jezički stručnjaci, osjećaju pozvanima da učestvuju u donošenju odluka. Mislim da je to i opravdano te da proces normiranja mora biti puno demokratičniji nego što on to u većini slučajeva jest. Kad je o bosanskome riječ, dobar je primjer recimo Pravopis iz 1996, iza kojeg je stajala Pravopisna komisija sačinjena od većeg broja stručnjaka različitih profila (lingvisti, književnika, novinara i dr.) zainteresiranih za pitanje standardnog jezika. U našoj se javnosti, uključujući i neke lingviste, stalno problematizira pitanje prava nekog pojedinca ili skupine pojedinaca da budu autori normativnih

priručnika. Moram kazati da takvo što iz ugla sociolingvistike načelno nije neprihvatljivo, a u naročitim društvenim okolnostima može biti čak nužno. Da smo npr. čekali neku vrstu stručnoga i društvenog konsenzusa, bosanski dosad vjerovatno ne bi dobio nijedan normativni priručnik. Kad je neki lingvist (ili više njih) autor pravopisa, gramatike ili rječnika, to ne znači da on propisuje normu po svom nahođenju; u dobrim praksama te vrste on uzima u obzir sve relevantne izvore kao orijentire, tako da odluke koje on donosi i nisu njegove, on je neko ko ih samo formulira. Ako me pitate trebamo li imati neko tijelo koje bi bilo zaduženo za pitanja standardnoga bosanskog jezika, moj je odgovor potvrđan, uz napomenu da ono ne bi trebalo biti sačinjeno samo od lingvista.

BOSNA: Gdje biste danas preporučili strožu, a gdje „mekšu” ili popustljiviju standardnojezičnu normu i zašto?

PALIĆ: Poznato je da je najstroža norma gramatička jer proizlazi iz jezičkoga sistema u njegovu osnovnom značenju, tako da ne ostavlja prostora za konvencionalna rješenja. Ako gramatika nudi različite jedinice i strukture za isto značenje i funkciju, onda je to praktično uvijek motivirano semantičkim i pragmatičkim razlikama koje ne možemo uvijek tako lahko uočiti i eksplicirati, tako da savjetujem visok oprez pri donošenju odluke da se iz standarda isključi bilo koja gramatička struktura ako je ona u jezičkoj upotrebi zasnovana i frekventna. Pravopisna norma, kao najkonvencionalnija, po mom mišljenju, treba biti „mekša“, ali to s druge strane ne uključuje nerazumno dopuštanje svega što se može susresti u praksi. Ako neko načelo omogućuje da se bez problema provede dosljedno, onda ga i treba provesti dosljedno. Ako npr. pomoćne glagole u sastavu složenih glagolskih oblika po pravilu (i gramatički opravdano) pišemo odvojeno od glavnih glagola, zašto onda praviti iznimku i dopuštati dva različita pravopisna lika futura I (npr. *spavat ću* i *spavaću*). Mislim da to nema smisla. Napokon, s leksičkom normom treba biti iznimno oprezan. Kolega Branimir Belaj napisao je o tome izvrstan prilog pod naslovom „Leksik i norma“ (koji se nalazi u njegovoj knjizi *Kognitivna gramatika i hrvatski jezik*, 2023). Da parafraziram ovdje ono što je on rekao: leksik jezika može se metaforički predočiti kao podivljala bujica kojoj norma ne može i ne smije biti brana, već faktor koji će vodu vratiti u njezino korito. Leksička norma u smislu u kojem se ona tradicijski razumijeva znači „pokušaj ukalupljivanja i modeliranja iskustva neke jezične zajednice, što je osuđeno na propast već i prije negoli započne“. Prema tome norma u sferi leksika ustvari se svodi na odgovarajuće instrukcije koje se tiču odgovarajuće (primjerene) upotrebe riječi; ona se ne bi trebala baviti proskribiranjem riječi koje su stabilne u upotrebi.

.....

Moramo dakle razumjeti da nema nijednog argumenta kojim se dokazuje posebnost hrvatskog i srpskog jezika i utemeljenost njihovih imena koji na isti način nije primjenjiv na bosanski jezik. Prema tome trebamo biti svjesni ovih stvari da ne bismo bili dezorijentirani i zbunjeni, što i jest cilj protivnika i osporavatelja bosanskoga jezika, a kad smo ih svjesni, onda nam postaje jasno da mi nemamo ni obavezu ni potrebu objašnjavati bilo kome zašto je naš jezik to što jest i zašto ga zovemo tako kao ga zovemo.

BOSNA: Koji je, po Vama, minimalni standard nastavnih ishoda za djecu (osnovni pravopis, karakterističan leksik, pasivni vokabular), konkretno, u razredima bošnjačke nacionalne manjine po Modelu C u Hrvatskoj?

PALIĆ: Sretna je okolnost da su hrvatski i bosanski standardni jezik utemeljeni na istoj organskoj (novoštokavskoj) osnovi. Dije le isti fonološki sistem, a također i gramatički. Leksik im je u visokom stupnju podudaran, a isto tako i pravopis. Prema tome minimalni standard nastavnih ishoda o kojima govorite polazi od tih pretpostavki, što znači da od nastave po Modelu C ne očekujemo ishode koji su predviđeni za nastavni predmet Hrvatski jezik i književnost u osnovnom kurikulumu. Što se samog jezika tiče, nastavni ishodi prvenstveno trebaju uključivati ovladavanje leksikom karakterističnim za savremeni bosanski jezik i u odgovarajućoj mjeri leksikom koji nije u savremenoj upotrebi, ali je kulturnopovijesno značajan (npr. historizmi) te pravopisom bosanskoga jezika; učenici bi na taj način trebali biti osposobljeni da u skladu sa svojim uzrastom mogu ostvariti usmenu i pismenu komunikaciju na bosanskom jeziku.

BOSNA: U časopisu *Pismo* objavljeni su radovi koji ukazuju na interferencije kod mladih u Sloveniji, s premoći morfoloških grešaka nad leksičkim i fonetskim. Kako te nalaze pretvoriti u nastavne smjernice (materijali, vježbe, evaluacije)?

PALIĆ: Da, to je utjecaj jezika koji ima drukčiju morfologiju. Fonološki je sistem kompatibilan s bosanskim, a leksik je, svakako, ako izuzmemo tzv. lažne prijatelje, teže pomiješati. Prema tome dobiveni su rezultati očekivani. Kako postupiti? Vrlo jednostavno: u nastavi se pojačano usmjeriti na morfologiju, na sisteme obličkih i tvorbenih paradigmi, koristeći sve raspoložive nastavne metode, uključujući i komparativne.

BOSNA: Može li se uopće koncipirati jedan "globalni" udžbenički program za bošnjačku dijasporu? Naše iskustvo u Hrvatskoj, koje se ranije potvrdilo i u Sandžaku, govori o potrebi prilagođenih udžbenika. Naime, to zapravo nije pitanje zahtjeva prosvjetnih institucija, već Bošnjaci u Hrvatskoj i u Sandžaku uistinu imaju osnove da se ponose vlastitim dosezima i doprinosima.

PALIĆ: Potpuno se slažem. Nikad ne bih zagovarao pristup koji nema osjećaja za posebnost jedne nacionalne manjine u okviru jedne društvene zajednice (npr. Bošnjaka u Hrvatskoj) u odnosu na drugu manjinu iste nacionalne grupe u nekoj drugoj društvenoj zajednici (npr. Bošnjaka u Srbiji, odnosno u Sandžaku). Mislim da je jedini ispravan pristup upravo selektivni koji će prepoznati kontekst i staviti u fokus činjenice materijalne i duhovne kulture manjinske

zajednice kao bitan element u izgradnji identiteta njezinih pripadnika. Uostalom ako u obrazovnim programima namijenjenim recimo Bošnjacima u Hrvatskoj ne poklanjamo pažnju djelima koja su oni (njihovi naučnici, umjetnici, sportisti i dr. istaknute ličnosti) stvorili, onda ta djela zapravo prepuštamo zaboravu, jer ni u Bosni i Hercegovini ni u Hrvatskoj ona u redovnim obrazovnim programima neće na odgovarajući način (ako će ikako) biti zastupljena, obrađena niti valorizirana.

BOSNA: Kako izbjeći "autokolonizaciju" u dijaspori, navike preuzimanja leksike i obrazaca iz jačih standarda okoline, a ostati otvoren jeziku domaćina? Iskustva su različita, zar ne? Jedno je iskustvo očuvanja u domovinskim zemljama gdje se govori srodnim jezicima, a drugo u nekoj Norveškoj, Njemačkoj ili Švedskoj?

PALIĆ: U zemljama poput Hrvatske, Srbije i Crne Gore nemoguće je za Bošnjake, pogotovo one koji su tamo rođeni ili pripadaju čak trećoj ili četvrtoj generaciji useljenika, da ostanu izvan utjecaja standardnog jezika većine, odnosno, bolje kazano, da ne vladaju i ne koriste se tim standardom. Uostalom to je sastavni dio njihova života i obavezni dio njihova školskog obrazovanja. Ja to ne bih nazvao jezičkom „autokolonizacijom“. Taj bih pojam radije primijenio na postupke svjesnog mijenjanja i prilagođavanja vlastitog jezika jeziku većine, pojavu koja može imati raznovrsne motive.

Protiv toga možemo djelovati kroz različite kampanje u dijaspori kojima je cilj podizanje svijesti o vlastitom jeziku i jezičkom naslijeđu, a najviše kroz programe dodatnog obrazovanja u školama kakvi su ovi po Modelu C u Hrvatskoj koje treba pažljivo osmisлити kako bi se postigli očekivani ciljevi.

BOSNA: Šta biste rekli mladom istraživaču koji tvrdi da su to „isti jezici s četiri ulaza”? Čime se dokazuje posebnost bosanskog jezika u odnosu na hrvatski, srpski i crnogorski jezik?

PALIĆ: Rekao bih mu da je jezik vrlo složen fenomen i da u prosuđivanju o tome je li u nekom konkretnom slučaju riječ o jednome ili o više jezika (a i inače) u obzir mora uzeti barem dvije njegove dimenzije: lingvističku i identitarno-kulturnu. Kad govorimo o relaciji ovih četiriju jezika, mi stalno ističemo da su njihovi standardi utemeljeni na istoj (novosokavskoj) dijalekatskoj osnovi, i time je rečeno sve. To znači da su oni strukturno visoko podudarni, pogotovo fonološki i gramatički, ali, naravno, ne i isti, tako da se i iz čisto lingvističke perspektive, uzimajući u obzir njihove i organske i neorganske idiome, može dokazati kako tvrdnja o njihovoj istovjetnosti ne stoji. Visok stupanj sistemske podudarnosti omogućuje praktično neometanu komunikaciju njihovih govornika na bilo kojem od tih jezika. Međutim jezik je kao pojava za pojedinca i naročito za zajednicu kojoj pripada mnogo više od pukog lingvističkog koda. Kad na jezik gledamo iz ugla lingvističke antropologije i sociolingvistike, onda razumijemo da je među brojnim simboličkim resursima koji stoje na raspolaganju kulturnoj proizvodnji identiteta jezik najfleksibilniji i najobuhvatniji. Na to ukazuje ogroman broj naučnih istraživanja o identitetu u sociokulturnoj antropologiji gdje se ističe da je odnos između jezika i identiteta dvosmjern: jezik ne samo da izražava identitet nego ga i stvara. Da ne duljim, kulturološki, sociološki, psihološki i kognitivno gledano, bosanskome, crnogorskom, hrvatskom i srpskom jeziku odgovaraju različite konceptualizacije – poimanja materijalnog jezika. Tako npr. pojam „bosanski jezik“ za onoga ko posjeduje bosanski jezički identitet nema nikako isti sadržaj kao pojam „hrvatski jezik“ za nekoga ko se prepoznaje u tom jezičkom identitetu. Zato je besmisleno iz pozicije jednog jezičkog identiteta negirati postojanje drugog jezičkog identiteta i poistovjećivati ga s vlastitim jezičkim identitetom.

BOSNA: Kada govorimo o pismu, to jest o latinici i ćirilici u bosanskom standardu, kako danas odgovorno normirati, a očuvati pluralitet? Moram priznati da mene uhvati jeza kada neko ćirilicu prevodi i zaogrće odjećom (ekstremnoga) srpstva. **PALIĆ:** Kad je riječ o pismu, propisujemo norme uvažavajući i tradiciju i savremenu praksu. Prema tome ćirilica je s punim pravom jedno

.....

**Prvo, posebna
finansijska potpora
naučnoistraživačkom
radu u polju bosnistike,
drugo, korjenita
kurikularna reforma
na svim obrazovnim
razinama koja će
modernizirati studij i
poučavanje bosanskoga
jezika i, treće, dosljedna i
beskompromisna pravna
i politička borba da se na
cijelom području Bosne i
Hercegovine bosanskom
jeziku osigura status koji
mu po Ustavu pripada.
Tome bih još dodao mjere
kojima se u potpunosti
štiti neovisnost lektora
u njihovu poslu. To
bi, po mom mišljenju,
trebale biti prve tačke
jezičkopolitičke agende
za bosanski jezik.**

od pisama standardnoga bosanskog jezika i to će i ostati. Potreba za ćirilicom nije samo pitanje povijesnoga i kulturnog naslijeđa i očuvanja kontinuiteta te vrste pismenosti nego je i praktična potreba. Pismo nije samo medij produktivne jezičke djelatnosti kakva je pisanje nego i receptivne kao što je čitanje, i nepoznavanje tog medija čini nam nedostupnim ogroman dio pismene baštine i uopće pismene produkcije, što je kulturno-civilizacijski pogubno i neprihvatljivo. Prema tome latinica i ćirilica s razlogom supostojе kao standardna bosanska pisma, ali ona, naravno, nemaju ni izbliza isti položaj. U Bosni i Hercegovini ćirilicom danas praktično piše samo dio bosanskih Srba. Jedan od ishoda osnovnoškolskoga nastavnog programa jeste i ovladavanje ćirilicom, i tako treba ostati. No mislim da to nije dovoljno. Kao društvo moramo učiniti više da poznavanje ćirilice pretočimo u trajno znanje.

BOSNA: Zanima me Vaša istraživačka etika. Šta Vas je, kao naučnika, najviše naučilo skromnosti u poslu koji neminovno ulazi u javni prostor?

PALIĆ: Ja na skromnost gledam kao na očitovanje sposobnosti da prepoznaš svoje pravo mjesto. Ona se hrani velikim iskustvom. Baveći se naukom, toliko sam se puta uvjerio da neke moje spoznaje nisu toliko čvrste koliko sam ja vjerovao, i neizmјerno sam zahvalan svakome ko mi je na to ukazao. Rekao bih to ovako: nauka je jedan otvoreni dijalog u kojem učestvuje ogroman broj vrlo inteligentnih ljudi iznimnih intelektualnih sposobnosti, pa ako ponekom svojom replikom doprinesem da taj dijalog napreduje, onda moje učešće u njemu ima smisla.

BOSNA: Gdje vidite “jezgro” nove generacije bosnista? Naime, nisu najsretnije informacije o slabom interesu studenata za ove studije.

PALIĆ: Nažalost, potpuno ste u pravu. Ja sam na univerzitetu već više od tri desetljeća, i mogu kazati da je stanje krajnje zabrinjavajuće te da se iz godine u godinu samo pogoršava. Nije to slučaj samo s bosnistikom, s istim problemima, koliko čujem, suočava se i kroatistika, srbistika i dr., ali slaba je to utjeha. Ne samo da ne upisujemo ni izbliza onoliko studenata koliko tražimo već je primjetno da to nisu ni kandidati kakve smo nekada imali. U okolnostima kakve jesu ne možemo očekivati značajnije promjene nabolje, ali mislim da bismo morali napraviti odgovarajuće programe u kojima bismo u saradnji s profesorima prepoznavali nadarene srednjoškolce i motivirali ih (uključujući i stipendije i planove njihova postdiplomskog obrazovanja i napredovanja) da se upišu na studij bosnistike. Samo tako možemo osigurati svijetlu budućnost bosnistike, jer ne smijemo zaboraviti: niko nije na korist bosanskome jeziku kao što su to dobri bosnisti. ●

Jasmin Musić, načelnik Općine Ključ

OVO JE SAMO POČETAK jedne ozbiljne priče

Razgovarali smo s načelnikom Općine Ključ Jasminom Musićem, povodom njegovog boravka na Danima Ključa u Zagrebu. Fokus smo usmjerili na širi kontekst odnosa Bosne i Hercegovine i Republike Hrvatske, na izazove prekogranične komunikacije te perspektive razvoja Unsko-sanskog kantona i same općine Ključ.

PIŠE: Stipe Majić

„Općina Ključ je vrlo vezana za Grad Zagreb kroz sudbine stotina i hiljada naših sugrađana koji su ovdje, u proteklim decenijama, oblikovali svoj život i svoj posao, a istovremeno čuvali vezu s Ključem“, kaže načelnik Ključa Jasmin Musić za časopis „Bosna“. Ističe da Zagreb, kao evropska metropola i dio Evropske unije, predstavlja prirodno uporište za povezivanje lokalnih sredina iz BiH sa širom evropskom mrežom ljudi, institucija i tržišta.

„Naša intencija je da na međunarodnom nivou predstavimo resurse koje Ključ ima, turističke, privredne, kulturne, ali isto tako da se povežemo s investitorima i posjetiteljima koji već dolaze u ovaj dio Hrvatske i regiona“, naglašava Musić.

Musić navodi da Ključ posljednjih godina intenzivno ulaže u turističku i poduzetničku infrastrukturu: „Posebno u zadnjoj godini napravili smo velike iskorake. Smatramo da je realno očekivati da se naši turistički kapaciteti konzumiraju i od strane građana Zagreba i turista koji posjećuju Plitvice, Bihać i Unsko-sanski kanton.“

Ističe rijeke Sanu i Sanicu, izvor Sanice, kao i Stari grad Ključ, mjesto na kojem je posljednji bosanski kralj Stjepan Tomašević proveo svoje posljednje dane. „To je lokalitet od ogromnog kulturno-historijskog značaja i čak ima jednu zanimljivu simboličku vezu, današnji gradonačelnik Zagreba također je prezimenjak kralja.

Načelnik otvoreno govori o jednom od najvećih problema za pogranične općine, pa i Ključ – dugim čekanjima na granici s Republikom Hrvatskom.

„Činjenica je da se po nekoliko sati treba čekati na graničnom prijelazu. Nove tehnologije kontrole, koje su uvedene nedavno, dodatno usporavaju prelazak. To je realnost, ali i nešto što nije u nadležnosti lokalnih zajednica. Tu su potrebne akcije viših

instanci – državnih organa BiH, diplomatske mreže, ali i saradnja s institucijama Republike Hrvatske.“

Naglašava da građani BiH decenijama žive, rade i putuju u države EU bez ikakvih sigurnosnih problema: „Naš je narod potpuno integriran i prihvaćen. Zbog toga se nadamo da će se mjere racionalizirati i pojednostaviti.“

Načelnik Musić vidi poseban potencijal u izgradnji aerodroma u Bihaću, projektu koji je već godinama predmet interesa i planiranja.

„Nedavno smo imali sastanak sa saborskim zastupnikom Arminom Hodžićem, gradonačelnikom Bihaća gospodinom Sedićem i predstavnicima Vlade. Trasirali smo određene pravce i vjerujem da će izgradnja aerodroma dodatno otvoriti Unsko-sanski kanton prema Zagrebu i Zapadnoj Evropi.“

Govoreći o društvenoj dinamici Ključa, Musić naglašava da u općini danas nema nikakvih međunarodnih problema:

„Period agresije donio je ono što je donio, ali nakon toga uspjeli smo obnoviti institucije, podići zajednicu i izgraditi stabilne odnose. Danas u Ključu nema problema te prirode. Poštivanje ljudskih prava je na visokom nivou, a ono što nas krasi su naše prirodne ljepote i vrijedni ljudi koji rade u zanatstvu, trgovini, ugostiteljstvu, turizmu i industriji.“

„Osjetili smo potrebu, priliku i izazov da svoje mogućnosti promoviramo na profesionalan način – i zato smo ovdje, u Zagrebu“, zaključuje načelnik Musić.

Naglašava da je saradnja s institucijama Republike Hrvatske, sa zagrebačkom dijasporom i s predstavnicima bošnjačkih organizacija u Hrvatskoj trajna potreba, ne samo današnji događaj: „Ovo je samo početak jedne ozbiljne priče.“ ●

Tursko – hrvatsko – bošnjački odnosi

BALKAN MOŽE BITI PROSTOR MIRA, ALI BEZ MIJEŠANJA GLOBALNIH SILA

Turski parlamentarni zastupnik Hasan Çilez za naš magazin govori o jačanju parlamentarne saradnje, ulozi saborskog zastupnika Armina Hodžića, položaju Bošnjaka u regionu i zajedničkoj borbi za stabilnost Balkana. „Spoljne intervencije ne rješavaju probleme, one ih produbljuju. Velike sile koje se miješaju u pitanja naših regiona misle samo na vlastite interese. Iza gotovo svih konflikata u našim susjednim područjima u posljednjih 50 godina stoje sukobi interesa globalnih sila. Svoje međusobne obračune ne vode na vlastitim teritorijama, nego na tuđim. Posljedice su tragične: prodaju oružje, preuzimaju prirodne resurse i nameću svoje politike, dok sav teret padne na narod tih zemalja“, govori Çilez

RAZGOVARALA: Amina Šećerović-Kašli

Hasan Çilez, turski zastupnik AK Partije iz Amasye, na parlamentarnim izborima 2018. izabran je za zastupnika Velike narodne skupštine Turske, a povjerenje birača ponovo je dobio i 2023. godine. Danas obnaša i funkciju predsjednika prijateljske parlamentarne grupe Turska – Hrvatska. Razgovarali nakon njegove posjete Hrvatskoj o odnosima u regionu, ulozi Bošnjaka, saradnji sa Bosnom i Hercegovinom, kao i sa Hrvatskom te i o globalnim krizama koje potresaju svijet, od Balkana do Gaze.

BOSNA: Koji je bio glavni cilj vaše nedavne posjete Hrvatskoj i koji su po vama najvažniji rezultati posjete?

ÇILEZ: Glavni cilj našeg posjeta bio je jačanje parlamentarne saradnje između Turske i Hrvatske, koja je posljednjih godina u usponu, te doprinos daljem zbližavanju naroda dviju zemalja. Tokom posjete uvjerio sam se da postoji snažna volja hrvatskih zvaničnika za unapređenjem saradnje u svim oblastima. Posebno nas je obradovala gostoljubivost i konstruktivan pristup domaćina, uključujući i predsjednika grupe prijateljstva, gospodina Armina Hodžića.

BOSNA: Koje su teme bile u fokusu tokom sastanaka s međuparlamentarnim grupama u Hrvatskoj?

ÇILEZ: Razgovarali smo o jačanju diplomatskih i parlamentarnih odnosa, kao i o unapređenju ekonomskih veza. Potvrđena je zajednička ambicija da se trgovinska razmjena u srednjem roku poveća na 2 milijarde dolara. Razmijenili smo i mišljenja o turskom napretku u odbrambenoj industriji i mogućnostima da se njeni proizvodi koriste u modernizaciji Oružanih snaga Hrvatske.

BOSNA: Kakvu ulogu, po Vašem mišljenju, imaju međuparlamentarne grupe prijateljstva u razvoju diplomatskih odnosa između dvije zemlje?

ÇILEZ: Iako se državne politike vode preko ministarstava vanjskih poslova, produbljivanje odnosa zahtijeva i snažan međuparlamentarni dijalog. Parlament je mjesto gdje se odražava volja naroda. Smatram da nije dovoljno da odnosi među državama budu samo područje primjene državnih politika. Vladine politike mogu biti jedne, a osjećaji i stavovi građana koji žive u toj zemlji potpuno drugačiji. Zato je jačanje međuparlamentarnog dijaloga izuzetno važno, jer omogućava da se odnosi vode na realnijoj osnovi i da se osjećaji i mišljenja naroda odraze na ispravan način.

BOSNA: Kako ocjenjujete odnose između Hrvatske i Turske u širem smislu?

ÇILEZ: Pridajemo veliki značaj odnosima s prijateljskom i savezničkom Hrvatskom.

Vjerujem da su naši prijateljski odnosi i multilateralna saradnja od velikog značaja za naš region. Vrlo nam je važno da Balkan živi u miru i stabilnosti. Moguće je da svi narodi Balkana žive u miru. Kao narodi regiona, ne smijemo dozvoliti da globalne sile pretvore Balkan u prostor svojih sukoba i nadmetanja.

BOSNA: Tokom posjete sreli ste se i s predstavnicima bošnjačke zajednice u Hrvatskoj. Kako vidite njihov položaj?

ÇILEZ: Važnost koju pridajemo suverenitetu, političkom jedinstvu i teritorijalnom integritetu Bosne i Hercegovine ističemo u svim razgovorima sa našim sagovornicima. Naše članstvo u Upravnom odboru Vijeća za provedbu mira (PIC) i doprinos EUFOR Althea misiji predstavljaju konkretan pokazatelj te naše posvećenosti. Smatramo da se treba kloniti separatističkih retorika i svih izjava i postupaka koji bi mogli ugroziti mir. Vjerujemo da postojeći trojni mehanizam konsultacija u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini značajno jača dijalog u region.

BOSNA: Kako ocjenjujete ulogu zastupnika Armina Hodžića u predstavljanju Bošnjaka i unapređenju odnosa sa Turskom? Možemo li reći da odnosi Turske i Hrvatske ulaze u novu fazu?

ÇILEZ: Gospodin Armin Hodžić je mlad, dinamičan i dobro obrazovan zastupnik, moj brat i kolega. S njim smo uspostavili izuzetno kvalitetan dijalog. Odlično predstavlja bošnjačku zajednicu. Također želim istaći da njegove odnose i komunikaciju s hrvatskim državnim zvaničnicima smatram veoma pozitivnim. Vjerujem da će naš zajednički rad sa Arminom Hodžićem značajno doprinijeti daljem unapređenju tursko-hrvatskih odnosa.

BOSNA: Turska i Bošnjaci imaju dugu zajedničku historiju. Šta je to što i danas održava ove veze živima?

ÇILEZ: Odnosi između Turske i bošnjačkog naroda proces su koji se mora posmatrati u širokoj perspektivi, kroz stoljeća zajedničke historije. Još od osmanskog perioda, trgovci koje su naši preci ostavili na Balkanu su bili pozitivni i dobro prihvaćeni od strane lokalnog stanovništva, a naslijeđe i upravni pristupi tog vremena i danas zaslužuju poštovanje. Veliki mislilac, rahmetli Alija Izetbegović, izuzetna je ličnost koja je bila i ostala uzor svima nama, i u Turskoj. Njegove riječi upućene našem predsjedniku Recep Tayyip Erdoğanu, tokom posljednjih dana njegovog života, predstavljaju temelj odnosa dviju zemalja. Čvrsto vjerujem da, ne zaboravljajući ko smo i šta smo, te učeći iz historije, možemo zajedno izgraditi zajedničku budućnost naših naroda.

BOSNA: Postoje li planovi za zajedničke kulturne, obrazovne ili ekonomske projekte između Turske i bošnjačkih institucija u Hrvatskoj?

ÇILEZ: Zadovoljstvo mi je vidjeti da se odnosi između Turske i Hrvatske razvijaju u svim oblastima, što je obradovalo i mene i našu delegaciju. Kulturne veze koje gradimo putem TİKA-e i Yunus Emre Instituta izuzetno su vrijedne i važne. Također nas raduje što turske investicije u Hrvatskoj kontinuirano rastu. Iako su se pojavila određena tehnička pitanja, naše zahtjeve za njihovo rješavanje već smo prenijeli nadležnim institucijama. U narednom periodu nastaviti ćemo raditi na tome da dostignemo naš cilj od 2 milijarde dolara vanjskotrgovinske razmjene.

BOSNA: Koliko je važno da mlade bošnjačke generacije očuvaju svoj identitet i aktivno učestvuju u međunarodnim odnosima?

ÇILEZ: Turski narod je uvijek spreman učiniti sve što je potrebno da naš bratski bošnjački narod opstane u srcu Evrope, na Balkanu. Mi smo s Bošnjacima braća. Posebno je važno da mlade generacije sačuvaju ovo bratstvo. Zato moramo ulagati napore da dodatno jačamo naše bilateralne veze na društvenom, kulturnom i ekonomskom planu. Obrazovanje je najvažniji element za trajno učvršćivanje tih veza i moramo ga iskoristiti na najbolji način. U posljednjim godinama, pod snažnim utjecajem društvenih mreža, nad mladima širom svijeta igra se velika igra. Mladi se udaljavaju od svojih zemalja, od vlastitih vrijednosti. Porodica, koja je za nas muslimane izuzetno važna, sve je više narušena. Isticanje individualizma i pretjerana orijentacija na materijalne brige pretvaraju društva u prazne, oslabljenje i od vlastitih korijena odvojene zajednice. Ne smijemo nikada zaboraviti svoju prošlost, moramo iz nje učiti

kako bismo izgradili svoju budućnost, i za to moramo raditi mnogo, zaista mnogo. Da bismo jasno razlikovali prijatelje od neprijatelja, moramo dobro poznavati svoju historiju, kulturu i vrijednosti. Ispravno razumijevanje života, borbe, žrtve i misaonog svijeta mudrog vođe Alije Izetbegovića pružit će nam snažno vodstvo na ovom putu.

BOSNA: Kako Turska i Hrvatska kao NATO saveznice mogu zajednički doprinijeti regionalnoj sigurnosti?

ÇILEZ: Turska i Hrvatska, kao dvije članice NATO-a, mogu značajno doprinijeti regionalnoj sigurnosti i stabilnosti. Važno je da dvije savezničke zemlje, prije svega na Balkanu, pristupaju svim osjetljivim regionalnim pitanjima na pravedan i human način. U posljednjim godinama svjedočili smo ponašanjima nekih članica NATO-a koja nisu u skladu s kulturom savezništva. Primjer toga je embargo na oružje koji nam je Njemačka uvela tokom borbe protiv terorističke organizacije PKK, kao i podrška, u vidu oružja, municije i obuke, koju pojedine druge članice pružaju drugim terorističkim organizacijama. Takvi postupci su neprihvatljivi i protivni su temeljnim principima NATO-a. S Hrvatskom razvijamo odnose u duhu punog savezništva i nastojimo postupati s posebnom pažnjom prema tom odnosu. U oblasti odbrambene industrije iskreno smo spremni osigurati sve proizvode koji su Hrvatskoj potrebni. Balkan u kojem vladaju mir i stabilnost bit će mnogo bolji i ugodniji prostor za život svih nas. Zato, kao dvije savezničke NATO zemlje, moramo dalje razvijati pristup zasnovan na miru i stabilnosti, zajedno s našim prijateljima i braćom u balkanskim državama. Također, moramo pažljivo analizirati namjere država koje se upliću u regionalna pitanja izvana i prema takvim djelovanjima zauzeti zajednički stav.

BOSNA: Kako vidite ulogu Turske na Balkanu danas?

ÇILEZ: Balkan zauzima važno mjesto u historiji naše zemlje. Danas je Balkan prostor na kojem žive naši sunarodnjaci, ljudi iste vjere i braća s kojima dijelimo zajedničku prošlost. Mir i stabilnost na Balkanu od ključnog su značaja i za mir i stabilnost naše zemlje. Zato, pod vodstvom predsjednika Recepta Tayyipa Erdoğana, razvijamo prijateljske i bratske odnose sa svim balkanskim državama. Sva pitanja koja predstavljaju problem u regionu mogu se raspraviti, pregovarati i rješavati kroz bilateralne, trilateralne, pa čak i kvadrilateralne mehanizme. Stabilnost Balkana mogu osigurati prije svega države koje se na Balkanu i nalaze i važno je da se to jasno razumije.

BOSNA: Pitanje Palestine danas duboko pogoda savjest cijelog svijeta. Mislite li da će Izrael jednog dana odgovarati za genocid?

ÇILEZ: Palestina danas prolazi kroz jedan od najvećih masakara u historiji čovječanstva. Želim naglasiti da naša braća u Palestini pružaju veliki otpor vođeni snažnom vjerom i osloncem na Allaha. Oni dobro znaju da su moralni pobjednici. U ovakvom vremenu, oni pobjeđuju, ali moramo se zapitati: ko gubi? Broj ljudi širom svijeta koji dovom, protestima i prikupljanjem pomoći pokušavaju stati uz njih doseže milijarde. Na kraju ovog procesa, pobjednici će biti oni koji brane čovječnost i ljudske vrijednosti, ljudi Gaze i naša palestinska braća, sa svojom nepokolebljivom vjerom u Allaha. A ko će izgubiti? Izgubiti će cionistička, zločinačka, genocidna država Izrael i države poput SAD-a i Njemačke koje je bezuslovno podržavaju, naoružavaju i ohrabruju, kao i još nekoliko zemalja u kojima je strah od cionizma duboko ukorijenjen. Svi znamo da Izrael bez američke zaštite i vojne pomoći nikada ne bi mogao počiniti ovaj genocid, ne bi imao ni snage ni hrabrosti. Vjerujem da će pravda pobijediti, a nepravda nestati. Netanyahu i njegova grupa će sigurno odgovarati. Njihov kraj neće biti dobar, vidjet ćemo i doživjeti to. Naše uvjerenje je jasno: zulum nikoga ne može unaprijediti.

BOSNA: Turska je igrala važnu ulogu u mirovnom procesu. Kako vidite narednu fazu tog procesa?

ÇILEZ: Predsjednik Recep Tayyip Erdoğan uložio je ogromne napore kako bi se okončala nepravda u Gazi. Naša borba za slobodnu Palestinu nije borba samo današnjice, to je uzvišeni cilj koji turski narod i naši političari, a posebno predsjednik Erdoğan, zagovaraju tokom cijele svoje političke misije. Jerusalema je naša prva kibla. Kroz intenzivnu i efikasnu diplomatiju radili smo neumorno da se pokrene proces mira. Vodili smo aktivne razgovore sa svim državama, uključujući i

Sjedinjene Američke Države. Nažalost, mirovne razgovore održane u Egiptu Izrael je počeo sabotirati. Naša podrška će trajati sve dok ne bude uspostavljena nezavisna država Palestina, u granicama iz 1967. godine, sa Istočnim Jerusalemom kao glavnim gradom. Vjerujem da će se to dogoditi što je prije moguće, jer su naši braća i sestre u Gazi i Palestini platili ogromnu cijenu i u potpunosti zaslužuju slobodnu palestinsku državu.

BOSNA: Kakvu ulogu Turska ima u obnovi Gaze nakon prestanka sukoba?

ČILEZ: Kada mir zavlada u Palestini i Gazi, započet će velika borba za obnovu tog područja. Turski narod će učiniti i više od onoga što je u našoj moći. U najkraćem roku u Gazi će se graditi novi domovi, džamije, škole, radna mjesta, kao i kompletna infrastruktura, sve iz temelja. Naša država i naše humanitarne organizacije potpuno su spremne za to. Kada se život u Gazi vrati u normalu, Turska ima kapacitet da obnovu završi u roku od samo nekoliko godina. Nakon razornog zemljotresa koji je pogodio našu zemlju prije tri godine, uspjeli smo gotovo u potpunosti obnoviti pogođene gradove. Do kraja ove godine samirat ćemo sve preostale posljedice potresa.

Isto tako, uvjeren sam da bismo mogli obnoviti i Gazu u najkraćem roku. Vjerujem da će u tome veliku podršku pružiti prije svega muslimanske zemlje, ali i međunarodne organizacije. Milijarde ljudi različitih vjera mjesecima protestuju za Gazu — jer ovdje je riječ o čovječnosti. Izraelska teroristička država postala je jedna od najomraženijih u međunarodnoj areni. Kada se svi ovi faktori spoje, Gaza će vrlo brzo biti obnovljena, život će se normalizirati, a mir i sigurnost bit će uspostavljeni.

BOSNA: Turska pridaje veliku važnost miru i humanitarnoj diplomatiji na globalnom nivou. Kakvu ulogu u tome mogu imati parlamenti i međuparlamentarne grupe prijateljstva?

ČILEZ: Mi potječemo iz civilizacije koja voli 'stvorenje zbog Stvoritelja'. Mi smo narod koji zna za svetost ljudskog života i poštuje je. Danas je svijet izložen prijetnji imperijalizma i krajnjeg individualizma. Ali moguće je stvoriti pravedniji i humaniji svijet. Poziv našeg predsjednika Recepta Tayyipa Erdoğan na 'pravedan svijet', koji je više puta uputio sa govornice Ujedinjenih nacija, za sve nas je svojevrsni vodič. Promjena sadašnje strukture UN-a od ogromnog je

značaja za uspostavu takvog pravednog poretka. Pet država koje donose odluke i obavezna saglasnost tih istih država praktično čine svjetski mir nemogućim. Očekivati da tih pet zemalja, čiji se interesi međusobno sukobljavaju, naprave korak ka miru i pravdi, uzaludan je posao. Zato veliki značaj pridajemo regionalnim saradnjama. Narodi jednog regiona moraju međusobno razgovarati, uspostavljati dijalog i tražiti rješenja. Jer spoljne intervencije ne rješavaju probleme, one ih produbljuju. Velike sile koje se miješaju u pitanja naših regiona misle samo na vlastite interese. Iza gotovo svih konflikata u našim susjednim područjima u posljednjih 50 godina stoje sukobi interesa globalnih sila. Svoje međusobne obračune ne vode na vlastitim teritorijama, nego na tuđim. Posljedice su tragične: prodaju oružje, preuzimaju prirodne resurse i nameću svoje politike, dok sav teret padne na narod tih zemalja. Smrt, glad i bijeda postaju njihova sudbina, bez obzira na spol, dob ili bilo kakvu razliku. Ovakav sumorni prizor prenosi se s generacije na generaciju i ostaje nepromijenjen. Afganistan, Bliski istok i Afrika su u posljednje vrijeme među najpogođenijim regijama ovog imperijalističkog nasilja.

Oni koji su odgovorni za takvo stanje danas se skrivaju iza praznih poziva na mir, pravdu, demokratiju i ljudska prava. Svijet konačno mora otvoriti oči i vidjeti ovu istinu. Genocid u Gazi bit će iskra buđenja. Pobijedit će Gaza, pobijedit će čovječanstvo. Zlo je osuđeno na propast, u to nema sumnje. Za kraj zahvaljujem vam na prilici za ovaj intervju. Turska i Hrvatska, kao prijateljske i savezničke zemlje, nastavit će intenzivno raditi na jačanju saradnje u svim oblastima. Posebno se radujem nastavku parlamentarne diplomatije s kolegom Arminom Hodžićem. ●

Zadovoljstvo mi je vidjeti da se odnosi između Turske i Hrvatske razvijaju u svim oblastima, što je obradovalo i mene i našu delegaciju. Kulturne veze koje gradimo putem TİKA-e i Yunus Emre Instituta izuzetno su vrijedne i važne. Također nas raduje što turske investicije u Hrvatskoj kontinuirano rastu.

Književnik Almir Zalihić,
predsjednik Bošnjačkog društva pisaca

SUVREMENI BOŠNJAČKI PJESNICI pokazuju da su „Prometeji nade“

Pjesnici su probuđena svijest građanskog i intelektualnog svijeta. Mada ne mogu promijeniti taj svijet, oni su savjest čovječanstva i, ako su angažirani, kritični i beskompromisni, govore važnije stvari od političara i njihovih trabanata svih fela. Njihov pjesnički dah je ono što nikada ne umire – duh u vremenu. To se najočiglednije vidi u pjesmama Šabana Šarenkapića, Feride Duraković, Seada Begovića, Zilhada Ključanina, Huseina Haskovića, Amira Brke, Faruka Šehića itd.

RAZGOVARAO: Filip Mursel Begović

Povod za razgovor s književnikom Almirom Zalihićem je objavljivanje antologije „Novi milenij — bošnjačka poezija 2000–2025“, obimne i zahtjevne knjige objavljene u Zagrebu, u ediciji „Behar“ Biblioteke Nacionalne koordinacije Bošnjaka u Republici Hrvatskoj. Riječ je o pažljivo priređenoj antologiji koja okuplja više od devedeset autora i povezuje Bosnu i Hercegovinu, Sandžak, Hrvatsku i bošnjačku dijasporu u jednu čitljivu mapu pjesničkih iskustava posljednjih dvadeset i pet godina. U priopćenju za medije knjiga se s razlogom opisuje kao jedan od za Bošnjake najvažnijih kulturnih događaja u novije vrijeme, ne samo po opsegu (oko 700 stranica) nego i po ambiciji da zahvati duhovni, estetski i identitetski horizont savremenog bošnjačkog pjesništva. Naš sagovornik je pjesnik, pripovjedač, esejist, antologičar i književni kritičar s bogatim opusom. Uz vlastitu literiku, Zalihić je dugogodišnje priređivačko iskustvo gradio i antologijama sandžačke književnosti, što mu daje jedinstvenu perspektivu na policentričnost bošnjačkog književnog polja. S njim razgovaramo o statusu i brizi za bošnjačku književnost danas, o suodnosima s drugim književnostima kroz reprezentativne izbore, o manjku antologijskih i kritičkih pregleda, o ulozi institucija

i politici koja često ne prepoznaje stratešku vrijednost kulture, o interesnim klanovima i urušenim vrijednosnim kriterijima, o snažnoj sandžačkoj sceni i o značaju bošnjačkih pisaca u Hrvatskoj. Polazeći od „Novog milenija“ kao mosta između poetika i geografija, cilj nam je da književnik Almira Zalihić, koji je ujedno i predsjednik Bošnjačkog društva pisaca, ponudi ne samo dijagnozu stanja, nego i uvjerljiv plan za kulturnu politiku koja bi bošnjačkoj književnosti vratila vidljivost i mjeru.

BOSNA: U predgovoru zapisujete da je poezija izgurana iz štampe, a broj relevantnih književnih časopisa sveden na gotovo nulu, što je osakatile i kritiku. Šta ovaj podatak stvarno znači za kanon, recepciju i obrazovni sistem i koje su moguće mjere za oporavak od ovakvog katastrofalnog statusnog stanja bošnjačke književnosti?

ZALIHIC: Književni kanon je skupina književnih djela kojoj je, obično, akademska institucija pripisala središnju važnost za jednu kulturnu /nacionalnu/ zajednicu. U 21. vijeku u književnim raspravama i bitkama za interpretaciju sudjelovale su različite ideologije. Rasprava o književnom kanonu u našem društvu je skrajnuta na marginu, pa se stječe dojam kako interes za nju imaju samo krajnji desničari. S druge strane školski kanon zastario je, nesuvremen je i ne odražava vrijednosti stvorene u nekoliko zadnjih desetljeća.

Književna teorija, između ostalog, tvrdi: Uz svu njegovu problematičnost koju ne treba ni jednog trenutka zaboraviti, kanon je u sadašnjim okolnostima nužnost, što više, uporište književnog sistema baš kao što je to autor. Koji autor? Mrtvi autor, ili živući autor?

Oni, akademska zajednica, koji pretendiraju uspostaviti književni kanon skloniji su mrtvim autorima jer je kanon podloga za interpretacije koja nudi polje za različita čitanja, a ujedno olakšava posao brojem postojećih interpretacija i vrednovanja. Živući autor je već posve drugo. Proučavanje njegovog djela iziskuje istraživačke napore, hrabrost, originalnost, te novinu u pristupu. Kad se djelo/autor upiše u kanon, tako kanonizirani dobivaju status službenog uvrštenja u skupinu književnih djela/autora što se naširoko proučavaju i poštuju. Oni koji odlučuju hoće li djelo biti kanonizirano trebali bi biti utjecajni književni kritičari, univerzitetski profesori, teoretičari, te svi čija se mišljenja i prosudbe o književnom djelu široko poštuju. U praksi to nije posve tako, pa se za održanje postojećeg književnog kanona ne zalažu književno-kritičke i teorijske škole i metodi, već njime upravljaju, što vidljivi što ne vidljivi, ideološki centri moći kojima je jako bitno da alternativni književni kanon ne bude izgrađen. Čak da taj proces uopće i

ne započne. Iako, zapravo, ne postoje stroge kvalifikacije za kanonizaciju, a hoće li djelo biti kanonizirano ili ne je stvar subjektivnih odluka. A subjektivne odluke, ipak, moraju sadržavati istraživačke napore, kompariranje i praćenje aktualne književničke produkcije, čemu, čini se, akademska zajednica i nije tako sklona. A da jeste razlike i neslaganje među grupacijama, uzrokovane svjetonazorskim, generacijskim, nacionalnim ili institucionalnim razlozima, oko kriterija vrjednovanja ili statusa pojedinih autora i njihovih djela, proizvela bi trvenja koja pridonose dinamizmu književnog područja i permanentnom propitivanju postojećeg književnog kanona.

Određene mjere za oporavak i popravak stanja u bošnjačkoj književnosti su moguće samo ako se iznimno uveća institucionalna briga za ovaj segment kulture, odnosno ako društvo izdvoji dostatna materijalna sredstva za rad redakcija književnih časopisa, izdavačkih kuća i drugih institucija koje bi na različite načine poticale sistem vrjednovanja i provjere aktualnih dostiga u našoj književnosti.

BOSNA: Knjiga od oko 700 strana ambiciozno mapira poetike i generacije te sugerira da savremeno bošnjačko pjesništvo proizlazi iz "unutarnjeg iskustva vremena" s rasponom od ratne memorije do digitalne generacije. Koja je Vaša teza o bošnjačkoj poeziji 2000–2025 i na kojim trima autorima biste je najpreciznije demonstriali?

ZALIHIĆ: Izbor autora i njihovih pjesama, želi ukazati na stvaralačke opuse suvremenog bošnjačkog pjesništva i valoriziranja onoga što karakterizira pojedinačno poeziju svakog od njih. Različitost i osobnost autora (generacija, poetika) u ovoj knjizi pokazuje beskrajni mikro kosmos riječi, misli, emocija. „Suočeni“ s poznatim Hölderlinovim pitanjem „Čemu pjesnici u oskudnom vremenu“, i onim Pola Celana „Ima li smisla poezija nakon Aušvica?“, suvremeni bošnjački pjesnici pokazuju da su oni „Prometeji nade“. Bez njihove metafizičke odbrane protiv nove *Apokalipse* nije moguće preživjeti ovo posthumanističko i anticivilizacijsko doba. Pjesnici su probuđena svijest građanskog i intelektualnog svijeta. Mada ne mogu promijeniti taj svijet, oni su savjest čovječanstva i, ako su angažirani, kritični i beskompromisni, govore važnije stvari od političara i njihovih trabanata svih fela. Njihov pjesnički dah je ono što nikada ne umire – duh u vremenu. To se najočiglednije vidi u pjesmama Šabana Šenkapića, Feride Duraković, Seada Begovića, Zilhada Ključanina, Huseina Haskovića, Amira Brke, Faruka Šehića itd.

BOSNA: U predgovoru precizirate kriterije (estetska vrijednost, prepoznatljivost glasa, konzistentnost poetike, reprezentativnost generacija/geo-slojeva). Kako ste se

u praksi nosili s pritiscima interesnih mreža i "klanova"? Recite nam jasno koja su tri najpodcjenjenija i tri najprecijenjenija imena danas i zašto?

ZALIHIĆ: Ignoriranje interesnih mreža, halki i klanova – najpouzdaniji je praktični recept. Zadnji dio vašeg pitanja iziskuje izlaganje novim, eventualnim, „sukobima“, pa neću odgovoriti na njega. Najpodcjenjenija imena našeg pjesništva su Sead Begović, Mujo Musagić i Mensur Ćatić. Zašto je to tako možemo samo nagađati, jer pouzdanog kriterija za prominentnost u književnom životu nema.

BOSNA: Projekt antologije financira Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina RH, pod pokroviteljstvom saborskog zastupnika bošnjačke manjine Armina Hodžića. Šta nam ta činjenica govori o kulturnim prioritetima države BiH i entitetskih ministarstava u BiH? No, da ne ostanemo na pukom kritizerstvu, predložite model stabilnog sufinansiranja antologijskih i hrestomatijskih poduhvata, odnosno književnosti općenito. Očigledno je da su naši pisci osuđeni na milostinju.

ZALIHIĆ: Očigledno je da je književnost, aktuelnim nosiocima vlasti u BiH, teret. Prethodne su bile nešto izdašnije, ali i nepromišljenije, pa su tako silni novci potrošeni u manifestacione oblike kulture. Mnogo novca je potrošeno na opremanje kabineta, ureda, automobila i sličnih stvari u čijim blagodatima uživa birokratija. Nacionalna koordinacija Bošnjaka u Republici Hrvatskoj, pod pokroviteljstvom saborskog zastupnika bošnjačke manjine Armina Hodžića, čini se da ima drukčiji, efikasniji pristup. Ulaganje u knjige koje su nedostajuće u našem književnom životu, pun je pogodak i dokaz da se uz pravilan pristup mogu postići veliki rezultati u kratkom periodu. Pojedinci tako uz podršku postaju dio institucionalnog djelovanja i pružaju najbolje od sebe. To je recept i za bošnjački i bosanskohercegovački političko kulturni establišment.

BOSNA: Uprkos snažnoj tradiciji antologijskih i edicijskih napora (od Isakovićeva „Biserja“ i Durakovićevih antologija muslimanske/bošnjačke poezije do alefovskih serija iz 1990-ih), danas rijetko vidimo velike, sistemske antologijske projekte. Zašto? I kako „Novi milenij“ reagira na taj institucionalni vakuum?

ZALIHIĆ: Ti iznimno značajni izbori već dugo su kamenovi međaši/svjedoci dometa i vrijednosti bošnjačke književnosti. To su temeljne knjige priznatih autoriteta, no nužno je nastaviti sa sistematiziranjem, pratiti tokove, prepoznavati autore, činiti sve što je potrebno da budu čitani, a time i prepoznati kao nositelji i čuvari identiteta i jezika.

BOSNA: U predgovoru zagovarate policentričan prostor jedne tradicije s više idiomskih praksi te dvosmjerne prelaze autora.

Kako ovaj model mijenja odnose sa susjednim književnostima, posebno kroz antologijsku zastupljenost?

ZALIHIĆ: Bošnjački pjesnici pjevaju o pojavama s kraja proteklog i početka novog stoljeća (ratovima, gradovima, ekscentricima i dr.). Njihovi stihovi predstavljaju poetičko sito – mašinu za sortiranje koja bira fenomene u skladu s njihovom prirodom i sklonostima, jer je novi svijet prepun pukotina i naprslina. Mnoge njihove pjesme su djelimične, nedorečene narativne minijature locirane na granici objektivnog izvještaja i onirične fantazije; iskušavaju čitaoca da ih čita kao parabolu. Ako tu parabolu prihvatimo kao njihovu putanju, onda pod spojašnjim slojem metafora i simbola možemo očekivati i neke nove domete, osvajanje novih poetičkih prostora i ovladavanje njima. Samim tim i kvalitetnije pozicioniranje u državama u kojima žive.

BOSNA: Primjerima pokazujete kako "dvostruki" status može obogatiti i hrvatsku i bošnjačku liriku. Gdje povlačite crtu između produktivnog "prelaska granice" i oportunističke kulturne mimikrije?

ZALIHIĆ: Odlično pitanje — ono zapravo dira u samu srž književnog identiteta i kulturne etike. Crta između produktivnog prelaska granice i oportunističke mimikrije može se povući na tri razine: *Produktivan prelazak granice* nastaje kada autor prelazi kulturne, jezičke ili identitetske linije iznutra,

sistem, već kao kulturni ekosistem otvorenih krugova. Umjesto institucionalne centralizacije, imamo mrežnu dinamiku – festivale, književne portale, rezidencije i zajedničke projekte koji povezuju autore u dijaspori i u matičnim sredinama. Književnost novog milenija svjesno razgovara s naslijeđem zajedničke prošlosti, ali bez iluzije o njenoj ponovnoj uspostavi. Autori poput Ibrahima Hadžića, Seada Begovića, Tahira Mujičića, Faruka Šehića, Mile Stojića, Feride Duraković, Miljenka Jergovića, Dragana Jovanovića Danilova, Zorana Bognara, Šabana Šarenkapića, Enesa Halilovića, Pavla Goranovića, Dina Burdžovića i mnogi drugi – pokazuju „transverzalnu poetiku“: pripadaju različitim kulturama, ali govore istim emocionalnim jezikom prostora. Teme migracija, trauma, poratnih melankolij i rekonstruiranja identiteta zamjenjuje nekadašnju socijalnu i revolucionarnu paradigmu. Pjesnici i prozaisti sada stvaraju „poslije zemlje“ — to jest, u prostoru jezika kao jedine domovine. Iako komunikacija postoji, ona se još uvijek odvija više po inerciji nego po sistemu. Često se vraća u nostalgijiški diskurs – priziva se prošla kulturna povezanost, ali bez institucionalnog nastavka. Glavni problem nije u nedostatku volje autora, nego u odsustvu kulturne politike koja bi regionalnu saradnju tretirala kao resurs, a ne kao prijetnju. Nostalgija je emotivna, ali ne stvara strukture. Da bi interliterarna zajednica ponovo funkcionirala, mora dobiti institucionalni okvir u duhu novog vremena, a ne oživljavanje starih modela.

Neki od konkretnih koraka da se simbolička pretvori u stvarnu saradnju mogli bi biti: Pokretanje digitalne „Biblioteke interliterarne zajednice“ – otvoreni portal sa zajedničkim arhivom južnoslavenskih književnosti, s digitalnim izdanjima, prijevodima i kritikom. To bi postao živi laboratorij kontinuiteta, dostupniji od nekadašnjih zbornika: Uspostaviti zajednički prevodilački fond (uz podršku EU programa *Creative Europe* i *Traduki*), koji bi finansirao međusobne prijevode autora iz regiona, ne samo prijevode na „velike“ jezike. To bi vratilo pojam *južnoslavenske čitljivosti* u stvarnu praksu, umrežiti najvažnije časopise i festivale u krovnu regionalnu platformu koja bi imala zajedničke rubrike, urednike i temate. Time bi se institucionaliziralo ono što već postoji kao spontana razmjena tekstova. Uključiti univerzitete i književne katedre u zajedničke studentske programe (npr. „Regionalne književnosti i interkulturni studiji“). Time bi mladi istraživači naučili čitati tekstove između granica, a ne samo kroz prizmu nacionalnih kanona. Obnoviti kritički dijalog među piscima i čitateljima, ne u znaku „jugonostalgije“, nego u duhu zajedničke odgovornosti za jezik, pamćenje i kulturu. Nova zajednica mora biti horizontalna, dijaloška, bez

vođen stvaralačkom potrebom, estetskim impulsom ili unutarnjim iskustvom višestrukog identiteta. Primjer: pjesnik koji piše i na ijekavici i ekavici jer u oba izraza prepoznaje različite emocionalne registre svoga bića; ili autor koji istovremeno crpi motive iz katoličke i islamske tradicije da bi izrazio zajedničko ljudsko iskustvo. Oportunistička mimikrija počinje kad se pripadnost ili „prelazak“ koristi kao društveno ili institucionalno sredstvo – za pristup fondovima, nagradama, izdavačima ili nacionalnim kanonima. Tada se granica ne prelazi da bi se nešto reklo, nego da bi se nešto dobilo. Autentični „dvostruki“ autor ne skriva tragove svog porijekla – on dopušta da mu jezik zadrhti od slojeva identiteta. Primjer: pjesnici koji prirodno spajaju štokavske, ikavske i čakavske ritmove, bosanske idiome i mediteranske slike, bez pokušaja da se „ispeglaju“ u jedno nadsvođeno standardno lice. Nasuprot tome, mimikrija se prepoznaje po jezičkoj kalkulaciji: poezija postaje „prevedena“ u standard koji se bolje prodaje, prihvaća ili uklapa u dominantni kulturni model. To je, kako bi rekao Krleža, „maskiranje jezika“, a ne njegov rast. Ključno pitanje je: *kome se autor obraća i s kojom odgovornošću?* Ako prelazak granice otvara prostor razumijevanja između književnih zajednica – on je produktivan. Ako autor, pak, iz jednog identiteta crpi moralni kapital, a u drugom traži institucionalnu korist, on zapravo instrumentalizira kulturu.

Drugim riječima: produktivnost se mjeri time koliko „dvostruki status“ povezuje, a mimikrija time koliko iskorištava.

BOSNA: Volio bih da podsjetimo na južnoslavensku interliterarnu zajednicu i međuzavisnosti u postratnom periodu. Kako „Novi milenij“ razgovara s tim naslijeđem, po izboru, poetikama, mreži autora, i šta su konkretni koraci da se saradnja vrati s nivoa nostalgije na nivo sistemskog programa?

ZALIHIĆ: Pojam „južnoslavenska interliterarna zajednica“, označava sistem književnosti koje su, uprkos nacionalnim razlikama, u stalnom međusobnom dodiru i razmjeni, te tvore jednu širu kulturnu sferu. U drugoj polovici 20. stoljeća ta je zajednica, na jugoslavenskom primjeru, imala konkretne institucije: zajedničke izdavače (*Svjetlost, Prosveta, Mladost*), časopise (*Književne novine, Republika, Život, Putevi*), manifestacije (*Šantićeve večeri, Sarajevski dani poezije, Goranovo proljeće*) i prije svega živu mrežu pisaca koji su čitali i pisali jedni o drugima. Ratovi devedesetih taj su organizam prekinuli, ali nisu ga uništili: fragmentirane književnosti nastavile su dijeliti jezik, sjećanje, teme i preživjele oblike zajedničkog iskustva. U tom smislu, postjugoslavenski period donosi paradoks – političko razjedinjenje, ali i pojačanu intertekstualnost. Književnost, lišena državnog okvira, opstala je kao posljednja linija komunikacije. U 21. stoljeću južnoslavenska interliterarna mreža više ne funkcionira kao politički

hegemonije i „centra“, jer samo tako može preživjeti u pluralnom svijetu.

BOSNA: Bilježite eroziju periodike i preljevanje „poezije“ na društvene mreže, ali broj knjiga i dalje raste. Koji su Vaši prijedlozi za obnavljanje književne kritike, časopisne produkcije, sistema nagrada...

ZALIHIC: Književna kultura ne nestaje zato što nestaje publike, nego zato što nestaje infrastruktura posredovanja između autora i čitatelja. Zato je zadatak novog milenija ne proizvoditi više knjiga, nego više značenja: obnoviti protok interpretacije, kritike i dijaloga. Poezija je danas svuda, ali njeno razumijevanje — to je novi zadatak kritike. Časopisi, nagrade i portali ne smiju biti nostalgija, nego laboratoriji čitanja, jer samo tako književnost može ponovo postati zajednička društvena stvar, a ne individualna gesta u digitalnoj pustinji. Znači, čini mi se da se u cijelom postjugoslovenskom prostoru danas dešava jedan zanimljiv, ali i pomalo zbunjujući proces — prelazak sa starog, vertikalnog sistema književne vidljivosti na novi, horizontalni.

Nekad su postojale uredničke hijerarhije, jasno definisani kanali — časopisi, redakcije, konkursi, nagrade. Da biste objavili, morali ste proći kroz neku vrstu selekcije. Danas toga gotovo da nema. Umjesto tih tradicionalnih posrednika, sada imamo društvene mreže, blogove, portale, YouTube formate, pa i tzv. „insta-poeziju“. To, naravno, ima svoje dobre i loše strane. S jedne strane, to je demokratizacija — svako može objaviti, svako može biti vidljiv. Ali, s druge strane, sve se pomalo raspalo. Nestao je institucionalni filter koji je ranije čuvao neki kriterij kvaliteta. Književna kritika se svela na promotivne bilješke, PR-tekstove, kratke osvrtke koji više služe marketingu nego stvarnom tumačenju. I tako smo izgubili onu formativnu, misaonu funkciju kritike. Ako želimo da kritika ponovo postane važna, mora istovremeno da se otvori i da se uozbilji. Mora da izađe iz zatvorenih akademskih krugova, ali i da podigne kriterij iznad promotivnog diskursa.

Zamišljaj, recimo, jednu zajedničku regionalnu digitalnu platformu, možemo je zvati, eto, „Interkritika“ — koja bi okupljala kritičare, mlade istraživače, profesore, autore. Svako bi imao svoj profil, biografiju, mogućnost da odgovara čitateljima. A kvalitet bi se mjerio argumentom, ne brojem klikova. Isto tako, mislim da kritika mora da nauči novi medijski jezik. Podcast, video-esej, kratki razgovor o knjizi od pet do deset minuta — to su formati koji danas mogu doprijeti do mnogo više ljudi nego cijeli broj nekog štampanog časopisa. Ako želimo publiku, moramo joj prići tamo gdje se već nalazi. Još jedna važna stvar — treba povezati univerzitete i javne portale. Dati

.....

Mislim da kritika mora da nauči novi medijski jezik. Podcast, video-esej, kratki razgovor o knjizi od pet do deset minuta — to su formati koji danas mogu doprijeti do mnogo više ljudi nego cijeli broj nekog štampanog časopisa. Ako želimo publiku, moramo joj prići tamo gdje se već nalazi.

studentima književnosti priliku da vode recenzentske rubrike, uz mentore iz redova profesora. Tako se formira nova generacija kritičara koji znaju pisati stručno, ali i komunikativno.

Kad govorimo o časopisima, moramo priznati da se svijet promijenio. Održivi časopis danas nije papir, nego mreža. Umjesto da svaka redakcija pokušava samostalno preživjeti, zašto se ne bi udružili, da dijele resurse i alate, ali da svako zadrži svoju uređivačku slobodu? Naravno, povremeni print brojevi imaju i dalje smisla, recimo, jednom godišnje, kao simboličan čin, nešto što ostaje u arhivi. Ali suština treba da bude online. I što je važno, uz pjesmu ili priču mora ići urednički komentar, kontekst, neki razgovor s tekstom.

Kad dođemo do nagrada — njih baš i nema previše. One koje postoje najčešće su bez jasnih kriterija i sa skromnim odjekom. Mislim da bi danas jedna nacionalna bošnjačka nagrada imala puni smisao. Žiri sastavljen iz više zemalja, zajednički kriteriji, javna objava užih izbora i obrazloženja... To bi vratilo povjerenje i interes. A zašto ne bismo imali i godišnju nagradu za najbolju književnu kritiku? Kritičari danas rade gotovo volonterski, a njihov rad nema ni simboličku težinu. Takva nagrada bi to mogla promijeniti. Što se tiče poezije na društvenim mrežama, to nije nužno loše. Naprotiv, pokazuje da jezik i emocija još uvijek traže formu javnog izraza. Samo taj tok treba malo usmjeriti. Recimo, mogli bismo imati tematske online antologije, godišnje izbore najzanimljivijih pjesama s društvenih mreža koje bi birali urednici i kritičari.

Književna društva bi mogla organizovati radionice digitalne pismenosti, ali ne da

se ljudi uče samopromociji, nego da nauče kako koristiti mreže za vidljivost kulture. I zašto ne bismo imali programe „od mreže do knjige“, gdje se najbolji online tekstovi uređuju i objavljuju u tiskanim izdanjima? I na kraju ni kritika, ni časopisi, ni nagrade ne mogu opstati bez kulturne politike koja to prepoznaje kao javno dobro. Treba nam nacionalni fond za književnost i kritiku, subvencije za digitalne časopise koji ispunjavaju profesionalne standarde, i uključivanje kritike u obrazovni sistem. Biblioteke i kulturni centri mogli bi postati lokalna čvorišta kritike — zamislite da svaka biblioteka jednom mjesečno ima „kritički klub“ gdje se okupljaju autori, čitatelji, studenti. To bi već bilo mjesto susreta, dijaloga, stvarnog kulturnog života. Eto, ako bismo sve to spojili: digitalne alate, nove formate, ozbiljnost i zajednički prostor. Tad bi opet imali književnost koja je i živa i relevantna.

BOSNA: Osim „nedavne“ antologije na koju se pozivamo, ranije ste priredili više sandžačkih izbora. Koje su specifične teme, ritmovi i jezici današnje sandžačke poezije i gdje su „uska grla“ infrastrukture koja sputavaju punu integraciju u širi bošnjački i regionalni kanon?

ZALIHIC: Savremena sandžačka poezija više nije „provincijska“ nego granična u najplemenitijem smislu — ona pokazuje kako se kultura oblikuje između svjetova, a ne unutar njih. Njen najveći kapital je autentičnost jezika i etička jasnoća, a njen najveći problem nedostatak infrastrukture koja bi tu autentičnost učinila vidljivom.

Ako su antologije „povijesni dokument duha“, onda bi naredna faza trebala biti institucionalna obnova pamćenja: časopisi, digitalna biblioteka, regionalne nagrade i nove antologije koje će pokazati da Sandžak nije fusnota bošnjačke književnosti, nego jedan od njezinih najživljih izvora.

BOSNA: Ako je antologija „povijesni dokument duha“ i most između generacija, što je sljedeći korak: prozna antologija 2000–2025, antologija eseja... Šta nam nedostaje?

ZALIHIC: Ako je poezija „dokument duha“, onda su proza i esej „dokument svijesti“. Možda bi ova knjiga mogla postati osnova/inicijalna kapisla trilogije o književnosti Bošnjaka u 21. stoljeću: Antologija poezije — jezik kao svjedočenje, Antologija proze — priča kao iskustvo (umjesto velikih romana o ratu, važnije je istaknuti mikroproze i fragmentarne narative koji prate egzil, tranziciju, migraciju, urbani prelom, intimu), Antologija eseja — mišljenje kao otpor — eseji o jeziku, identitetu, kulturi, sjećanju, vjeri, Evropi, o „malim narodima u velikim pričama“.

To bi bila rekonstrukcija kontinuiteta — ne kroz nostalgiju, nego kroz novu mrežu smisla.

Povratak slavne Bjelovarčanke

I VUJKO I HALIL I MATO: Zbirka sastavljena iz ljubavi prema Bosni i njenim ljudima

Milena Mrazović, „Bosanske narodne bajke“,
Bošnjačko nacionalno vijeće, Zagreb 2025.

PIŠE: Filip Mursel Begović

Bjelovarčanka koja se zaljubila u Bosnu Milena Mrazović (1863–1927) pripada onim ličnostima koje su značajno utjecale na kulturnu historiju Bosne i Hercegovine iako sama nije rođena u ovoj zemlji. Bosanskom prostoru pripadala je izborom i ljubavlju, a ne porijeklom: cijelo svoje srce i život vezala je za zemlju u kojoj je provela pune četiri decenije, bilježeći njezine ljepote, običaje i pripovijesti. Rođena u Bjelovaru, u uglednoj plemićkoj porodici Mrazovića od Mrazovca, školovala se u Budimpešti, a već nakon austrougarske okupacije dolazi s roditeljima u Bosnu. Njezin otac službovao je kao činovnik u Banjoj Luci i Sarajevu, a upravo u Banjoj Luci Milena je već 1881. godine ostavila svoj prvi trag: muzicirala je na koncertu ozbiljne muzike, zabilježenom kao prvom takvom u Bosni.

U Sarajevu će ostati do 1919. godine i u tom razdoblju postati jedno od ključnih imena kulturnog i javnog života. Bila je prva žena novinar u Bosni i Hercegovini, prva žena urednica i prva žena izdavačica. Kada je 1889. godine preuzela list *Bosnische Post* kao vlasnica i glavna urednica, postala je simbol emancipacije u sredini u kojoj žene gotovo nisu imale pristup javnom životu. Pritom je pisala za mnoge evropske listove, surađivala s austrijskim radijem, a kao dopisnica pod pseudonimom „Milan“ izvještavala o događajima iz Bosne i Hercegovine. Njezin književni

rad obilježila je knjiga novela *Selam* (1893), posvećena životu Bošnjaka muslimana, koja je ubrzo prevedena na engleski i ruski jezik i dočeka pohvalnim kritikama. Objavljivala je i pjesnička djela fra Grge Martića, sakupljala i zapisivala narodno blago, bilježila legende, običaje i recepte, te zajedno sa slikaricom Augustom Bock putovala konjima kroz zabačena sela, kako bi što vjernije uhvatila duh zemlje u kojoj je živjela.

Mrazović je 1905. godine u Innsbrucku na njemačkom jeziku objavila *Bosanske narodne bajke*, izbor od petnaest priča koje je čula od bosanskih kazivača. Ilustrirao ih je Ewald Arndt, a prateći recenzentski uvod napisao je znameniti slavista Vatroslav Jagić. Time je Milena Mrazović trajno upisala svoje ime u historiju književnosti naroda Bosne i Hercegovine: kao prva koja je narodne bajke iz Bosne i Hercegovine prenijela u knjišku formu i približila ih evropskoj publici. Osim što je bila spisateljica i novinarka, Mrazović je bila i prva bosanska kompozitorica. Njene skladbe za klavir, poput *Württemberg marša*, *Osmanske mazurke* i *Bosnia-polke* svrstavaju se u najranije tragove kompozitorske prakse u Bosni i Hercegovini. Tako je istodobno gradila temelje i muzičkog i književnog života. Nakon Prvog svjetskog rata, zajedno s mužem, ljekarom Josefom Preindlsbergerom, protjerana je u Beč.

U "tuđini" je i umrla 1927. godine, ali do kraja života nije prekidala veze s Bosnom. Održavala je predavanja o njenim ljepotama, pomagala bosanske đake i bolesnike u Beču, a u svom stanu uredila je "bosansku sobu", kao trajnu uspomenu na zemlju koju je smatrala svojom. Austrijski listovi izvijestili su o smrti "slavne bosanske spisateljice". No paradoksalno, u Bosni je Milena Mrazović dugo bila zaboravljena. Tek u 21. stoljeću njezino ime počinje ponovo zauzimati mjesto koje zaslužuje: pionirke, zapisivačice, spisateljice i žene koja je Bosnu voljela i tumačila drugima s jednakošću naučnog oka i pjesničkog srca.

Književni opus Milene Mrazović obuhvata nekoliko značajnih djela, od kojih svako na svoj način oslikava duh Bosne i Hercegovine i njenu višeslojnu kulturnu stvarnost. Prva knjiga, *Selam* (1893), zbirka novela posvećenih bošnjačko-muslimanskom životu, odmah je privukla pažnju evropske publike. Slijedila je knjiga putopisnih i etnografskih zapisa *Bosnisches Skizzenbuch* (1900, drugo izdanje 1909), a potom i kapitalno djelo *Bosnisches Volksmärchen* (1905), zbirka od petnaest bosanskih narodnih bajki. Uslijedila je pripovijest iz prvih dana austrougarske okupacije Sarajeva *Grabesfenster* (1906), zatim praktični vodič *Bosnische Ostbahn* (1908).

BAJKE BEZ PRISTRANOSTI I STEREOTIPA

Milena je započela i roman iz života derviša bektašijskog reda, koji, nažalost, nikada nije dovršila. Milena Mrazović u *Bosanskim narodnim bajkama* nastupa kao pouzdana

FRAU MILENA MRAZOVIC.

Photo by Pietzner, Vienna.

.....

Mrazović je 1905. godine u Innsbrucku na njemačkom jeziku objavila Bosanske narodne bajke, izbor od petnaest priča koje je čula od bosanskih kazivača. Ilustrirao ih je Ewald Arndt, a prateći recenzentski uvod napisao je znameniti slavista Vatroslav Jagić. Time je Milena Mrazović trajno upisala svoje ime u historiju književnosti naroda Bosne i Hercegovine: kao prva koja je narodne bajke iz Bosne i Hercegovine prenijela u knjišku formu i približila ih evropskoj publici.

posrednica usmenog pamćenja “tri naroda i tri vjere”. Još u recenziji / pismu Vatroslava Jagića, koje je pratilo njeno izdanje, vidi se da je svjesna neravnomjerne istraženosti građe: dotadašnji zapisi uglavnom su dolazili od katoličkih i pravoslavnih pripovjedača, a tek se “u novije vrijeme” sustavno otvarao pristup muslimanskim kazivačima, što Jagić prepoznaje i najavljuje kao prepoznatljiv “muslimanski tip bajke”, analogan onome što je Kosta Hörmann pokazao u području epike. Mrazovićeva se, dakle, svjesno kreće po cijelom konfesionalnom polju i to je temelj njene uredničko-spisateljske pravičnosti. Takva široka optika poklapa se sa zaključcima novije folkloristike: bošnjačka (muslimanska) usmena tradicija razvija se u dugom kontinuitetu i u dodiru s katoličkim i pravoslavnim pjevačima / kazivačima; predanja i motivi prelaze granice zajednica i potvrđuju “mešovite tipove” i isprepletene tokove usmene književnosti.

Zbornici i studije koje sažimaju ovu sliku (Enana Buturović, Munib Maglajlić i dr.) pokazuju kako se upravo u Bosni i Hercegovini najbolje vidi prijenos motiva i formi među konfesijama, kao i specifične crte muslimansko-bošnjačke epike koje su nauku navikle da prepoznaje konfesionalno obilježene tipove, a ne zatvorene “nacionalne” enklave. U tom kontekstu zbirka bajki Milene Mrazović djeluje kao rana i terenski vjerna demonstracija takve prožetosti. Po poetici same knjige, Milena Mrazović ne slika egzotično-orientalističku sliku Bosne: u uvodu insistira na očuvanju lokalnog tona i kazivačkog daha, na onome “kako su ispričane”, pa je zato i odustavljala od prevelikog redaktorskog zahvata, želeći “savjesno i pedantno” donijeti doslovan prijevod usmenog iskaza. Time se odvaja od orijentalističkog romantizma i uklapa u liniju koja orijentalno naslijeđe razumije kao dio modernog bosanskohercegovačkog iskustva, a ne kao puku egzotiku Drugog.

Takav pristup, bez navijanja i bez “etnografske dekoracije”, usklađen je s kritičkim uvidima književne historiografije u Bosni i

Hercegovini o interkulturalnim kontekstima i odbijanju esencijalističkih stereotipa. Sama selekcija potvrđuje njezinu nepristranost i osluškivanje kazivača: od “Vampira” i “Kuge u vreći” (baltičko-slavenski i balkanski demonološki sloj), preko “Medvjede princeze” i “Zlatne djece” (porodično-inicijacijski i animalno-brakoliki obrasci), do “Vilinskih konja” (vilinski imaginarij); niz je motiva zajedničkih slavenskim i balkanskim tradicijama, ali izvedenih u bosanskom govornom i kulturnom prostoru. Time zbirka postaje rani, terenski pouzdan repertoar onoga što će kasnija nauka tumačiti kao preplitanje predajne mreže među zajednicama, a ne kao njihovu hijerarhiju ili “prisivajanje” bajke.

Njena knjiga, shvaćena uz Jagićevu recenziju i paralelnu epiku istraživanu od Koste Hörmanna do Enana Buturovića, stoji kao rani primjer savjesnog, stilski nenametljivog posla, zbirka sastavljena iz ljubavi prema Bosni i njenim ljudima, bez favoriziranja ijedne zajednice. Milena Mrazović nas je, bez pristranosti i bez egzotizacije, naučila da se bosanska bajka čita kao zajedničko blago različitih nacija. Zanimljivost zbirke je i pojava Fate u priči “Pastorka”, u kojoj se može prepoznati direktna veza s evropskim motivom Pepeljuge. Ovdje je, međutim, riječ o muslimanskoj varijanti, što pokazuje da su univerzalni motivi evropske bajkove tradicije bili prilagođavani i preobražavani unutar lokalnog bosanskohercegovačkog kulturnog i religijskog okvira. Upravo takvi primjeri otkrivaju kako se svjetski poznati obrasci pretaču u domaći kontekst i dobivaju novu vrijednost: Pepeljuga postaje Fata, a evropska bajka dobiva bošnjačko-muslimanski izraz. Među bajkama koje je Milena Mrazović uvrstila u svoju zbirku nalazi se i basna “Lisičica”, što pokazuje koliko je u bosanskohercegovačkim usmenim tradicijama granica između bajke i basne bila fluidna.

Dok se bajka oslanja na čuderno i fantastično, basna svojom alegorijom i poukom podsjeća na ezopovsku i lafontainovsku liniju evropske književnosti. Upravo ta prisutnost

basne unutar zbirke bajki svjedoči o širini i slojevitosti bosanskohercegovačkog pripovjednog repertoara: narod je u jedinstvenu cjelinu znao povezati pouku i maštu, moralni nauk i imaginaciju. Time se tradicija ukazuje i kao ravnopravni sudionik šireg evropskog narativnog naslijeđa.

ŽENSKA FIGURA INTERKULTURALNE LJEPOTE

Objavljivanje izdanja *Bosanskih narodnih bajki* danas ima i svoje jasno opravdanje i svoju misiju. Ako je Milena Mrazović početkom 20. stoljeća bila posrednica iz među Bosne i evropskog kulturnog kruga, onda smo mi, stoljeće kasnije, dužni da njeno djelo vratimo samoj Bosni, ali i da ga ugradimo u kulturno pamćenje Hrvatske, odakle je ona potekla. U vremenima kada se bajke i narodne priče sve više potiskuju iz porodičnog i obrazovnog života, ovakva knjiga otvara mogućnost njenog povratka kao živog naslijeđa i pedagoškog instrumenta. Bajke su, kako nas uči i savremena nauka o usmenoj književnosti, jednako književni tekst i kolektivna memorija; one oblikuju identitet, prenose etičke obrasce i uče nas zajedničkom imaginariju.

Povratak bajke nije nostalgican čin, nego nužnost: u vremenu fragmentiranih identiteta bajka nas podsjeća na kontinuitet i na zajedničke slike koje smo dijelili. Ovo izdanje ima i jednu dodatnu, simboličku vrijednost: povezuje Bosnu i Hercegovinu i Hrvatsku, dvije zemlje čija se kulturna historija, među ostalim, prepliće u liku Milene Mrazović. Rođena u Bjelovaru, a srcem i djelom vezana za Bosnu, ona je prva bosanskohercegovačka novinarka, prva žena izdavačica, prva bosanskohercegovačka kompozitorica. Sama ta činjenica već je povod za ponos: ona je ponos Bosne, a time i ponos bošnjačke nacionalne manjine u Hrvatskoj, koja u ovom djelu prepoznaje i vlastiti kulturni kapital i svoj most prema širem hrvatskom društvu. Jer nije mala stvar da upravo iz Hrvatske, iz Bjelovara, potekne žena koja je udarila temelje modernog javnog života Bosne i Hercegovine. Upravo zato ovo izdanje nije samo filološka restitucija, niti puki povratak jednoj zaboravljenoj knjizi. Ono je i čin kulturne politike: Bošnjaci u Hrvatskoj ovim izdanjem svjedoče da je njihovo naslijeđe nerazdvojno od bosanskohercegovačkog, ali i da je istodobno utkano u hrvatsku kulturu. Milena Mrazović figura je interkulturalne ljepote i baštine: u njenoj biografiji i u njenom djelu sabrani su elementi koji govore i o prožimanju, i o uzajamnosti, i o zajedničkim horizontima. A djeca, koja će možda prvi put čitati ove bajke u savremenom prijevodu, pronaći će u njima ono što je i Milenu očaralo: da Bosna živi kroz priču, i da priča, kada je iskreno prenesena, nikada ne pripada samo jednome narodu, nego svima koji je umiju slušati. ●

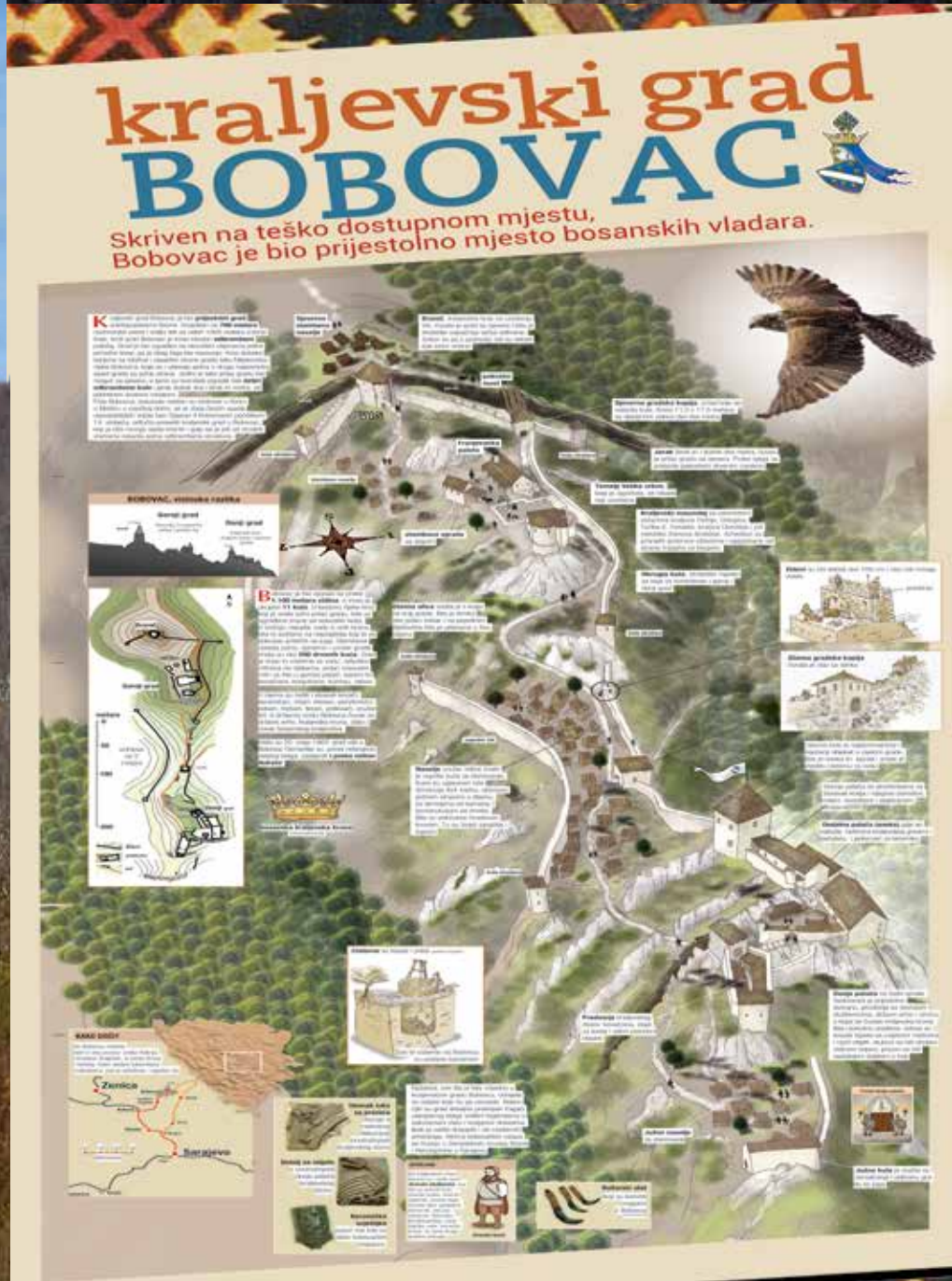
U kraljevskom gradu i okolnim selima

BOBOVAC

U SRCU BOSNE

Bobovac, ostaci kraljevskog grada - tvrđave i kraljevskog dvora, u kojem se u davna vremena čuvala kruna bosanskih kraljeva, i u kojem je kraljevska grobnica, okružen je selima Dragovići, Mijakovići i Juse. Ta sela su prirodno vezana za Bobovac. Iako mještani godinama nisu bili svjesni kakvo blago naše povijesti se nalazi u njihovoj avliji.

PIŠE: Jakub Salkić

Smješten na teško pristupačnom terenu u samom srcu Bosne, Bobovac je bio neosvojiva tvrđava srednjovjekovnog Bosanskog kraljevstva. Kako je nekada bio izazov za neprijateljske vojske, danas je, istina u mnogo manjoj mjeri, izazov i za posjetioce.

Do Bobovca se dolazi iz dva pravca - iz Vareša i Kaknja. Oba puta su dijelom makadamska, kamionima pravljena, za putnička auta ne baš prilagođena. Ali onaj ko krene, i stigne u Bobovac, jer u Bobovac se ne ide onako usput, nego samo s jasnom namjerom. Dokaz je to i 15.000 ljudi godišnje koji ga posjete.

Bobovac, ostaci kraljevskog grada - tvrđave i kraljevskog dvora, u kojem se u davna vremena čuvala kruna bosanskih kraljeva, i u kojem je kraljevska grobnica, okružen je selima Dragovići, Mijakovići i Juse. Ta sela su prirodno vezana za Bobovac. Iako mještani godinama nisu bili svjesni kakvo blago naše povijesti se nalazi u njihovoj avliji.

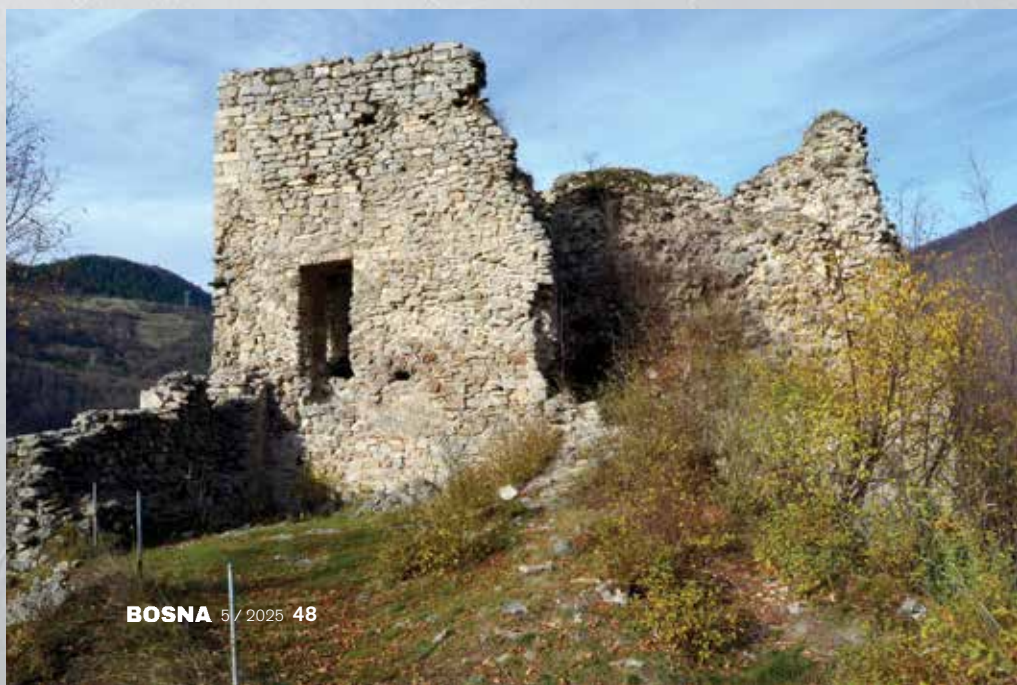
“Nisu nama naši stari nešto puno pričali o tome. A ni u školi nismo učili, znate kako je to bilo u vrijeme komunizma. O našoj historiji nismo ništa učili”, priča jedan od mještana.

Danas, mnogo više znaju o Bobovcu. Turisti svakodnevno prolaze kroz Dragoviće. Ali rijetko se ko zaustavi. Samo da nešto upita. A ni u selu nema nekog posebnog sadržaja za turiste.

Selo je predivno, na lijepom položaju, a u njemu je mnogo starih kuća autentične bosanske seoske arhitekture, građenih od drveta i zemlje. Mnoge su u oronulom stanju, čekaju da neko dođe i shvati kakvo blago se krije u tim drvenim i zemljanim zidovima.

“Ma da ti pravo kažem, mi smo ti umorni od života, evo, ne znam đe mi je prošlo 30 godina života, u ratu, radeći kod privatnika... Ne znam đe su mi prošle te godine”, kaže jedan mještаниn te objašnjava da omladina samo završi školu i ode. U selu su ostali samo mi ove malo starije generacije od 70. do 76. godišta. Sve otišlo. Oni što su ostali, idu na posao a poslije posla, ako stignu, bave se stočarstvom i poljoprivredom, za sebe. Ne može ni nešto prodati, žale se, do Vareša je 30 kilometara, do Kaknja 20, put loš, a ni prodavnice nema u selu.

“Kad dođe čovjek ovdje kaže: ‘đe je živila Katrina’, pukne se po čelu i vrati”, kaže Galib Numanović. Nema ovdje ni nekog sadržaja koji bi turiste privukao da se zaustave u selu, ako nekoga nešto zanima, zaustavi se, upita i nastavi svojim putem, pričaju mještani.

“A nismo mi ni navikli na to, mi smo navikli da ‘tegaćimo’”, kaže Galib ne silazeći sa traktora spremnog za jesenje oranje. Pričaju da nemaju ni neku potporu da urede apartmane, uvedu nekakve turističke sadržaje, jer svi su oni zaposleni kod “privatnika”, ni kredit za njih nije dostupna opcija.

ŠKOLA ZA JEDNO DIJETE

Sami se, kažu, snalaze, rade, vode djecu u školu u Vareš, i čekaju dan kada će djeca narasti i otići. A ni djece nema mnogo, tek četvero-petero ih ide u Vareš u školu.

A u njihovoj seoskoj školi, do petog razreda, još je teža situacija. Od prvog do petog razreda u školi je samo jedan učenik, a pet zaposlenih.

“Kad smo mi išli u školu u jednom odjeljenju bilo je 35 učenika, i tako svako odjeljenje. Sad je sve prazno”, kaže Galib pokazujući na kuće u kojim nema nikoga. Odeslili u Kakanj, Vareš, Sarajevo...

Autentična arhitektura je sačuvana do današnjih dana, srećom, u ratu nije bilo rušenja kuća, ali nagriza ih zub vremena i napuštenosti. A narod gostoljubiv, razgovorljiv, spreman ostaviti sve poslove da kahvu popije s putnikom namjernikom. U drugom selu, ni dva kilometra dalje, smjestili su se Mijakovići. Kao iz bajke. Lijepe bosanske kuće ovdje su prepoznate kao potencijal za razvoj turizma. Nije ni

čudo da je na listi najljepših sela u Bosni, ali i svijetu. Zahvaljujući prije svih Šabanu Ibrišimoviću. Direktoru Turističke zajednice Zeničko-dobojskog kantona i vijećniku u Općinskom vijeću Vareš.

Jedan od uslova da bi neko selo bilo razmatrano kao najljepše, priča Šaban, mora imati kulturno-historijski spomenik: “Mi srećom, eto, imamo Bobovac prijestolni grad, maltene u avliji”. Drugi kriterij je autentična seoska arhitektura, a u Mijakovićima su sačuvali starobosansku gradnju, kulturu, tradiciju, imaju riješenu svu komunalnu infrastrukturu i imaju prilično dobro sačuvano prirodno naslijeđe. “I što je najvažnije, sačuvali smo narod u selu, svaka kuća ima barem dva člana, a ima više od 100 domaćinstava”, priča Šaban.

Od starih autentičnih bosanskih kuća u Mijakovićima nema mnogo oronulih, samo dvije, sve ostale su restaurirane. Građevinski materijal koji su njihovi preci imali na raspolaganju je drvo, sedra i kamen. Na temeljima tih starih kuća kroz generacije su građene nove.

“Prvo su bile drvene kuće, drvo se sjeklo u januaru, ručno se tesalo i rezalo, tako da imamo u kućama ovdje drveta starog po 300 godina pogotovo ovamo u zaseoku Kolakovići. Tada raja nije išla iz sela, nije bilo školovanih i nisu odlazili. U onom socijalističkom periodu nije bilo novca da se grade kuće od savremenih građevinskih

Enijad Sarač

materijala nego su se restaurirale stare kuće i tako su sačuvalе svoju autentičnost. S prelaza sa 20. na 21. stoljeće te su kuće, kako se počeo razvijati turizam, postale atrakcija i ja sam jedan od krivaca za to, za razvoj ruralnog turizma. Išao sam od čovjeka do čovjeka, od sijela do sjela i govorio ljudi nemojte rušiti ove kuće, ko ima para neka restaurira. U međuvremenu je bila ekonomska migracija, mladi se odškolovali i otišli, cijela jedna generacija je stasala u Sarajevu, Ilijašu, Visokom, Kaknju... Sada polahko te generacije, ljudi od 30 godina, su uhvatile taj globalni preokret razvoja turizma počeli se vraćati u svoja mjesta i restaurirati kuće. Recimo kuću do mene kupila je jedna kompozitorica iz Beča, Elma Bešlić Gal. Ona je sve restaurirala, napravila tri apartmana, ima klavir iz bečke filharmonije tu iz 1909. godine. Tako se sačuvala starobosanska gradnja”, priča Šaban.

Prošlog ljeta je, priča Šaban, kod nje bilo pet kompozitora, doktora nauka. Oni su komponovali duhovnu muziku iz srednjovjekovnog perioda koja asocira na Bobovac i život ovdje, i svakodnevnicu. Davedeset dana su oni bili tu. Onda su ovdje održali pet koncerata ovdje. Kuću je registrovala kao umjetničku rezidenciju. Sad je registrovala fondaciju za kulturu i istraživanje. Ona i njena tri sina prijavili su prebivalište ovdje.

ROMANTIČNE NOĆI U MIJAKOVIĆIMA

Nekoliko međunarodnih organizacija je pomagalo ljudima ovdje da registruju ruralna domaćinstva da opreme šobe, da na svakom spratu imaju kupatilo. Šaban u svojoj kući ima apartman sa sedam ležajeva. Dolaze turisti tokom ljeta i jeseni najčešće, pa čak i zimi poneko. Često dolaze organizirane ture, turisti koji dođu u Sarajevo ili Visoko organizirano dođu na Bobovac, a Šabanova porodica za organizirane ture priprema hranu. Znaju napraviti obroke i za 100 gostiju.

Mijakovići su ove godine bili domaćini romantičnih noći Svjetske federacije najljepših sela. Imali su koncerte, između ostalih, Armina Muzaferije, bili su tu pjesnici, muzičari, kulturno-umjetnička društva, dizajneri. Bilo je zaista fascinantno, kaže Šaban.

Naši stari, govori Šaban, nisu pričali o Bobovcu, o historiji, to su bili radnici koji su radili i živjeli od danas do sutra. Nekako se uvijek smatralo “to je hrvatsko, nije naše”. Ljudi nisu znali historiju. Bobovac je proglašen nacionalnim spomenikom 2002. godine.

“Odmah smo krenuli u osnivanje Udruženja Čuvari bosanske krune Bobovac, radi sramote, da se na Bobovcu zabrani ispaša krupne i sitne stoke. Ja se dignem prvi da to zabranim. Pa onda pričaj s ljudima,

Dragovići

objašnjavaj šta imamo u avliji. Prvo smo očistili od stoke, pa od smeća, onda od vegetacije, sredili staze, postavili klupe, kante za smeće, napravili suvenirnicu. Ljudi su onda počeli masovno dolaziti”, kaže Šaban, koji se pored svih aktivnosti bavi uzgojem šljive, ima oko 800 stabla čačanke na četiri lokacije, godišnje ubere 15-20 tona šljive. Bavi se i pčelarstvom. Ima nešto stoke i malu vodenicu, jedinu funkcionalnu o ovom okruženju.

U njegovom gazdinstvu pije se domaći sok, jede domaći džem i med, sve je domaće. Posao vodi zajedno sa suprugom, sinom i snahom.

Dok nam pokazuje selo, stare kuće, voćnjake i vodenicu, dole niže se ukazuje džamija. Vrlo lijepa. Sa munarom od sedre. Izgrađena 80-ih godina, danas se u njoj klanja samo džuma, te održava vjerska pouka subotom i nedjeljom. Nemaju stalnog imama.

Zanimljiva priča u vezi džamije je ta da je nekada davno u Dragovićima izgrađena džamija, u turskom vaktu. Kada je ta džamija dotrajala, odlučeno je da se izgradi

nova u Jusama, zaseoku između Dragovića i Mijakovića, originalni alem sa prve džamije u Dragovićima, prenesen je na džamiju u Jusama. Ta džamija je danas napuštena i oronula, ali njeni zidovi od drveta i blata i dalje stoje uspravno iako je krov provaljen i prokišnjava, a drvena munara koja izbija iz sredine krova, u vrhu je nakrivljena. Ta džamija je izgrađena 1936. godine. Smatrajući da je dotrajala, nova je napravljena u Mijakovićima 80-ih godina, a alem sa džamije u Jusama prenet je na novu džamiju.

Tužno je kako propada, a rijetki je primjer drvene džamije sa drvenom munarom iz krova.

“Tražio sam službeni dokument da utvrdim da li je pod zaštitom. Nije. Mogla bi se popraviti, šteta je, ali šta je tu je”, kaže Šaban.

Do kraljevskog grda Bobovca iz Mijakovića nema ni 15 minuta pješaćenja. Do platoa sa grobnom kapelom stiže se kamenom stazom.

Enijad Sarač iz Kulturnog centra Vareš svakom posjetiocu na raspolaganju je da s osmjehom odgovori na sva pitanja o

Šaban Ibrišimović

Galib Numanović

Kolakovići

Bobovcu. A posjetilaca uvijek ima. Prema njegovim riječima, na Bobovac godišnje dođe oko 15.000 posjetilaca, dolaze ljudi individualno, u organiziranim grupama, ili tokom obilježavanja značajnih datuma. Kao što je 25. novembar, Dan državnosti BiH. Obično tada dođe oko 1.000 posjetilaca.

Govoreći o historiji Bobovca, Enijad kaže kako je najveći problem kod Bošnjaka što ne pišu nego prenose usmeno s koljena na koljeno, i to na kraju više liči na legendu, a u legende se ne može pouzdati. Posebno ih je puno ovdje na Bobovcu, pa ljudi često vjeruju u legende.

Postoji jedna legenda vezana za Dragoviće i Mijakoviće, da su dobili imena po dvjema kraljevim kćerkama Milici i Dragici, jedna se udala u Dragoviće, druga u Mijakoviće pa su naselja po tome dobila imena.

“Treba malo dublje ući u to, i zapitati se da li bi kralj svoje kćerke udao u sela, u ono vrijeme su se ipak princeze udavale na dvorove. Ova sela možda postoje i duže od Bobovca. Pavo Anđelić je pronašao zidine koje nemaju vezivnog materijala i on smatra da su napravljene rukama Ilira 400-tih

godina vjerojatno. U najmanju ruku ova naselja su tu od vremena kada je ban Stjepan II Kotromanić dao da se na ovom mjestu gradi zdanje koje će postati vojno-administrativni centar kraljevstva”, priča Enijad.

ČUVAR KRUNE

Prvi pisani pomen Bobovca je 1349. godine, a već 1350. ban Stjepan II Kotromanić daje da se ovdje, u dubini teritorije, na izuzetno nepristupačnom terenu izgradi dvorac u kojem će se čuvati sve vrednote onog vremena pa i kraljevska kruna kao najvrjednija stvar.

“Prvo je sagrađen kraljevski dvor jedno tri stotine metara južno od ove kapele na zidinama koje su gradili Iliri. Sagrađili su ga vrlo brzo. Znamo to po tome što je par godina od početka gradnje Dušan, srpski car, opsjedao Bobovac ‘tri mjeseca sa 80.000 ljudi’. Dobro, to je malo diskutabilno. Jedan od razloga zašto je Stjepan II dao da se na ovom mjestu gradi dvorac jeste upravo taj da se ne može tako dugo opsjedati jer je u dubini na nepristupačnom terenu, nemoguće je tako dugo opsjedati ga

jer bi za kratko vrijeme neprijatelj potrošio logistiku. Bobovac je bilo moguće opsjedati 4-5 dana, ako ne uspije napadač je morao odustati i ići nazad. Nebitno, koliko god ga je opsjedao, bitno je da je otišao kratkih rukava. Poslije toga kreće se u izgradnju cijelog kompleksa koji se protezao do brda Vis gdje je bila sjeverna kula, a bilo je ukupno 11 kula. Građen je od 1350. do 1461. kada djelomično gubi značaj iz razloga što je posljednji bosanski kralj Stjepan Tomašević Jajce proglasio kraljevskim gradom, bio je svjestan okolnosti u kojima se nalazi kraljevstvo, vjerujući da će u Jajcu lakše organizirati odbranu i da će mu lakše stići pomoć sa zapada”, priča Enijad Sarač.

Bobovac je imao 1100 metara bedema koji nigdje nije bio tanji od metar, a ponegdje je debljina bila 1,5 metara, posebno sa sjeverne strane s koje je bio najpristupačniji, odakle ga je bilo najlakše napadati i najteže braniti. Bedem je bio visok između 1,5 i 4 metra. Najznačajnija kula je bila sjeverna kula. Imao je kanal i pokretni most koji je vodio do sjeverne kapije Bobovca. Za napasti Bobovac sa sjeverne strane nije bilo dovoljno biti hrabar, bilo je potrebno biti i malo lud. Bio je izuzetno utvrđen. Da okolnosti nisu bile takve kakve jesu, sigurno bi ga Osmanlije, onakva sila kakva su bili, s krajnjom mukom uspjeli zauzeti.

Grad je imao tri ulazne kapije, grobni mauzolej (kapela koja jedina do danas opstala), četiri palate, od kojih je svakako najznačajnija kraljevska plata, čija je južna strana izgrađena na litici visokoj 30 metara.

“Ovdje su pronađeni neki od naših vladara onog vremena, što Bobovac čini jednim od četiri mjesta u Bosni i Hercegovini gdje su sahranjivani vladari. Osim Bobovca, sahranjivani su još u Milima kod Visokog, u Jajcu i Bugojnu. Upravo je u Bugojnu sahranjena jedina bosanska kraljica Jelena, jedina prava kraljica koju je vlastela postavila na prijestol nakon smrti njenog muža kralja Dabiše. Sve ostale su bile supruge kraljeva, jedino je Jelena bila vladarica”, kaže Enijad.

Divno je ovdje raditi: mir, tišina i historija, mnogo historije, ovim stazama kojima hodamo nekada neka su hodali naši kraljevi, objašnjava on.

Enijad se trudi da sve uvijek bude čisto i uredno, bez smeća, da uvijek bude pokošeno i granje raskresano. Ali nije uvijek tako mirno i tiho. Ponekad mu je potrebna i pomoć policije, ali oni nekada dođu, nekada ne, a i kada dođu, bude kasno.

Ljudi su ponekad, istina mali ih je broj takvih, neodgovorni, pa lože vatre, ulaze na motorima i kvadovima, dođu nekada i narkomani, a sve je to zabranjeno. Nisu svjesni značaja mjesta na koje dolaze. Uništavaju ono što bi nam trebalo biti sveto. A Bobovac je upravo to, sveto mjesto historije Bosne i Hercegovine. ●

Mijakovići

Nejra Kadić Meškić, izvršna direktorica Centra za kulturu dijaloga

SRCE INTEGRACIJE U HRVATSKOJ, mjesto gdje povjerenje ima lice, glas i metodu

Centar za kulturu dijaloga najvažnija je institucija za integraciju „novih susjeda“ u Hrvatskoj, a s izvršnom direktoricom Nejrom Kadić Meškić razgovaramo o povjerenju, jeziku, kulturi, terenskom radu i nevidljivim mehanizmima koji dugoročno određuju uspjeh integracije u zajednici.

PIŠE: Vesna Ivezić
FOTOGRAFIJE: Stipe Majić

U zagrebačkom Cvjetnom naselju, u prostoru koji više nalikuje porodičnom dnevnom boravku nego instituciji, djeluje Centar za kulturu dijaloga (CKD), jedna od najaktivnijih organizacija u Hrvatskoj kada je riječ o integraciji izbjeglica i stranih radnika te razvoju međukulturnog razumijevanja. „Mi ovdje gradimo prostor povjerenja“, kaže nam Nejra Kadić Meškić, izvršna direktorica CKD-a i jedna od njegovih pokretačica.

Organizacija danas okuplja ljude različitih kultura, jezika, religija i porijekla. Ali počeci Centra bili su mnogo jednostavniji — i mnogo teži. CKD je formalno osnovan 5. listopada 2015., u vrijeme izbjegličkog vala koji je zahvatio Europu. No, kako objašnjava Kadić Meškić, priča je počela i prije službene registracije: „Centar postoji već 10 godina i njegovo osnivanje vezano je za izbjeglički val 2015. Mi smo već tada djelovali kao neformalna skupina koja se priključivala akcijama drugih organizacija na terenu. Pomagali smo kod zbrinjavanja izbjeglica.“

Prvotna pomoć bila je humanitarna — čizme, kabanice, deke, osnovne potrepštine. No, vrlo brzo je postalo jasno da dio tih ljudi neće „samo proći“ kroz Hrvatsku.

„Neki su ostali živjeti u Hrvatskoj, dobili određeni status temeljem zakona o međunarodnoj zaštiti. Shvatili smo da im treba puno više od hitne pomoći — treba im uključivanje u društvo.“

Prvi korisnici bili su ljudi iz Sirije, arapskog govornog područja. Angažirani su prevoditelji, otvorena su prva savjetovanja i krenulo se u kreiranje metodologije koja će kasnije postati model suradnje s državnim institucijama. Danas CKD radi ne samo s izbjeglicama, nego i sa stranim radnicima te osobama raseljenima iz Ukrajine. Različiti pravni statusi, ali isti naziv za sve — „novi susjedi“.

„Ne ističemo njihov pravni status. Novi susjed je naš termin. Pravni status koristimo samo u komunikaciji s institucijama.“

NOVI SUSJEDI I MODEL INTEGRACIJE U PRAKSI

Najprepoznatljiviji program Centra je projekt „Novi susjedi“, koji se provodio od

2020. do 2023. u suradnji s Ministarstvom unutarnjih poslova. Nakon što se pokazao iznimno uspješnim, CKD je, unatoč odbijenom novom natječaju, nastavio rad prema istoj, unaprijeđenoj metodologiji, u projektu „Novi susjedi 2.0“.

Temelj pristupa je individualizirani rad s osobama kojima je odobrena međunarodna zaštita.

„Kad MUP nekoj osobi uruči rješenje, mi sukladno zakonu preuzimamo obavezu uključivanja te osobe u hrvatsko društvo. To znači sve — od dozvole boravka do vozačke dozvole, spajanja obitelji, putovnice, socijalnih prava, obrazovanja ili zapošljavanja“, objašnjava izvršna direktorica.

To uključuje i pedagoški osjetljive postupke: opismenjavanje, završavanje osnovne škole, profesionalnu orijentaciju, uključivanje u kulturne sadržaje, sportske aktivnosti, rad s traumama te izgradnju samostalnosti.

Poseban segment je rad s djecom i školama. „Upisujemo djecu, pomažemo nastavnicima, objašnjavamo kulturološke razlike, savjetujemo oko opisnog i brojčanog ocjenjivanja. Cilj je stvoriti interkulturalnu učionicu“, kaže Kadić Meškić i dodaje da

CKD se uključuje i ondje gdje sustav „zapne“. Primjerice, u zdravstvu — osobe pod međunarodnom zaštitom imaju zdravstvenu zaštitu, ali nemaju matični broj osiguranička, što otežava administraciju.

U Centru naglašavaju da uspješna integracija nikada nije jednosmjerna odgovornost.

„Integracija je dvosmjerni proces. Ovisi i o osobi koja dolazi i o lokalnoj zajednici koliko će ju prihvatiti i ponuditi dobrodošlicu.“

Zato CKD radi i s građanima, školama i institucijama kroz dvije važne skupine aktivnosti. Javna okupljanja i druženja — sportski događaji, izleti, umetničke i kulinarske radionice, trenuci gdje se novi susjedi spontano upoznaju sa zajednicom. Edukacije javnih službenika — posebno u školstvu i zdravstvu, gdje nerazumijevanje procedura najčešće stvara probleme.

Osnovna nit svih aktivnosti je ista: povjerenje. To je središnja riječ koju Nejra ponavlja više puta. „Državne institucije ne mogu uspostaviti taj odnos povjerenja. Mi možemo. Bez toga integracija ne može uspjeti.“

CENTAR KAO ŽIVI LABORATORIJ DRUŠTVENE INKLUZIJE

Centar za kulturu dijaloga danas je jedna od rijetkih organizacija u Hrvatskoj koja sustavno, profesionalno i dugoročno radi na integraciji novih članova društva. Uloga CKD-a je time postala mnogo šira od početnog „gašenja požara“ iz 2015. godine, on danas djeluje kao laboratorij suvremene integracijske politike, model koji Hrvatskoj pokazuje kako se različitosti mogu pretvoriti u resurs.

U društvu koje se suočava s promjenama radne strukture, priljevom stranih radnika, novim humanitarnim izazovima i osjetljivim međukulturnim odnosima, rad CKD-a nije samo potreban nego postaje civilizacijska infrastruktura, temelj da Hrvatska ostane društvo otvorenosti i povjerenja.

Jedan od najosjetljivijih segmenata integracije odnosi se na odgojno-obrazovni sustav — prostor u kojem se djeca najbrže prilagođavaju, ali i prostor gdje se kulturne razlike, jezične barijere i administrativne prepreke najlakše manifestiraju. Zbog toga CKD znatan dio svojih aktivnosti usmjerava upravo na rad sa školama i nastavnicima.

Nejra Kadić Meškić objašnjava da integracija djece počinje još prije njihovog prvog školskog dana. CKD s nastavnicima radi sustavno, kroz edukacije i materijale koji su nastali na temelju iskustva iz učionica diljem Hrvatske.

„Imamo radionice s nastavnicima. Najprije ih osvježavamo, a onda im dajemo konkretne materijale za radionice koje mogu provesti u razredima. Kreirali smo priručnik u kojem smo obradili šest dječjih

NEJRIN KRUG I KAKO SE JEDNA BIOGRAFIJA PRETVORILA U MISIJU

Nejra Kadić Meškić rođena je u Sarajevu, a prvi put je u Hrvatsku došla kao dijete i to u najtežim godinama. Za vrijeme opsade Sarajeva, s tri godine postala je izbjeglica zajedno s majkom i članovima obitelji. Smještaj su pronašli blizu Ploča, u velikoj obiteljskoj kući koju su, zajedno s još desetak obitelji, dijelili na solidaran, gotovo komunalni način.

Sjećanja iz tog razdoblja ostala su joj iznenađujuće topla: zajedničko kuhanje, večere u velikoj prostoriji u prizemlju, odlazak na plažu kao mali ritual zajedništva. Muškarci, među njima i njezin otac, ostali su u Sarajevu, dok su žene i djeca u Hrvatskoj stvarali privremeni, ali funkcionalan dom. Nakon dvije i pol godine izbjegličkog života, obitelj se vratila u Bosnu i Hercegovinu. Tamo Nejra gradi svoj profesionalni identitet: studira menadžment, uči projektni menadžment i vrlo rano ulazi u svijet aktivizma, posebno kroz teme ravnopravnosti spolova, ljudskih prava i liderstva mladih.

Ključno iskustvo predstavlja dvogodišnji program udruge KULT Sarajevo, „Uči, misli i djeluj“, u kojem prolazi intenzivne treninge iz aktivizma, volontiranja, ekologije, timskog rada i zagovaranja javnih politika. Edukacija uključuje i praktične inicijative na lokalnoj razini, čime se formira njezin specifični spoj aktivizma i menadžerskih vještina. Završetkom fakulteta zapošljava se na UNIFEM-ovom (UN Women) projektu posvećenom ravnopravnosti spolova, što dodatno oblikuje njezinu profesionalnu etiku — rad mora biti usidren u razumijevanju zajednice, a projektna logika mora služiti ljudima, ne obrnuto. U Hrvatsku se ponovo vraća prije jedanaest godina, ovoga puta iz privatnih razloga, udajom za hrvatskog državljanina. No ovoga puta njezin povratak ima neočekivan simbolički rasplet: dijete koje je u Hrvatsku ušlo s izbjegličkim kartonom sada ovdje gradi profesionalnu karijeru posvećenu upravo izbjeglicama.

„Meni je to vrlo simptomatično — kao da se krug zatvorio. Dijete izbjeglica koje se vrati i radi s izbjeglicama.“

U Hrvatskoj pripada i nacionalnoj i religijskoj manjini, no njezino iskustvo je pozitivno, nikada nije doživjela diskriminaciju. Nejrin put tako povezuje tri razine identiteta: osobno iskustvo izbjeglištva, profesionalnu posvećenost ljudskim pravima i integraciji, migrantski identitet koji je oblikovao njezinu društvenu osjetljivost.

U tom trostrukom iskustvu nalazi se i ključ njezina današnjeg rada: razumijevanje ljudi i razumijevanje ranjivosti.

prava s primjerima radionica i za mlađu i stariju djecu.“

Jedna od najprepoznatljivijih akcija CKD-a je „Djeca koja olovkom mijenjaju svijet“, godišnja kampanja darivanja školskih torbi i pribora. Torbe prikuplja lokalna zajednica, a uručenje je zamišljeno kao mali, emocionalno snažan ritual.

„Lokanci donesu torbu, uruče je djetetu, razgovaraju, družimo se. To bude baš lijep događaj. Neki od njih nastave pomagati djeci s domaćom zadaćom ili ostanu u kontaktu. Mi ih zovemo ambasadorima obrazovanja djece izbjeglica.“

Djeca se, kaže Nejra, prilagođavaju brže od odraslih — škola im daje ritam, jezik i društvo. Nakon 70 sati učenja hrvatskog jezika prelaze s opisnih na brojčane ocjene, a oni koji ne polože imaju pravo na dodatnih 70 sati.

MEDIJI, JAVNOST I ODGOVORNOST PREMA KONTEKSTU

Drugo ključno polje djelovanja CKD-a jest rad s medijima. Organizacija kontinuirano pokušava mijenjati narativ o izbjeglicama i novim susjedima, jer su medijske predstave često reduktivne ili senzacionalističke.

„Organiziramo okrugle stolove i educiramo novinare. 2023. smo uz UNHCR doveli predavača s BBC-ja koji je govorio o tome kako objektivno pisati o ljudima, bez osobnih stavova i predrasuda — što je danas veliki izazov.“

CKD je aktivno kreirao i promovirao pozitivne priče iz života izbjeglica. Nekad su mediji sami tražili reportaže, nekad je trebalo platiti objavu, ali rezultat je bio vidljiv.

U nekim razdobljima „Jutarnji list“ je objavljivao tekstove o integraciji, sufinancirane od strane UNHCR-a, a pojedine televizije, uključujući i RTL Direkt, posvećivale su priloge „novim susjedima“. Posebno su važni lokalni mediji, jer, kako pokazuju istraživanja CKD-a, publika u Sisku, Karlovcu ili Rijeci najviše vjeruje upravo lokalnom kontekstu.

Zato CKD djeluje i izvan Zagreba: u Sisku, Rijeci, Karlovcu, općini Viškovo, Varaždinu, Bjelovaru, Puli, Splitu, Kutini, Požegi i Osijeku. No unatoč širokoj mreži, organizacija se suzdržava od pretjerane javne komunikacije — interese korisnika stavljaju ispred vidljivosti.

„Puno toga i ne komuniciramo javno jer ne želimo poticati tenzije. Komuniciramo

pozitivne događaje — blag dane, susrete, kulturne aktivnosti — jer to potiče integraciju.“

Proces ulaska u sustav CKD-a temelji se na jasnim, zakonom propisanim kriterijima. Organizacija radi s osobama koje su tek dobile međunarodnu zaštitu, u razdoblju od tri godine nakon dodjele statusa — fazi koju nazivaju „ranom fazom integracije“.

„Teorijska istraživanja pokazuju da ako se osobi pruži pomoć na početku, šanse za uspješnu integraciju su puno veće. Baza je učenje jezika i pronalazak posla. Mi provodimo zakonsku obvezu koju ima MUP — zato smo njihovi provedbeni partneri.“

U bilo kojem trenutku u projekt Novi susjedi 2.0 uključeno je oko stotinu osoba, poimence i individualno, raspoređenih u mnogim hrvatskim gradovima. No ako obitelj ima specifične potrebe, CKD ostaje uz njih i dulje od propisanog roka.

Na pitanje o diskriminaciji Nejra daje odmjeren, ali realističan odgovor. „Zna se tu i tamo dogoditi neki pojedinačni slučaj. Sve ovisi o nastavnicima i okruženju.“ Broj djece je mali — u razredima najčešće jedno ili dvoje učenika. Jedino škola u blizini zagrebačkog Porina ima veći broj, jer je Porin mjesto gdje se čeka rješenje o azilu

prije preseljenja u državne stanove širom Hrvatske. Specifičnih problema je bilo: odbijanje sufinanciranja školskih knjiga u jednoj županiji ili slučaj djevojčice kojoj je sugerirano da ne upisuje gimnaziju jer „to nije za nju“, a na kraju je, uz pomoć CKD-a, ipak upisala XII. gimnaziju u Zagrebu.

Unatoč pojedinačnim preprekama, iskustvo pokazuje da djeca najbrže ruše zidove.

„Djeca brzo uče, jer su stalno izložena hrvatskom jeziku i vršnjacima. U većini slučajeva integracija ide puno lakše nego kod odraslih.“

PRICA O NASTANKU JEDNOG MODELA INTEGRACIJE

Integracijski rad Centra za kulturu dijaloga nemoguće je razumjeti bez uvida u dvije ključne dimenzije: tko su ljudi koji dolaze i tko su ljudi koji ih dočekuju. Oboje se, kako ističe Nejra Kadić Meškić, mijenja iz godine u godinu, ali zajednički nazivnik ostaje isti — raznolikost.

Struktura korisnika odražava geopolitičke potrese. Najveći valovi pristizali su iz ratom i krizama pogođenih zemalja Bliskog istoka, no slika se posljednjih godina dodatno proširila.

„Od 2020. do 2023. imali smo uglavnom ljude iz arapskog govornog područja. Bilo ih je i iz perzijskog, farski jezika, paštu, urdua i turskog. Iran, Irak, Sirija, Afganistan, Turska, Somalija, Obala Bjelokosti, Kongo...“

Danas je situacija drugačija te dolaze i ljudi iz Ruske Federacije, iz afričkih zemalja francuskog govornog područja (Kongo, Kamerun) te ponovno iz Somalije. Poseban izazov donosi Burundij, gdje se govori kirundi, jezik za koji gotovo da i nema prevoditelja u Hrvatskoj.

„Neki govore kombinaciju kirundija i engleskog, neki kirundija i francuskog“, objašnjava Nejra i dodaje da je jezična kompleksnost jedna je od najvećih prepreka integraciji, ali i jedan od razloga zašto je CKD razvio snažnu mrežu kulturnih medijatora i prevoditelja.

Centar je danas prepoznatljiv i institucionalno stabilan, no njegova osnivačka priča počinje jednostavno i s potrebom da se ljudima pomogne na način koji nadilazi uručenje deke ili šatora.

„Ideja je krenula od mene, ali nisam bila jedina osnivačica. To su bili muftija Aziz Hasanović, Nermin Botonjić i Bermin Meškić.“

Kadić Meškić, koja je već imala iskustvo rada na projektima, shvatila je da je za sustavnu pomoć potreban formalni okvir. Registracija udruge omogućila je prijavu na natječaj MUP-a, na kojem su prošli upravo zahvaljujući modelu individualnog pristupa. Evaluacijska studija potvrdila je da je povjerenje, riječ koju Nejra naglašava kroz cijeli razgovor, ključ uspjeha:

„Element povjerenja između mobilnih timova i novih susjeda pokazao se presudnim. Integracijskih programa je nedostajalo, ljudi u Hrvatskoj nisu bili spremni na toliki broj stranaca.“

Prvi val migracija dočekan je bez sustavne pripreme — bez edukacija, međukulturnih programa i bez jasnih kanala međusobnog upoznavanja. CKD je nastao upravo iz te praznine.

„Ne smijemo zaključivati na osnovi jednog iskustva. To se zove danger of one single story. Moramo čuti više priča.“

Danas CKD ima 14 zaposlenih, a ono što ih spaja nije samo profesionalna predanost nego i osobno iskustvo migracije. To iskustvo daje autentičnost i dubinu njihovu radu.

„Gotovo svi imamo migrantsko iskustvo. To je važno, prepoznati identitete i kulture iznutra.“

Ko radi u timu? Alain iz Burundija — u Hrvatsku je došao kao maloljetnik bez pratnje, danas je prevoditelj i kulturni medijator za kirundi. Zejnulah iz Afganistana — također došao kao dijete, savršeno govori hrvatski, radi i studira. Mazen iz Sirije — prevoditelj i kulturni medijator za arapski jezik. Nadalje, suradnici iz Bosne, Albanije, miješanih hrvatsko-mađarskih obitelji, te bivši djelatnici iz Sudana i Palestine.

„Nama je odlično kad imamo ljude — azilante koji su se toliko integrirali da danas rade s nama.“

Posebno je zahtjevno pronaći prevoditelje za jezike poput kirundija, paštunskog, urdua — što CKD-u daje specifičnu stručnu vrijednost koju rijetko koja institucija u Hrvatskoj posjeduje.

Na kraju razgovora, Kadić Meškić otvara širu sliku o odnosu civilnog društva i državnih institucija.

„Ne možemo imati harmonično društvo bez nevladinog sektora. To je pozitivan korektiv državnim procedurama.“

Zakoni često kasne za stvarnošću na terenu, pa je uloga udruga upozoravati na probleme, predlagati rješenja i nadopunjavati institucionalne praznine. U području međunarodne zaštite CKD ističe dobru suradnju s MUP-om, što smatra primjerom kako bi sustav trebao funkcionirati.

„Ako izostane suradnja, dobijemo nevladin sektor koji više na državu i državu koja donosi zakone bez da vidi funkcionira li to na terenu. Mi težimo istom cilju, samo ponekad imamo različite metodologije. I to je u redu.“

Naziv organizacije, Centar za kulturu dijaloga, dakle, nije slučajna. On opisuje i pristup radu i filozofiju tima: integracija kao razgovor, povjerenje i međusobno učenje. ●

Amerikanac iz Oregona u Podrinju

DENNY NEWELL U SULJIĆIMA JE PRONAŠAO SVOJ KOMADIĆ DŽENETA

Denny je neka vrsta dobrog duha sela, kada treba počistiti put zimi, raskresati granje, očistiti seosko mezarje... On je spreman na akciju. Zajedno sa Mujom Mustafićem, komšijom, brine se o stoci, govedima, kokošima...

PIŠE: Jakub Salkić

U selu Suljići, u blizini Konjavić polja, u općini Bratunac, na istoku Bosne, petina stanovnika su Amerikanci. Vjerojatno bi to tako predstavili statističari. Denny Newell jedan je od ukupno pet stanovnika ovoga sela. Poznat je tamo samo kao Amerikanac Denny.

Iako ne zna govoriti bosanski, osim nekoliko riječi i fraza, priča osmijehom i dobrodušnošću. Svi ga vole i prihvataju kao svog. Riječi ovdje nisu važne, važno je samo ono što se osjeti, dobrota s jedne i s druge strane. A Denny priča dobrotom. Srcem. Ovdje se osjeća kao svoj na svome, prihvaćen kao jedan od nas. Od autentičnih bosanskih izraza Denny zna reći “*Selam alejk*”, “*Elhamdulillah*”, “*Kako si*”, “*Dobro sam*”... U okruženju u kojem živi ramazanski post je *normalnost* za sve, pa tako i za Dennyja, posti i on, ode ponekad i na teraviju. Jednostavno, želi biti uključen u sve.

Denny je neka vrsta dobrog duha sela, kada treba počistiti put zimi, raskresati granje, očistiti seosko mezarje... On je spreman na akciju. Zajedno sa Mujom Mustafićem, komšijom, brine se o stoci, govedima, kokošima...

Denny Newell rođen je u Oregonu 1945. godine. Za sebe kaže da je farmersko dijete. U Oregonu gdje se rodio, živio je na velikoj farmi u blizini grada Bend koja je unazad nekoliko generacija bila u vlasništvu njegove porodice. S godinama i teškoćama farmerskog života, kao i širenjem grada, farma se smanjivala. Danas je tu, umjesto farme, rezidencijalno naselje.

“To više nije isto mjesto. Kada sam završio srednju školu grad je imao 17.000 stanovnika, sada je preko 107.000 stanovnika”, kaže Denny.

PILOT U VIJETNAMU

Dok je bio na fakultetu, počeo je rat u Vijetnamu. Tada je prekinuto njegovo školovanje. Rekrutovan je u američku vojsku, te se pridružio zračnim snagama.

“Kada sam došao u vojsku potpisao sam da budem pilot, ali nakon ljekarskog pregleda moj vid nije bio dovoljno dobar da budem pilot, čak i kada sam nosio naočale. Ali kada sam otišao u Vijetnam, kako je bio nedostatak pilota, onda sam tamo bio pilot jednu godinu”, ispričao je Denny za Bosnu.

Krajem 90-ih i početkom 2000-ih u Ameriku su počele stizati izbjeglice iz Bosne, što bi danas rekli, imigranti. Denny je tu upoznao Bešira Mustafića, čovjeka rodom iz Suljića koji je nakon rata i boravka u logoru Batković, odselio u Ameriku. Ubrzo je upoznao i ostale članove njegove porodice, između ostalog i Beširovog oca Uzeira, ili kako ga Denny zove, “dedo Juzeir”.

“U prvoj sedmici poznanstva sa Beširom njegov rođak Fehim se ženio i pozvali su me na vjenčanje, pa sam odmah upoznao njegovu širu i užu familiju”, priča Denny. Tako se rodilo veliko prijateljstvo. Pomagao je porodici da se lakše snađe u novom okruženju, u novoj državi. Prijateljstvo koje živi i danas.

Ubrzo se dedo Uzeir doselio kod njega na ranč, a kasnije i cijela porodica. Možda godinu kasnije Uzeir je odlučio da se vrati u Bosnu. Bile su to prve godine povratka protjeranih Bošnjaka u Podrinje.

“Kada je ‘dedo Juzeir’ 2002. odlazio sa farme rekao mi je: - Obećaj da ćeš doći u Bosnu da me posjetiš”, priča Denny. “Rekao sam da hoću, ali, iskreno, u tom trenutku nisam to mislio”, kaže Denny.

Nekoliko godina poslije sa Beširom je posjetio “dedu Uzeira” u Suljićima. To bilo 2006. godine. Danas kada priča o Suljićima kaže da je ovdje našao mjesto koje je najbliže komadiću “dženeta” na ovom svijetu.

“Zaista volim narod u Bosni, zaista je divan narod, stvarno jeste. Nisam govorio bosanski, ni danas ga ne govorim, ali ljudi su strpljivi, možemo razmijeniti ideje, nije nužno da govorimo engleski. Kako se ljudi u Bosni odnose prema meni, kako se odnose jedni prema drugima, koliko su pažljivi, to me podsjeća na moje djetinstvo, na mjesto gdje sam odrastao, na moje baka i djeda. Zaista uživam u tome. I nije uopšte teško voljeti Suljiće, kako je rekao Šećan Velić (komšija iz susjednog sela koji živi u SAD-u), kada je prvi put došao u Suljiće, ovo je najbliže dženetu na ovom svijetu. Ja sam rekao da, slažem se, zaista jeste, ovo je najbliže dženetu na ovom svijetu”, kaže

Mujo Mustafić i Denny Newell

.....
**Kako se ljudi u Bosni
 odnose prema meni,
 kako se odnose jedni
 prema drugima,
 koliko su pažljivi, to
 me podsjeća na moje
 djetinjstvo, na mjesto
 gdje sam odrastao,
 na moje baku i djeda.
 Zaista uživam u tome. I
 nije uopšte teško voljeti
 Suljiće, kako je rekao
 Šećan Velić (komšija iz
 susjednog sela koji živi
 u SAD-u), kada je prvi
 put došao u Suljiće,
 ovo je najbliže dženetu
 na ovom svijetu. Ja
 sam rekao da, slažem
 se, zaista jeste, ovo je
 najbliže dženetu na
 ovom svijetu”, kaže
 Denny i dok govori o
 ljudima skoro pa mu
 oči zasuze.**

Denny i dok govori o ljudima skoro pa mu oči zasuze.

Ali njegovo prvo iskustvo, prvi dolazak u Suljiće nije bilo baš tako lijepo. Tada nije bilo asfalta.

“Vozeći se krivudavim makadamskim putem uzbrdo, pomislio sam: Ovo je mjesto gdje ne želim biti”, prisjeća se Denny. Ali taj teški, pomalo zastrašujući put vodio ga je do onoga što je sada vidio kao komadić svog raja.

Nekoliko godina poslije te prve posjete došao je ponovo, i od tada je njegov život stalno vraćanje u Suljiće. Naime, zbog komplikovanih administrativnih pravila o boravku, još nije dobio dozvolu za boravak u BiH, iako je podnio zahtjev. Zato svaka tri mjeseca mora nazad u Ameriku.

DOLAZAK U BOSNU

U međuvremenu se i Bešir vratio iz Amerike, renovirao u ratu srušenu kuću, uspostavio malu farmu. Sve je izgledalo savršeno. Osim bolesti koja je vrebala iz prikrajka i nakon nekog vremena pobjedila, odnoseći jedan mladi život.

Denny je nastavio dolaziti pazeći Beširove stare roditelje do njihove smrti. Sada je tu sa Mujom i Fatom Mustafić, prijateljima, i takoreći porodicom. Da nije njih, kaže, ne zna da li bi i on imao razloga da se vraća u Suljiće.

“To ne bi bilo isto mjesto za mene”, kaže Denny.

Da li bi želio ostati ovdje zauvijek - da, da li je to moguće, nije. “Još imam porodicu u Americi, nedostaju mi kada sam dugo odvojen od njih, naravno, imamo internet pa smo stalno vezi. Ali Bosna mi

ne dozvoljava da ostanem, dođem na tri mjeseca pa se moram vratiti u Ameriku biti tri mjeseca pa ponovo doći. Rado bih bio ovdje duže ako dobijem privremeni boravak”, objašnjava Denny.

Za sada je tu, hoće li dobiti dozvolu za boravak i moći mirno živjeti u Suljićima bez razmišljanja o terminu kada mora napustiti zemlju, ne zna. Ali jedno sigurno zna, ovdje je našao svoj komad dženeta za koji se vezao nekim nevidljivim nitima.

Boli ga, kaže, vidjeti da Bosna još ima ožiljaka od rata. Kada se vozite ovim naseljima vidite tri lijepe kuće, onda jednu porušenu bombama u ratu. Teško je to gledati i razmišljati o tome šta se desilo tim porodicama. Ali ide na bolje.

“Svaki put kada dođem osjetim da je bolje nego ranije. Ja znam da postoje problemi u političkom sistemu zemlje, ali ja to ne osjetim u svakodnevnom životu. Zemlja je prirodno lijepa, lijepa kao mjesto za život, ali šteta je što nema mnogo ljudi koji zemlju naseljavaju”, govori Denny.

Iako kaže da ne zna govoriti bosanski, trudi se stalno učiti nove riječi.

“Kada čujem neku rečenicu uhvatim nekoliko riječi koje znam i već razumijem šta se hoće reći. Ljudi su zaista strpljivi sa mnom i kada razgovaramo to je mješavina engleskog i bosanskog”, kaže Denny.

Gledajući ga zajedno sa svim komšijama iz okolnih sela i zaselaka okupljenih oko janjeta na ražnju jasno vam je da je jedan od njih. Nije važno gdje je rođen i kojim jezikom govori, on je naš Denny. Amerikanac iz Suljića. Čovjek koji je došao kada su svi drugi odlazili, koji je američki san zamijenio podrinjskim. ●

Enes Begović na Danima bosanskohercegovačke kulture u Zagrebu

DOMOVINA JE samo jedna

„Ovo što radim je svojevrsna misija“, kaže Enes. „Moja misija je širenje ljubavi prema domovini. To sam sebi zadao kao prioritet, ali bez vrijeđanja ikoga, ni lično ni društveno.“ Tu misiju posebno povezuje s Danom državnosti i sa svakim okupljanjem poput ovoga u Zagrebu: „Ljudi ne smiju zaboraviti identitet. Onog trenutka kad zaboravimo ko smo i odakle smo izgubili smo sebe.“

PIŠE: Filip Mursel Begović
FOTOGRAFIJE: Stipe Majić

Na 17. Danima bosanskohercegovačke kulture u Zagrebu, povodom obilježavanja Dana državnosti BiH, dvorana hotela Novotel je disala u ritmu sevdaha i narodne pjesme, ali i u ritmu jedne jasne poruke – domovina se voli bez ostatka. Na bini je bio čovjek čije je ime odavno postalo sinonim za bosanski melos: Enes Begović.

„Kada biste mi danas, na Dan državnosti, otvorili srce, unutra biste našli Bosnu i Hercegovinu“, kaže Enes na početku razgovora. „To je ono što će trajno ostati u mom srcu.“

Begović ne govori o domovini samo iz emocije, nego i iz dubokog osjećaja pripadanja prostoru i njegovoj historiji. Rođen 1965. godine u Visokom, odrastao je doslovno na tlu na kojem je pisana historija bosanske države.

„Rođen sam u Visokom, a nedaleko od moje kuće je ustoličen kralj Tvrtko“, podsjeća. „Povelja Kulina bana napisana je upravo u mom kraju. To mi nije ništa strano, vrlo dobro poznajem historiju Bosne i Hercegovine.“

Roditelji, brat i sestra bili su mu najveća podrška u prvim koracima. Otac mu je stalno ponavljao da škola mora biti prioritet, pa je Enes uredno završio gimnaziju u Visokom, iako je već tada imao brojne nastupe. Planirao je upisati Višu pedagošku akademiju i raditi s djecom, ali sudbina ga je usmjerila

drugim putem – na audiciju RTV Sarajevo koja će mu promijeniti život.

OD ŠKOLSKIH PRIREDBI DO PRVOG RADIJSKOG SNIMKA

Njegov prvi susret s pjesmom bio je dječiji, nepretenciozan – školske priredbe, sevdalinke, aplauz razdraganih nastavnika i roditelja. Vrlo rano je postalo jasno da posjeduje nešto posebno.

U trećem razredu gimnazije, zajedno s prijateljem Mensurom Burićem, prijavio se na audiciju za vokalnog solistu na RTV Sarajevo. Među 142 kandidata Enes je bio najmlađi. Žiriju se predstavio pjesmom „Kraj potoka bistre vode“, a na njihov zahtjev otpjevao je i „Ah, meraka u večeri rane“. Prvi radijski snimak bila je pjesma „Otkako je Banja Luka postala“. Upravo ta numera kasnije će postati simbolična poveznica između njega i Banje Luke, grada koji se često spominje i u našem razgovoru.

„Moj prvi radijski snimak moja majka je slušala u 6 i nešto ujutro“, prisjeća se Enes. „Bio sam gimnazijalac, prvi put u životu ušao u studio da snimim pjesmu. Mlad, pun energije... I onda zajedno, majka i ja, slušamo pjesmu – i oboje počnemo plakati. Preosjetljiv sam na takve trenutke.“

Ta preosjetljivost, kaže, nije slabost, nego snaga: „Kad su u pitanju familija, prijatelji i naravno moja Bosna i Hercegovina, to me najviše dotiče u životu.“

Spominjemo mu Banja Luku, grad u koji je obilježio njegov prvi radijski snimak, a danas često simbol podjela i tuge.

„Tuga je to da je Bosna rascijepkana, nažalost“, kaže. „Ali ja u Banja Luci imam jako puno prijatelja. Uvijek sam bio odlično dočekan, možda vi imate pogrešnu informaciju“, dodaje uz blag osmijeh. Njegova poruka je jasna: ne pristaje na crno-bijele slike. „Nadam se da će svemu doći kraj – osim Bosni i Hercegovini“, kaže. „Ludilu će sigurno doći kraj, proći će kao i sve drugo.“

HITOVİ KOJI SU POSTALI HIMNE

Nakon audicije i prvih snimaka, karijera je krenula silaznom putanjom? Naprotiv, meteorski uzlaznom. U sarajevskom hotelu „Kristal“ čuo ga je tadašnji direktor Diskotona, Nenad Bilić, i ponudio mu ugovor na pet godina. Uslijedio je prvi album „Decembarsko veče“, a zatim i legendarni „Noćima nema kraja“, prodan u više od pola miliona primjeraka.

Na tom albumu nalazi se njegov najveći hit – pjesma „Bosanac“, po kojoj ga mnogi prepoznaju i danas. Uz nju su stasale generacije dijaspore, uz nju se slavilo, plakalo i nostalgично nazdravljalo zavičaju.

„Na tu pjesmu ljudi svuda reaguju jako dobro, jako pozitivno“, kaže Enes. „Znači da postoji identifikacija sa zemljom, a to je vrlo bitno.“ Duet „Kaznio me život“ s Gocom Božinovskom, pjesme „Lijepa je“, „Oči boje badema“, „Samo jednom se živi“, „Oprosti joj

Bože“ – samo su dio repertoara koji je učvrstio njegov status jednog od najprepoznatljivijih glasova narodne muzike u regionu.

Ali iza svih tih hitova, tvrdi, stoji nešto što za njega nadilazi diskografiju: misija.

ŠIRENJE LJUBAVI PREMA DOMOVINI

„Ovo što radim je svojevrсна misija“, kaže Enes. „Moja misija je širenje ljubavi prema domovini. To sam sebi zadao kao prioritet, ali bez vrijeđanja ikoga, ni lično ni društveno.“ Tu misiju posebno povezuje s Danom državnosti i sa svakim okupljanjem poput ovoga u Zagrebu: „Ljudi ne smiju zaboraviti identitet. Onog trenutka kad zaboravimo ko smo i odakle smo izgubili smo sebe.“

„Domovina je samo jedna. Mjesto rođenja je samo jedno. I to mjesto ne može niko promijeniti. Ljudi se uporno trude da pomiješaju i izmijene teze, ali ne postoji mašina koja može pomjeriti tvoje rodno mjesto negdje drugo. Ono je tu gdje jeste i tu će biti dok je svijeta i vijeka“, naglašava Enes.

U razgovoru često ponavlja da je umjetnik, a ne političar. I upravo zato sebi daje pravo da govori o ljubavi umjesto o mržnji.

„Meni je nametnuto, kao i svima nama, da živimo u atmosferi u kojoj se radi sve da se ljudi nikad ne pomire“, kaže. „Kao da neko kaže – nećemo dozvoliti da se djevojka vrati momku, supruga mužu, djeca roditeljima... To je metafora za ono što nam se dešava.“

Rješenje vidi u onome što nastoji prenositi i kroz pjesme: „Moramo svi istrajati na jednoj stvari, da se ostavimo politizacije i politikanstva i da se vratimo iskrenoj ljubavi. Ovo što ja govorim nije ni Enesova Bosna i Hercegovina, nije ni Murselova Bosna i Hercegovina... Ovo je i Jovina, i Ivanova, i Stipina Bosna i Hercegovina. Svačija.“

Zastaje, pa dodaje pitanje koje zvuči više kao vapaj nego kao retorička figura: „Ne znam zašto bi me neko mrzio zato što pjevam o ljudima Bosne, najboljim ljudima na svijetu. Mi imamo prefiks najšarmantnijih, najsnalazljivijih ljudi. Mi smo ljudi za poželjeti u okruženju.“

Prije Zagreba, Enes je nastupao u Holandiji na koncertu za pomoć Majkama Srebrenice.

„To mi je već ko zna koji koncert za Majke Srebrenice“, kaže. „Sala je bila ispunjena, ali ne našim ljudima nego Holanđanima.“

Tu scenu tumači kao znak da se istina ipak ne može zauvijek gurati pod tepih: „Uvijek to spominjem jer ljudi vjerovatno osjećaju grižnju savjesti i to je dobro. Kao kad se ti i ja posvađamo, pa neko shvati da je pogriješio i dođe i kaže: ‘Oprosti, pogriješio sam.’ To su odlike velikih ljudi, velikih nacija.“

ZAGREB KAO PROSTOR SUSRETA

Zagrebačko gostovanje Enes vidi kao još jedan važan dio slagalice u kojoj se Bošnjaci i Hrvati, pokušavaju razumjeti i prepoznati jedni druge.

„Jako je bitno da se u Zagrebu razvija pozitivna atmosfera oko Bosne i Hercegovine, oko Bošnjaka i oko Hrvata“, kaže. „S obzirom da Bošnjaci i Hrvati žive zajedno u Federaciji BiH, to je pitanje suživota, ali i obaveza.“ Dodaje da mu to, naravno, nije prvo iskustvo u glavnom gradu Hrvatske: „Nije mi prvi put, pjevao sam i u Lisinskom. Pjevao sam pjesme koje su prepoznate kao dio bosanskohercegovačke kulturne sredine. Naša sevdalinka, ta naša baština, jača je od svega onoga lošega što žele da nam rade.“

Daleko od bine, Begović je porodični čovjek. U slobodno vrijeme igra nogomet ili tenis, pokušavajući nadoknaditi godine provedene na turnejama. Iza više od tri decenije karijere stoje i brojne nagrade: još 1989. proglašen je najvećim talentom narodne muzike na prostorima bivše Jugoslavije, osvojio je „Zlatnu ružu mira“ čak četiri puta, pobijedio na festivalu Ilidža 2008. s pjesmom „Duša Sarajeva“, održao velike solističke koncerte u Tuzli, Sarajevu, Visokom, Chicagu, New Yorku, Melbourneu...

Godine 2011. u dvorani „Mirza Delibašić“ obilježio je 25 godina karijere, a novije generacije pamte ga po albumu „19“ i pjesmama poput „Rođen dan“, u čijem se spotu pojavljuje reprezentativac Ermin Bičakčić.

Ali kad sjedi s publikom u Zagrebu, Holandiji ili Banja Luci, sve se te nagrade povlače u drugi plan, a ostaje samo ono s početka priče – srce puno Bosne i Hercegovine.

Na izlasku iz dvorane, nakon što su se posljednji stihovi sevdalinki utišali, ostala je u zraku jedna misao koju je Enes tihim glasom ponovio: „Domovina je samo jedna. Ne može je niko pomjeriti, niti izbrisati. Na nama je samo da je ne zaboravimo.“ ●

Karlovačka priča Palestinke
Layle Al Rajabi Šoštarac

PIŠE: Vesna Ivezić
FOTOGRAFIJE: Stipe Majić

KAD PJESMA KAŽE „HABIBTI“, LJUBAVI, TO SE ODNOSI NA PALESTINU, NE NA ŽENU

U razgovoru s Laylom Al Rajabi Šoštarac, Karlovčankom palestinskih korijena i inženjerkom medicinske radiologije, otkrivamo porodičnu povijest razorenu izraelskom okupacijom, iskustva putovanja u Hebron i nevidljive mehanizme diskriminacije koje palestinske obitelji žive već generacijama.

Layla Al Rajabi Šoštarac, inženjerka medicinske radiologije i Karlovčanka palestinskih korijena, nosi u sebi dvije geografske i dvije emotivne domovine. Njezina porodična povijest započinje dolaskom njezina oca u Zagreb 1968. godine kada je, kao mladić iz siromašne palestinske obitelji, krenuo prema Europi s jedinom ambicijom koju nitko ne može oduzeti: obrazovanjem.

POČETAK JEDNE NEOBIČNE SUDBINE

Njezin otac učio je hrvatski jezik nevjerojatnom brzinom – savladao ga je, kaže Layla, već za četiri mjeseca. Upisao je i u roku završio medicinu, i to uz paralelni rad preko Student servisa, prihvaćajući svaki posao koji se mogao uskladiti s fakultetom.

„Uvijek je govorio: ‘Obrazovanje je nešto što ti nitko ne može oduzeti.’ Toliko je dobro govorio hrvatski da nitko tko ga ne poznaje ne bi pomislio da mu to nije materinji jezik.“

Zagreb ga je, priča Layla, lijepo prihvatio. Grad je tada bio puno otvoreniji prema stranim studentima, dolazili su iz brojnih arapskih zemalja, jer je studiranje ovdje bilo pristupačnije nego na Zapadu. Paradoksalno, danas je situacija obrnuta. Godine 1974., nakon završenog studija, njezin se otac vratio u Palestinu. Ali umjesto početka medicinske karijere, dočekala ga je represija.

„Zatvorili su ga jer ne žele visoko-obrazovane Palestince. Bio je u zatvoru mjesec i pol. Jedini uvjet bio je: ili ostaje u zatvoru, ili napušta Palestinu zauvijek.“

Izabrao je slobodu i povratak u Hrvatsku. Najprije se zaposlio u Dugoj Resi, zatim u Karlovcu, gdje će osnovati porodicu i provesti ostatak života.

SUSRET KOJI JE POSTAO PORODIČNA LEGENDA

Njezini roditelji upoznali su se, gotovo filmski, u ambulanti.

„Mama je dovela svoju staru tetu na pregled. Tamo je bio moj otac i tako je počelo.“

Iako je kasnije dobio dozvolu za privremeni boravak u Palestini te pokušao ponovno graditi život tamo, ubrzo je shvatio da su uvjeti nepodnošljivi: svakodnevno ponižavanje, vojska, naoružani doseljenici, stalna opasnost na cesti. Nije želio da Layla i njezina braća rastu u takvom okruženju.

Njegov odlazak u Palestinu 1994. bio je kratkotrajan te se 1995. vraća u Hrvatsku, gdje nastavlja raditi i živjeti do smrti 2013. godine. Po vlastitoj želji, pokopan je u Palestini. Layla nikada nije živjela u Palestini, ali je redovito odlazila, gotovo svako ljeto, najduže po tri mjeseca, uvijek do isteka vize.

„Nije uvijek bilo jako loše. Nekad bolje, nekad gore. Ali uvijek je bilo nešto.“

Pričajući o tim posjetima, donosi konkretne slike neravnopravnosti. Njezina obitelj nije je smjela dočekati na aerodromu u Tel Avivu jer Palestinci imaju zelene tablice i ne smiju voziti u ta područja. Morali su unajmljivati izraelskog vozača sa žutim tablicama. Muškarci stariji od 16 godina potrebovali su posebnu dozvolu čak i za izlazak iz svog gradića. „Doći po kćer na aerodrom“, kaže Layla, nije bio opravdani razlog.

PRVO SUOČENJE SA STRAHOM

Jedan događaj posebno se urezovao u njezino pamćenje. Imala je 13 godina kada se porodični automobil našao pred betonskim barikadama, a odmah iza njih – izraelski vojnici s uperenim puškama. „Morali smo izaći iz auta s rukama u zraku. Tražili su nekoga, pregledavali dokumente... Bila sam prestravljena.“ Za njih su barikade i check-pointovi bili svakodnevica; za Laylu – šok.

U jednom periodu Hebron je bio potpuno zatvoren, bez prava ulaska i izlaska. U drugom, njezin brat i sestra, iako hrvatski državljani, tjednima nisu mogli dobiti dozvolu za povratak preko Tel Aviva. Svakodnevno su odlazili u vojnu bazu, satima čekali, dok su izraelske vlasti ignorirale i diplomatske intervencije. Tek nakon tri do četiri tjedna stigao je noćni fax: mogu izaći.

„Mi smo satima prolazili provjere... od check-pointa do check-pointa, dok nas nisu pustili u slobodnu zonu. Ja sam mogla putovati jer sam imala samo hrvatsko državljanstvo.“

Danas Layla, njezina braća i osnovane obitelji i dalje žive u Karlovcu. Palestinska stvarnost, kaže, ostaje dio njih, ali Hrvatska je njihov dom.

Layla govori o Hebronu bez patetike, ali s preciznošću. Ekonomija je slaba, nezaposlenost visoka, a većina zaposlenih ovisi o međunarodnoj pomoći koja financira strukturu palestinske samouprave.

„Tamo je jako veliki postotak nezaposlenih. Najviše je zaposlenih u državnim službama financiranim izvana. Moj tata je radio tri posla, privatnu ambulantu s kolegama, opću bolnicu i ginekološku.“

U Hebronu je, kaže, takav ritam uobičajen: oni koji mogu raditi rade za trojicu.

OTAC KAO MORALNA VERTIKALA

Kroz razgovor, Layla se iznova vraća na svog oca. Njegova biografija – siromašno djetinjstvo, obrazovanje stečeno samostalnim radom, ponovna izgradnja života u Hrvatskoj, i konačni povratak u Palestinu oblikovala je i nju, i njezinu braću i sestru.

„Bio mi je uzor. Strog i pravedan, kako bi sestra rekla. Pričao je da je nosio opanke od stare automobilske gume. Nama je zato priuštio sve.“

Njegova popularnost u Hebronu bila je golema, a kada je preminuo, na dženazi se okupilo dvije tisuće ljudi. Layla taj prizor spominje s vidnom emocijom. Posjete ocu u Palestini bile su, posebno prvih godina, pune kontradikcija: turistička razgledavanja ljepota regije, Crveno i Mrtvo more, Tel Aviv, Jafa, Jeruzalem, ali bez oca, jer nije imao dozvolu kretanja. Umjesto njega, pratili su ih prijatelji i međunarodni promatrači.

„Jedan od njih bio je Norvežanin iz TIPH-a. Oni su promatrali život Palestinaca u okupiranom Hebronu. Ne mogu to nazvati suživotom.“

U centru grada, tada i danas, nalazi se naselje izraelskih doseljenika – oko 400 ljudi, koje štiti 2000 vojnika. Taj dio grada potpuno je zatvoren za Palestince.

Laylina priča donosi i drugu dimenziju palestinske dijaspor, jednu snažnu porodičnu koheziju. „Moja obitelj je jako povezana. Brat i sestra su mi najbolji prijatelji. Mi smo stalno zajedno. Prijatelji kažu da smo čopor.“ Ona se ne srami reći da joj je i u tinejdžerskoj dobi bilo normalno ići s majkom na kafu – nešto što drugima nije bilo razumljivo.

U vezi arapskog jezika, priznaje, nije dvojezična, ali je dublje povezana nego što bi netko mogao pomisliti. „Ne znam ga dobro, ali kada dođem u Palestinu, progovorim za čas.“

Upisala je i tečaj arapskog na Filozofskom fakultetu kako bi naučila pisati, ali govori samo osnovno. Razlog je dobro poznat svima koji se susreću s arapskim svijetom: razlika između književnog jezika i lokalnih dijalekata.

Njezin otac govorio je savršeni književni arapski, ali u Hebronu je koristio lokalni dijalekt Zapadne obale.

ZAPADNA OBALA DANAS

Kada Layla govori o Zapadnoj obali, čini to bez dramtiziranja; njene rečenice precizne su, gotovo doslovno dokumentarističke. Posljednji put bila je 2019. i kaže da krajolik nije prepoznala.

„Od 2013. do 2019. toliko se izgradilo. Gdje su nekad bila brda i zelenilo, sada su ilegalna naselja.“

.....

„Ljudi se osjećaju kao u logoru. Navikli su, ali nisu prihvatili.“ Djeca odrastaju pod okupacijom, s ograničenjima koja oblikuju i njihov strah i njihove ambicije, pa čak i njihovu percepciju svijeta. Layla zato naglašava da prvi korak prema promjeni nije politički – nego informacijski: „Važno je da se plasiraju istinite informacije. Ovo je crno-bijela slika, nema sive zone.“

Put od Hebrona do Ramale, koji je prije trajao sat vremena, danas ponekad traje četiri sata – zbog barikada, prepreka i kontrolnih punktova. Opskrba vodom jedna je od najtežih tema: „Ne znam je li itko ikada napunio kadu. Ljudi dobivaju možda trećinu propisane količine vode.“ Struja nestaje često, ovisno o sukobima, a ulaz robe, vode i hrane podlozan je političkim restrikcijama.

I onda dolazi niz rečenica koje se čitaju kao neumoljivi sociopolitički atlas: zabranjeno je ribarenje u vlastitom moru u Gazi, zabranjeno je skupljanje kišnice, kalorijski unos stanovnika Gaze propisan je „po glavi“, administrativni pritvor djece bez optužnice znači po šest mjeseci uz beskonačno produljenje, svjedočanstva o fizičkom i psihičkom nasilju nad maloljetnicima... Sve to Layla izgovara mirno, ali analitički.

„Njima je to svakodnevni život. Nama je to šok kad dođemo. Njima je normalno.“

Jedna njezina teta živjela je odmah uz naselje Kiryat Arba, gdje je svakodnevnica bila sastavljena od racija, vojske i opasnosti. Izlaz iz kuće vodio je izravno prema vojnom punktu. Jedan detalj posebno uznemiruje njezino sjećanje: spomenik Baruchu Goldsteinu, američkom liječniku i doseljeniku iz SAD-a koji je 1994. u Ibrahimovoj džamiji ubio 29 Palestinaca i ranio još 120 ljudi dok su bili u molitvi.

„Preživjeli su ga savladali i pretukli do smrti. Doseljenici su mu podigli spomenik.“ Layla pravi jasnu razliku između Židova i doseljenika: „Mi ih zovemo doseljenici, a ne Židovi. Nisu svi Židovi doseljenici.“

Među mnogim teškim prizorima palestinske svakodnevnice, u njezinu se sjećanju nalazi i jedan trenutak apsurdna, gotovo filmski. Kada su prvi put išli prema Zidu plača, prošli su niz detektora i punktova. U tom trenutku jedan vojnik na engleskom ih je pitao odakle su. A zatim rekao: „Ja sam iz Bosne.“

Bio je to Sarajlija u izraelskoj vojsci. Četvoro Karlovčana i jedan Bosanac pod kacigom izraelskog vojnika, slika koja govori o nevjerojatnoj fluidnosti identiteta na Bliskom istoku.

AKTIVIZAM U HRVATSKOJ

Layla je članica Inicijative za mir i slobodu Palestine, hrvatske organizacije osnovane 2021., koja djeluje kroz skupove, prosvjede i javne tribine. Njezin angažman nije profesionalan, nego duboko osoban.

„Imam obitelj, djecu, putujem na relaciji Karlovac–Zagreb, ali koliko god mogu pokušavam da se i moj glas čuje, osobito sada kad su Palestinci toliko dehumanizirani.“

Medijska slika, kaže, snažno utječe na percepciju: „Za Izraelce će pisati da su masakrirani, a za Palestince da su poginuli. Poginuli – kao u prometnoj nesreći. Već ti naslovi mijenjaju svijest čitatelja.“

Na društvenim mrežama susreće se s mržnjom koja je, kako kaže, često rezultat neznanja i višedecenijske stereotipizacije Arapa kao terorista. Međutim, za Palestince domovina nije samo prostor – to je osjećaj, sjećanje, naslijeđe. Layla se prisjeća oca koji je slušao stare arapske pjesme, uvijek s tugom u pogledu: „Kad pjesma kaže habibti, ljubavi, to se odnosilo na domovinu, ne na ženu.“

Palestinci koji su prognani 1948. nikada se nisu mogli vratiti. Njihova djeca i unuci rođeni su u Jordanu, u Libanonu, u Europi. „Procjenjuje se da je Palestina u dijaspori više od šest milijuna“, kaže naša sugovornica i dodaje da je njihova rasutost postala sastavni dio palestinskog identiteta – i trauma koja se naslijeđuje.

No, što međunarodne organizacije mogu – i ne mogu? Najvažniji akter koji pomaže palestinskim izbjeglicama jest UNRWA, osnovana 1949. nakon nakbe.

„Pomažu u obrazovanju, grade škole, financiraju zdravstvo, daju bonove za hranu. Oni održavaju život.“ Ali Layla

vrlo jasno odvaja humanitarnu pomoć od političkih rješenja: „Nikome nije u interesu da se sve vrati u stanje prije nakbe. UNRWA brine o izbjeglicama, ali zemlja im se ne vraća.“

Na Zapadnoj obali rade i druge organizacije, poput TIPH-a, UN-ove misije koja je promatrala stanje ljudskih prava u Hebronu. No i taj rad ima ograničenja: „Ako se vidi da se prava ne poštuju – nikom ništa.“

Kako sve ovo može završiti? Layla ne okoliša i scenarij koji se odvija posljednjih godina naziva „tihom okupacijom“. „Očekivalo se. Samo je bilo pitanje vremena kada će Izrael htjeti potpuno preuzeti Palestinu i istjerati stanovnike.“ Proces aneksije, kaže, odvija se postepeno. „Na Zapadnoj obali dolazi do aneksije malo po malo. Jednostavno dođu, sruše kuću i potjeraju ljude. Onda ljudi odu, traže drugu kuću, idu kod obitelji. Takvih naselja je sve više“, objašnjava Layla.

Pravila su sve stroža, a ljudi nestaju, a za Palestince, kaže Layla, ograničenje kretanja nije samo politički problem – to je psihološko stanje. „Ja dođem tamo kao turistkinja i običem više nego moj stric u cijelom životu.“ Ona podsjeća da je njezin otac rođen u slobodnoj Palestini, u travnju 1948. godine, nekoliko tjedana prije proglašenja države Izrael u svibnju iste godine. Taj kontrast generacija najbolje objašnjava historijsku težinu.

„Ljudi se osjećaju kao u logoru. Navikli su, ali nisu prihvatili.“ Djeca odrastaju pod okupacijom, s ograničenjima koja oblikuju i njihov strah i njihove ambicije, pa čak i njihovu percepciju svijeta. Layla zato naglašava da prvi korak prema promjeni nije politički – nego informacijski: „Važno je da se plasiraju istinite informacije. Ovo je crno-bijela slika, nema sive zone.“ A drugi korak je prepoznavanje ljudskosti: „Pozvala bih sve da pogledaju život Palestinaca i vide da su oni ljudi kao i svi drugi – samo lišeni prava i sloboda koje drugi uzimaju zdravo za gotovo.“ ●

Spojio nauku i vjeru

MUVEKKIT KOJI JE ČUVAO VRIJEME I BOSNU:

Život i ostavština Saliha Sidkija Hadžihuseinovića

Salih Sidki Hadžihuseinović Muvekkithane bio je osoba koja je znala čitati, i iz knjiga i sa neba.

U njegovom malom sarajevskom univerzumu, između sahat-kule, muvekkithane i Gazi Husrev-begove biblioteke, spajale su se astronomija, teologija, historiografija i kaligrafija.

Kao prvi muvekkithane vakufa određivao je vrijeme namaza uz pomoć rubtahte i astrolaba, dok je kao historičar pisao „Povijest Bosne“, djelo koje je Bosnu smjestilo u širi islamski i svjetski kontekst. Bio je bibliotekar, kartograf, pjesnik i prozni autor

PIŠE: Nedim Hasić

Salih Sidki Hadžihuseinović nije živio u doba velikih observatorija i akademskih zvanja. Njegov svemir bio je smješten između kupole Begove džamije i neba iznad Sarajeva. U tom malom prostoru uspio je spojiti geografiju, teologiju i historiju. Iza sebe je ostavio ne samo rukopis nego i duh čovjeka koji je znao da se vrijeme ne može posjedovati, ali se može mjeriti i zapisati.

Muvekkithane nije bio samo historičar. Bio je astronom, geograf, kaligraf i, u duhovnom smislu, mjerac vremena, čovjek koji je nebeske zakone pretvarao u dnevni ritam vjernika. Kada je 1859. godine u sklopu Gazi Husrev-begovog vakufa osnovana prva muvekkithana, upravo je on bio postavljen za njenog prvog muvekkithane. U maloj sobi pored Begove džamije, iza drvenih žaluzina koje su skrivale od sunčeve svjetlosti, čuvao je instrumente koji su povezivali nebo i zemlju: astrolab, rub'-tahu, gnomon, kibletnamu, sunčani sat i libelu. Ti predmeti, precizno ugravirani, danas su muzejski artefakti, ali u 19. stoljeću bili su instrumenti svakodnevnog života.

Salih Sidki Hadžihuseinović Muvekkithane (1825–1888) bio je jedan od najsvestranijih bošnjačkih učenjaka 19. stoljeća, ličnost čiji je intelektualni i kulturni doprinos obuhvatio gotovo sve ključne oblasti tadašnjeg znanja. Historičar, praktični astronom, muvekkithane,

bibliotekar, kaligraf, pjesnik, kartograf, tehnički savjetnik i imam, Muvekkit je svojim radom utjelovio renesansni tip naučnika u osmansko-bosanskom kulturnom prostoru.

Rođen u Sarajevu, porijeklom iz ugledne čajničke porodice, školovao se u sarajevskim medresama, gdje se istakao kao radoznao i izrazito nadaren učenik. Znanje iz astronomije produbio je kod turskog oficira koji je u to doba predavao ovu, za bosanske prilike rijetku disciplinu, dok je njegovo opće obrazovanje uveliko oblikovala živa intelektualna atmosfera sarajevskih džamija, mekteba i medresa.

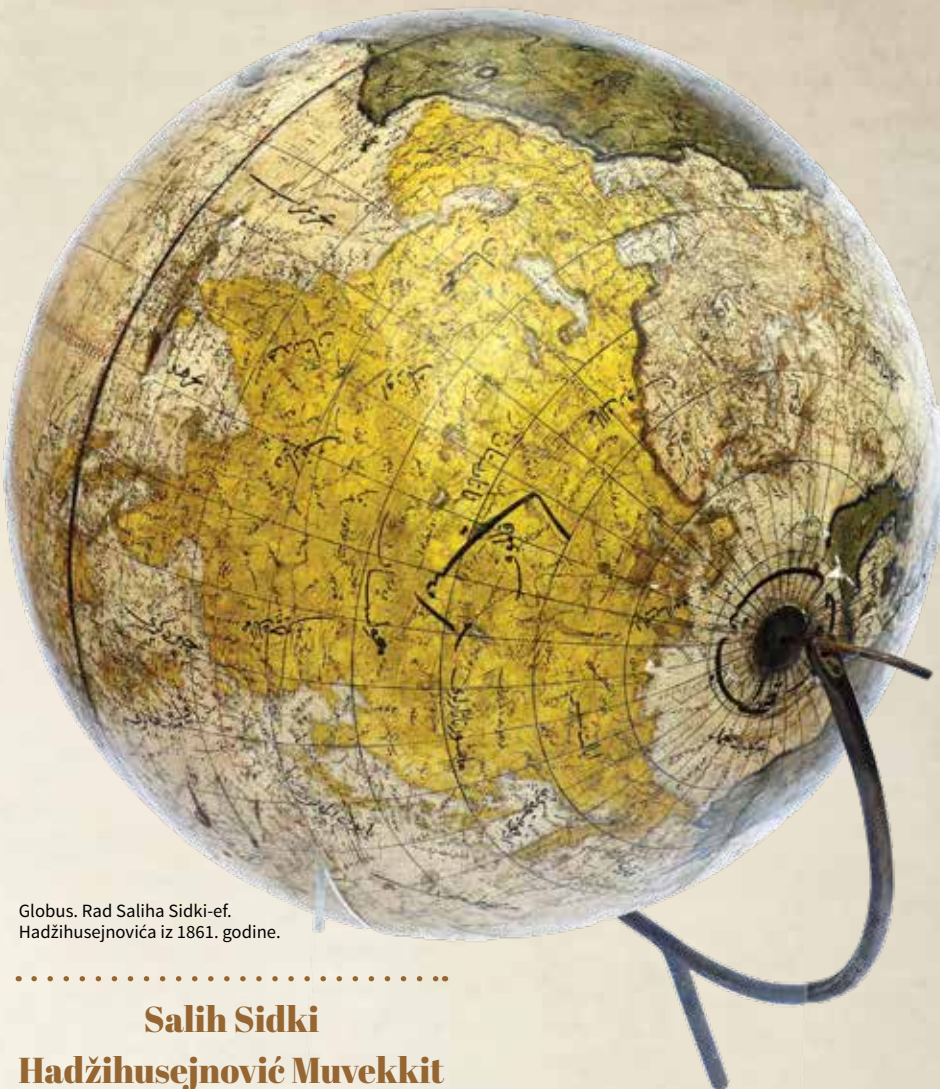
Iako je karijeru započeo kao imam, vrlo brzo se posvetio naučnom radu i historijskim istraživanjima. Prekretnica u njegovoj biografiji događa se 1859. godine, kada biva imenovan prvim muvekkitom u novootvorenoj muvekkithani Gazi Husrev-begovog vakufa. Kao zvanični čuvar vremena, Muvekkit je bio odgovoran za precizno određivanje namaskih vremena, izradu kalendara i nadzor sahat-kule, zadaće koja je zahtijevala visoku matematičko-astronomsku stručnost.

Sarajevska sahat-kula, smještena uz zapadnu stranu Begove džamije, jedan je od najprepoznatljivijih simbola urbanog identiteta grada. Nastala iz potrebe da se zajednici omogući zajedničko mjerenje dnevnih sati, kula je pripadala staroj tradiciji javnih toranjskih satova, jer su mehanički satovi dugo bili luksuz dostupan isključivo bogatima.

Iako se tačan datum njenog podizanja ne spominje u Gazijinim zakladnicama, prvi pisani trag o njoj potječe iz prve polovine 17. stoljeća, kada se bilježi da pored Begove džamije postoji sahat sa zvonom. Kula je više puta popravljana, preživjela je provalu Eugena Savojskog, a njen današnji gornji dio prezidan je 1874. godine, kada je ugrađen sat donesen iz Londona, zaslugom sarajevskih trgovaca Hašimage Glode i Mehage Hadžikapetanovića.

U 20. stoljeću popravljena je 1931. i 1955. godine, dok se u isto doba na Vratniku nalazila još jedna, drvena sahat-kula iz 1874, koju su mahalije srušile zbog straha da bi je vjetar mogao oboriti. S centralnom sahat-kulom usko je bila povezana i muvekkithana Gazi Husrev-begova vakufa iz 1859. godine, opremljena astronomskim instrumentima za precizno određivanje vremena namaza. Prvi muvekkit bio je upravo Salih Sidki Hadžihuseinović tu su tradiciju nakon njega nastavile generacije sarajevskih muvekita i časovničara, između ostalih, i Salihov sin.

Muvekkit je bio praktični astronom u najčišćem smislu te riječi, naučnik koji je nebo poznavao ne samo kroz knjige, nego kroz neposredno iskustvo mjerenja, posmatranja i svakodnevnih proračuna. U vremenu bez optičkih instrumenata kakve danas podrazumijevamo, on je uspostavio sistem preciznog određivanja vremena na temelju kretanja Sunca, položaja sjena i promjena na nebeskom svodu. Ta stručnost nije bila

Globus. Rad Saliha Sidki-ef. Hadžihusejnovića iz 1861. godine.

.....

**Salih Sidki
Hadžihusejnović Muvekkit
(1825–1888) bio je jedan od
najsvestranijih bošnjačkih
učenjaka 19. stoljeća,
ličnost čiji je intelektualni
i kulturni doprinos
obuhvatio gotovo sve
ključne oblasti tadašnjeg
znanja. Historičar,
praktični astronom,
muvekkit, bibliotekar,
kaligraf, pjesnik,
kartograf, tehnički
savjetnik i imam, Muvekkit
je svojim radom utjelovio
renesansni tip naučnika
u osmansko-bosanskom
kulturnom prostoru.**

apstraktna: ona je služila životu zajednice, jer je od tačnog mjerenja zavisio ritam molitvi, izrada kalendara, određivanje pravca, pa čak i svakodnevno organizovanje čaršijskog života.

Muvekkitova dužnost nije bila samo tehnička. On je morao poznavati astronomiju, matematiku i teologiju. Svaki dan je određivao početak vremena za pet dnevnih namaza, proračunavao kalendare, izrađivao takvime i nadzirao rad sahat-kule. Bio je spona između nebeskog i ljudskog reda. Kada bi sunce zašlo iza Igmana, on bi znao koliko sekundi dijeli ezan od noći. Kada bi se pojavio mladi mjesec, on bi znao koliko dana ima do Ramazana.

U njegovom vremenu, muvekkithane su bile oaze znanja. Građene su uz džamije, u okviru vakufa, a njihov položaj je bio simbol vjere u znanje. U njima su osmanski učenjaci izračunavali vrijeme, crtali tablice, pravili kalendare i raspravljali o pomjeranju mjeseca. Ulaskom u osmanski kulturni krug, Bosna je preuzela taj model institucionalne astronomije. Prvi muvekkiti u Sarajevu, Mostaru i Travniku nisu bili samo vjerski službenici, već istraživači koji su na osnovu matematičkih proračuna određivali ritam svakodnevice.

Nabeski atlas, muvekkithima je služio za utvrđivanje trenutnog položaja Mjeseca.

Muvekkit je bio među njima najistaknutiji. Njegovi proračuni vremena za namaz, kao i kalendari koje je izrađivao, odlikovali su se preciznošću koja je bila rijetka i u mnogo većim centrima Carstva. Izučavao je geografiju, izrađivao globuse i bilježio astronomske pojave. Dva Salihova globusa i danas čuvaju u Gazi Husrev-begovoj biblioteci, to su čudesne karte svijeta sa pažljivo ucrtanim kontinentima, linijama meridijana i natpisima na arapskom pismu.

Sarajevska muvekkithana bila je opremljena najpouzdanijim instrumentima svog doba: dobrim zidnim satovima i spravama za određivanje visine sunca. Nekada se ta visina mjerila rubtahtom, drvenom pločom u obliku kvadrata proračunatom prema sarajevskom meridijanu, dok se danas koristi sekstant. Ta mjerenja bila su nužna za precizno određivanje akšama, prema kojem se računaju i ostali namaski vakti.

Rubtahta je bila jedan od ključnih instrumenata sarajevskih muvekkitha, jednostavna, ali izuzetno precizna drvena naprava oblikovana kao kvadrat ili četvrtina kruga, posebno proračunata za sarajevski meridijan. Na njenoj površini bile su ucrtane podjele koje su omogućavale mjerenje visine Sunca iznad horizonta, a preko tih linija spuštala se nit s tegovima ili okomita letvica koja je, hvatajući položaj sjene, pokazivala tačan trenutak dana. Iako jednostavne izrade, rubtahta je predstavljala spoj geometrije,

astronomije i praktične potrebe jedne zajednice da uskladi svoj život sa nebeskim ritmom.

U vrijeme kada nije bilo modernih instrumenata, muvekkit je upravo pomoću rubtahte određivao najosjetljiviji podatak u svakodnevnom vjerskom životu, trenutak zalaska Sunca, akšam, od kojeg se računaju i ostala četiri namaska vakta. Upravo ta preciznost, oslonjena na svakodnevna mjerenja i poznavanje lokalnih geografskih osobina, činila je rubtahtu nezamjenjivom u muvekkithani Gazi Husrev-begovog vakufa. Ona je predstavljala svojevrsni „drveni kompjuter“ svoga doba, uređaj koji je jednostavnim sredstvima omogućavao složene astronomske proračune.

Rub'-tahta, mala drvena ploča s ugraviranim lukovima, služila je za izračunavanje visine sunca. Astrolab je mjerio položaj nebeskih tijela. Kibletnama, sprava s magnetnom iglom i krugom podijeljenim na stepenove, pokazivala je pravac prema Kabi. Libela je mjerila horizontalu, a gnomon, metalna šipka, sjenom je određivao sat. Sve su te sprave bile izraz jedne civilizacije koja je smatrala da je mjerenje vremena čin pobožnosti.

U isto vrijeme, Muvekkit je radio i kao bibliotekar, bavio se katalogizacijom rukopisa, obnovom bibliotečkih fondova i

prepisivanjem najdragocjenijih tekstova. Njegov rad će kasnije nastaviti njegovi sinovi Husein i Akif, takođe muvekkithi i bibliotekari Gazi Husrev-begove biblioteke, čime je jedna porodica obilježila čitavo stoljeće očuvanja književnog i naučnog naslijeđa Sarajeva.

Najznačajnije Muvekkitovo djelo svakako je „Tarih-i Bosna“ („Povijest Bosne“), prvo sistematsko historiografsko djelo jednog Bošnjaka koje Bosnu predstavlja kao organički dio šire islamske i svjetske povijesti. Oslanjajući se na ferman, berate, bujuruldije i osmanske hronike, ali i na lokalna predanja, on oblikuje narativ koji objedinjuje osmansku hroničarsku tradiciju i moderni, dokumentarni pristup. Time je stvorio preteču moderne bosanske historiografije i otvorio prostor za razvoj naučnog pisanja koje napušta strogo administrativni stil, uvodeći analitičku obradu izvora. Knjiga je kasnije doživjela više izdanja i prijevoda, a ostala je nenadmašan izvor za razumijevanje političke, društvene i kulturne povijesti Bosne u osmanskome razdoblju.

„Povijest Bosne“ nije obična knjiga; ona je, u pravom smislu riječi, prvi ambiciozni pokušaj jednog Bošnjaka da obuhvati prošlost svoje zemlje od Kulina bana do posljednjih godina osmanske uprave. Nastala prije više od 140 godina, u vremenu velikih političkih i kulturnih tektonika, knjiga je odraz plemena Hadžihuseinovićeve namjere da sabere ono što se rasipalo, po arhivama, sefovima, starim kancelarijama i ljudskim sjećanjima. U svojoj skromnoj sobi, okružen fermanima, beratima i bujuruldijama koje je pronalazio u Gazi Husrev-begovoj biblioteci, ovaj sarajevski hroničar gradio je most između dva svijeta: svijeta rukopisa i svijeta štampe, svijeta usmene predaje i savremene historiografske metode. To je, u to doba i u takvim uslovima, bilo vrhunski čin nauke.

Važnost Muvekkitove ličnosti ne leži samo u njegovom znanju, iako je to znanje bilo izuzetno široko, nego i u njegovoj sposobnosti da nauku prevede u jezik razumljiv narodu. Nije pripadao uskom krugu učenjaka koji pišu za sebe, nego ljudima koji su trebali razumjeti vlastitu prošlost kako bi preživjeli vlastitu sadašnjost. Zbog toga se za njega s pravom kaže da je bio renesansna ličnost: astronomski obrazovan, duboko ukorijenjen u islamsku tradiciju, ali istovremeno otvoren prema promjenama koje su donosili evropski utjecaji.

Njegova historiografska motivacija potekla je iz vremena duboke nesigurnosti, pad moći Osmanskog carstva i dolazak Austro-Ugarske stvarali su neizvjesnost u bosanskom muslimanskom društvu, koje je izloženo

Sekstant, ručni instrument za mjerenje kutne visine nebeskih tijela. Druga polovina 19. stoljeća.

pritisćima pokušavalo očuvati svoj identitet. Upravo je tada jedan čovjek odlučio napisati povijest Bosne, ali ne kao provincije na rubu Carstva, nego kao dijela šire islamske i svjetske civilizacije.

Muvekkitovo najpoznatije djelo počinje univerzalnim prikazom svijeta i islamske historije, naglašavajući da Bosna nije izolirana, da pripada globalnom civilizacijskom toku. Time on anticipira ono što danas nazivamo globalnom historijom i interkulturnim pristupom prošlosti. On, dalje, opisuje bosanske običaje, jezik, ritam čaršijskog života, reakcije ljudi na političke promjene, kao i psihologiju vremena u kojem su identiteti bili na kušnji. Njegova proza nije hladna kronika, nego živa priča o narodu koji želi opstati dostojanstveno, čak i u trenucima historijskih lomova.

Posebna vrijednost djela krije se u njegovim zapisima o svakodnevnici: o funkcionisanju čaršije, odnosima među esnafima, tehnici gradnje, načinu uređenja prostora, pravilima zajedničkog života. Ti podaci danas su dragocjeni ne samo historičarima, nego i filozofima, kulturolozima i antropolozima, jer pružaju sliku jednog svijeta koji je nestao, ali čiji se tragovi mogu iščitati u arhitekturi, jeziku i običajima današnje Bosne i Hercegovine.

Za Muvekkritovu je „Povijest Bosne“ veza i jedna od najnevjerojatnijih priča iz Sarajeva pod četničkom Opsadom. U svom stanu na Grbavici profesorica Lamija Hadžiosmanović imala rukopis Muvekkritove „Tarih-i Diyari Bosna“, ispisan na turskom jeziku kaligrafskim pismom. Ona je znala da to nije obična knjiga, bio je čitav jedan svijet satkan od povijesti, astronomije, društvenih obrazaca, svijet koji je donijela kući i tamo prevodila mukotrpno i detaljno na bosanski. Kada je

Kalendar (takvim). Izradio Salih Sidki-ef. Hadžihusejnović 1285/1868. godine.

u maju 1992. obruč oko Sarajeva zatvoren, a Grbavica okupirana, Hadžiosmanović je morala bježati. Komšija Srbin, koji ju je poznao cijeli život, upozorio ju je da je njeno ime na spisku za likvidaciju. U zoru je napustila stan noseći samo najlonku kesu u kojoj nije bilo mjesta za Muvekkritov rukopis. Ostao je u zgradi „s druge strane“.

Nakon reintegracije Grbavice, profesorica se vratila u svoj stan. Zidovi su bili crni od gara, namještaj razvaljen, sve je bilo iz njega opljačkano osim nekoliko knjiga pobacanih po podu. Među petnaestak preživjelih primjeraka nalazio se i Muvekkritov rukopis. Kada ga je podigla, vrisnula je od sreće. Niko od srpskih vojnika

nije znao šta ta knjiga znači, niti je iko razumio njen značaj. Kada je donijela rukopis za koji se odavno mislilo da je izgubljen u Gazi Husrev-begovu biblioteku, direktor dr. Mustafa Jahić nije mogao suspregnuti suze.

Posebno važno poglavlje Muvekkritovog rada jeste angažman u preseljenju Gazi Husrev-begove biblioteke 1863. godine iz Kuršumlije medrese u novu zgradu pored Begove džamije. Kao drugi bibliotekar ove institucije, naslijedivši hafiza Abdullaha Ajni Hasagića, Muvekkrit se bavio nabavkom rukopisa, restauracijom fonda i integracijom privatnih bibliotečnih zbirki.

Muvekkrit se upisao i u historiju bosanske književnosti. Njegov prozni tekst „Carski namjesnici u Bosni“, objavljen u „Bosanskom vjestniku“, smatra se prvim proznim djelom Bošnjaka napisanom narodnim jezikom ćirilicnim pismom. Taj tekst predstavlja početak moderne bosanske književne proze, ali i važan dokument kulturnog buđenja Bošnjaka u vrijeme kada se prelamaju osmanska tradicija i austrougarska modernizacija.

U svojim bilješkama, Muvekkrit je ostavio i dragocjen zapis o pojavi selefijskog pokreta početkom 19. stoljeća. Kao hroničar koji je volio tačnost, on nije opisivao iz druge ruke, već prenosi vijesti koje su stizale iz Carigrada. Piše o „buni u najodabranijim gradovima“, Mekki i Medini, gdje su se „Vehabije-Haridžije“ podigle protiv halife i ometale hadž. U njegovom tekstu prepoznaje se ne samo strah nego i religijski užas: „Srušili su i časno vrelo i sve izvore na putu hadžija“, bilježi on. Kada su osmanske trupe napokon „očistile sveta mjesta od haridžijske pogani“, u Bosnu je, piše, stigao ferman s radosnom vijesću. Datiran je „koncem džumade-l-ahira 1228. godine“, što bi bilo ljeto 1813. godine. Ta vijest je, kaže, stigla u Sarajevo 19. ševala iste godine. Takva preciznost datuma pokazuje njegovu astronomsko-historiografsku prirodu, sve mora imati vrijeme i mjesto, minutu i tačku.

Salih Sidki Hadžihusejnović preminuo je u Sarajevu 12. marta 1888. godine i ukopan u haremu Rogo-zade (Vinograd) džamije, ostavivši za sobom naslijeđe koje i danas svjedoči da je Bosna u 19. stoljeću imala svoje renesansne duše, ljude sposobne spojiti vjeru, nauku i tačno mjerenje vremena. Iza sebe je ostavio djela koja su nadživjela carstva i političke poretke, jer je njegovo pero bilo jednako precizno kao instrumenti kojima je u muvekkithani određivao kretanje dana.

„Jučer je umr'o Salih ef. Hadži Huseinović, pisar i muvekkrit Begove džamije. Pokojniku je bilo 63 god. a u džamiji je služio oko 30 godina. Pored svoje pisarske dužnosti izdavao je od više godina ovamo kalendar „Salnamu“ i „Takvimu“ (vremenar). Bijaše marljiv i radin čovjek a u društvu prijatna starina“, stajalo je u osmrtnici koju je objavio „Sarajevski list“. ●

Rub-tahte. Instrumenti za određivanje vremena namaza, izrađivani su od drveta, srebra, mjedi i slonovače.

Prosvijećeni kolonijalizam

BARON ĐURO BABIĆ, Ličanin koji je podigao moderno Trebinje

Austro-ugarska uprava u Bosni i Hercegovini bila je okupatorska, kolonijalna ali je i gradila ceste, škole, mostove, vodovode. Baron Đuro Babić bio je oficir Monarhije koji je od Trebinja stvorio moderan grad na granici carstva, došao je sa topovima i bajonetom a iza sebe ostavio platane, ulice, trgove i česme. Kao feldmaršal-potporučnik (Feldmarschalleutnant) bio je postavljen za komandanta i načelnika okružne vlasti u Trebinju, gdje je ostavio dubok trag kada je u pitanju urbani razvoj tog grada pod austro-ugarskom upravom

PIŠE: Nedim Hasić

U drugoj polovini devetnaestog stoljeća, iz jedne ličke graničarske porodice u Trebinje, tada grad na granici carstava koja će vrlo brzo nestati, stiže Đuro Babić. U austrijskim je spisima nazvan Georg Freiherr von Babich, ali će ga u Hercegovini, iz straha i iz poštovanja, zvati samo baron. Rođen 30. aprila 1826. u Lovincu kod Svetog Roka, Đuro Babić (na njemačkom Georg Babich, a na mađarskom Babics György) je potekao iz porodice vojnika, bunjevačkih Hrvata, koji su stoljećima držali sablju bdijući između Osmanskog i Habsburškog carstva. Otac Dominik bio je

kapetan, majka Magdalena Marija Rukavina iz vojne loze koja se često pominjala u vojničkim registrima.

Njegovi preci su još 1716. godine u Beču dobili plemićki list i grb od cara Karla III, kao priznanje za ratne zasluge protiv Osmanlija. Njegov brat Stjepan (Stephan) rođen je 1841, također postao oficir, služio u 21. pješadijskoj pukovniji, a kasnije komandovao 78. osječkom pješadijskom pukovnijom i penzionisao se kao komandant 3. divizije u Linzu, gdje je živio do smrti 1928. godine.

Đuro Babić se s jedanaest godina upisao u vojnu školu. Sa sedamnaest je već bio potporučnik, poslan u Veronu, gdje su se austrougarske trupe spremale za sukobe. Godine 1848., kada je cijela Evropa gorjela u revolucionarnim plamenovima, Babić ratuje u Milanu, biva ranjen kod Curtatonea, ali se vraća u borbu i već 1849. u Ugarskoj komanduje jedinicom. Za taj podvig dobija Vojni križ za zasluge.

Slijede Češka, Trst, Solferino (1859.), Königgrätz (1866.), čitav niz ratova i sukoba. Uoči austrijsko-francusko-italijanskog rata postaje kapetan prve klase. Nakon rata premješten je u 22. pješadijsku pukovniju u Trst, gdje je zapovijedao regrutnim okrugom s mješovitim hrvatskim i italijanskim stanovništvom. Do čina potpukovnika unaprijeđen je 1874, a naredne godine postaje zamjenik komandanta rezervnog sastava u Splitskom okrugu.

Kada su 1875. izbili ustanci u Hercegovini, a zatim 1876–1877. ratovi Crne Gore,

Srbije i Rusije protiv Osmanskog carstva, Babić je već imao reputaciju iskusnog frontovskog oficira. Kako u Hercegovini plamte ustanci i bune, Beč tamo šalje svoje najiskusnije oficire. Među njima je i pukovnik Babić.

U novembru 1877. godine postavljen je za komandanta 32. budimpeštanske pješadijske pukovnije, poznate kao Esti-bakák. Sa tom jedinicom učestvuje u austrougarskoj okupaciji Bosne i Hercegovine 1878. godine. Prelazi granicu kod Imotskog, napreduje kroz krševitu zemlju i kod Stoca vodi teške borbe s ustanicima. Gubi cijelu satniju, ali uspijeva zauzeti prvo Stolac a zatim i Klobuk kod Ljubuškog, tada strateški važnu tačku na granici.

Taj pohod, krvav i iscrpljujući, bio je uvertira u ono što će postati Babićev životni zadatak: smiriti i urediti Hercegovinu. U novembru 1878. imenovan je komandantom 74. pješadijske pukovnije stacionirane u Hercegovini. Za hrabrost u kampanji dobija viteški križ Reda Leopolda, a dvije godine kasnije postaje komandant 2. brdske brigade i istovremeno upravnik okruga Trebinje. To nije bila samo vojna, nego i politička dužnost.

Dolazak austro-ugarske vojske u Hercegovinu 1878. godine označio je početak epohe u kojoj su vojnici postali urbanisti, a okupacija se pretvorila u projekat modernizacije. Na čelu projekta nalazili su se ljudi koji su, iako formalno vojna lica, pokazivali nevjerovatnu upornost i organizacionu disciplinu u dizanju novih gradova. Tako je baron

Babić, zapovjednik 74. pješadijske pukovnije, vrlo brzo odlučio Trebinje pretvoriti iz „prljavog gnijezda“ u „fini evropski grad“.

Austro-Ugarska je tek započinjala eksperiment pretvaranja osvojenog teritorija u „uzorni dio carstva“. U Trebinju, na granici s Crnom Gorom, trebalo je, po standardima monarhije, uvesti reda. Kada je stigao, Trebinje je još uvijek imalo orijentalno lice. Uski sokaci, blatnjavi prolazi, avlije i kuće nagnuti nad rijekom. „To nije grad, to je logor na vodi“, zapisao je jedan austrijski putopisac 1879. godine. Babić je bio odlučan u nakani da to promijeni. „U Trebinju ja zapovijedam“, govorio je. I zaista, pod njegovim nadzorom rušeni su stari sokaci, trasirane široke ulice, obilježavane parcele za nove trgove i pijace. Uvedeno je označavanje zgrada za rušenje, a svaki novi objekat morao je imati dozvolu „po vojničkom planu“.

Istovremeno, Babić je uvodio komunalni red, postavio straže za čistoću, naredio da se izvori pokriju i da se uvede redovno pranje ulica. Bio je to početak onoga što će se danas zvati urbano planiranje. Samo koju godinu kasnije, u izvještajima iz 1880. navodi se da je Trebinje „neprepoznatljivo promijenjeno“. Otvorena je kafana, nekoliko dućana s duhanom, gostionice, pa čak i knjižara koju je otvorio trgovac iz Dubrovnika. Grad je počeo živjeti drugačije.

Pod Babićevim nadzorom uvedeni su prvi urbanistički standardi, označavanje zgrada za rušenje, planiranje mjesta za pijacu,

drvoređa. Njegov najvidljiviji trag bili su platane, drveće koje je u ljetnim mjesecima donosilo hladovinu i simbolički pretvaralo orijentalni grad u srednjoevropski trg. Uz platane su sađeni dudovi i kesteni, a lokalni vojnici i stanovnici poticali su na vrtlarstvo i sadnju povrća.

Ta „evropska flora“ imala je i kulturno značenje, austro-ugarska vlast prenosila je u unutrašnjost Hercegovine dalmatinski i bečki model urbanog života. Kao što su crijepovi iz Splita i Zadra zamijenili osmanske krovove, tako su i platane iz Dalmacije bili dio novog pejzaža. Trebinje je, prema riječima savremenika, postalo „gradsko lice Monarhije“ na granici s Crnom Gorom. Babićev rad imao je i duhovnu dimenziju. Pod njegovim nadzorom pružena je tehnička i materijalna podrška gradnji rimokatoličke crkve u Trebinju, čime je u grad uveden novi simbol moći i reda. Papa Lav XIII. odlikovao ga je zato 1884. godine križem Pijevog reda.

No, iza te idile skrivala se tenzija. Lokalno muslimansko stanovništvo teško je prihvatilo rušenje starih kuća i širenje ulica. Babić je znao da gradi protiv tradicije. „Red ne raste iz navike, nego iz naredbe“, rekao je navodno jednom saradniku. U tom poslu nije bio sam. U Hercegovini su tih godina djelovali čitavi pukovi oficira-graditelja. Najbliži Babićev saradnik bio je Antal (Anton) Galgóczy, mađarski oficir iz Transilvanije stacioniran u Bileći, zapovjednik 6. brdske brigade. Bio je gotovo asketa: nije pio, nije kockao, pješice je prelazio planine između Bileće i Trebinja. Njih dvojica su uparili vojnu logiku i inženjersku maštu: granice su obilježavali drvetom, kamenom i vodom, gradili su puteve i mijenjali lice provincije. Galgóczy je kasnije zapisao da je „Hercegovina škola volje“.

Uloga austrougarske vojske u gradnji infrastrukture bila je presudna. Vojnici su pod vrelim suncem razbijali kamenje i gradili ceste golim rukama, često bez alata. No, putevi su bili i simbol vlasti. Prije dolaska Habsburgovaca, staze su bile neprohodne, prekrivene kamenjem i blatom. Ruski konzul Aleksandar Hilferding je još 1857. godine zapisao kako su „gomile kamenja namjerno nabacane po putu tako da se ne može proći“. Austrougarski oficiri su to tumačili kao znak anarhije.

Zato su okupatori uložili golem napor u izgradnju komunikacija, samo prisustvo jedne čete „kao čarolijom“ stvaralo je nove puteve i mostove. Do sredine 1890-ih hercegovački drumovi bili su toliko uređeni da su ih putopisci opisivali kao „savršene planske puteve“. No, bolji putevi značili su i veću kontrolu. Kako je zapisao Franz von Werner „loši putevi čuvaju slobodu“ dok dobri olakšavaju dolazak vojske. Po zapisima historičara, austro-ugarsko preuzimanje Trebinja bilo je „brzo, ali brutalno“, jer su

lokalni muškarci bili prisiljeni da obnavljaju i grade drumove. Engleski arheolog Arthur Evans, svjedok tih promjena, zapisao je u pismu: „Trebinje je materijalno napredovalo, ali narod se tretira ne kao oslobođen, nego kao pokoren.“

Babić je imao osoben odnos prema Trebinju. Govorilo se da se u ljetnim večerima spuštao do obale Trebišnjice, posmatrao rijeku i vojnike koji su ispirali uniforme u njoj. „Voda je kao narod, kad je stisneš, izbije drugdje“, govorio je.

Ali nije Hercegovina mirno prihvatila novi poredak. Kada su 1881. i 1882. godine izbili ustanci protiv regrutacije, Babić se našao na prvoj liniji. Kao komandant 2. brdske brigade imao je pod sobom hiljade vojnika: 16. bjelovarsku, 22. splitsku, dio 35. pilsenske pukovnije, pionire i artiljeriju. Uspio je uvesti kordon kroz deset naselja i odsjeći ustanike od pomoći iz Crne Gore. Njegove metode bile su oštre, ali učinkovite. I dok su ga neki nazivali „željeznim čovjekom Hercegovine“, u vojnim izvještajima iz Beča stajalo je da „pokazuje izuzetnu sposobnost u uspostavi civilnog reda“.

Do 1883. unaprijeđen je u general-majora, a godinu kasnije i u barona. U Beču su ga smatrali „oficijom s moralnim autoritetom“. Ipak, njegova najveća dostignuća nisu bila vojne pobjede, nego uređeni gradovi. Trebinje, Bileća i Stolac dobili su svoje prve planske mape, komunalne službe i puteve. Sagradio je kasarne, mostove, trgovce i naredio da se duž Trebišnjice podignu šetališta. „Grad mora imati red kao četa na postrojanju“, znao je reći. I doista, Trebinje je pod njim postalo jedan od najurednijih gradova u Bosni i Hercegovini.

Kada je nadvojvoda Albrecht 1886. posjetio Hercegovinu, Babić ga je proveo kroz ulice Trebinja i pokazao nove zgrade, pijace i trgovce. „To više nije kraj svijeta“, zapisao je

jedan austrijski novinar koji je pratio posjetu, „to je garnizonski grad s dušom vojnika i sjenkom Mediterana.“

Trebinje je tih godina postajalo grad po evropskoj mjeri. Zinske površine uz rijeku služile su kao prirodna odbrana od poplava, a 1880. je na obali izgrađen kameni nasip. Inženjeri iz Dalmacije su, uz pomoć vojske, pojačavali obalu betonom i čelikom. Godine 1910., a zatim ponovo 1932., pod nadzorom doktora Rudolfa Löwyja, stari osmanski hendek, rov koji je nekada opasavao grad, bio je djelimično zatrpan, kako bi se spriječilo širenje malarije.

U središtu grada, na novom trgu, godine 1890. podignuta je lijevana željezna česma, spomenik samom Babiću. Na njoj je lik žene s podignutim rukama, iz čijih usta voda teče kroz lavlju glavu. Ugravirana posveta bila je napisana na tri pisma, latiničnom, ćirilicom i arapskom, što je savršeno odražavalo simboliku Babićeve epohe: vojnika carstva koji je znao da se vladati može samo ako te razumiju i oni koji te se plaše.

Prema predaji, upravo je Babić zasadio 16 platana na glavnom trgu u Trebinju, koji su danas jedan od zaštitnih simbola grada. Legenda kaže da su posađeni u spomen na njegovu šesnaestogodišnju kćerku, koja je rano umrla a ispod krošnji tih platana kasnije je podignuta i spomen-česma s likom djevojke, koju i danas Trebinjci povezuju s barunovom kćeri. Naime, pronijela se priča da je djevojka sa česme iskovana po uzoru na lik prerano preminule Babićeve kćerke.

Babićev nasljednik, doktor Löwy, poslao je 1900. godine uzorke vode iz „Babićeve česme“ u Sarajevo, analizom je utvrđeno da je voda „vrlo čista“. Dvije godine ranije, započeta su istraživanja o mogućnosti da se Trebinje snabdijeva vodom iz kraškog vrela Oko, a 1902. započela je izgradnja vodovoda uz pomoć vojske. Od 1903. grad je imao

pitku vodu iz planine. Bila je to prva moderna mreža te vrste u istočnoj Hercegovini.

U isto vrijeme, po poljima su instalirana takozvana vodena kola, jednostavni mehanizmi za navodnjavanje, koje su putnici iz Beča oduševljeno fotografirali. Na razglednicama iz tog vremena vidi se Trebinje koje više ne liči na pogranični logor, vide se redovi stabala, kameni mostovi, ulice koje se otvaraju prema rijeci. „Ovdje se, više nego igdje, vidi kako vojska zna graditi“, zapisao je jedan austrougarski inženjer. „Oni što su došli s puškama, sada nose lopate.“

Hercegovinom se krajem 19. stoljeća širi cijeli lanac fortifikacija. Diže se utvrda iznad Boke, širi se lukobran starog Dubrovnika produžen, da bi brodovi lakše iskrcavali trupe i materijal. U Bileći je Galgóczy podigao nove kasarne kraj stare osmanske kule, a na brdima iznad Trebinja izgrađeni su vojni vidikovci i magacini.

Godine 1901. završena je uskotračna željeznička pruga do Trebinja, koja je povezala garnizon s obalom. Tadašnji izvještaji bilježe da je upravo ta pruga „unijela svjetlo i ritam u hercegovački krš“. Vagoni su donosili ciglu, metal i vino, a odlazili puni maslina i drveta. Do kraja 1880-ih, kako su bilježili austrijski časopisi, Trebinje i okolni garnizoni bili su pretvoreni u „utvrđeni pojas juga Monarhije“, usporediv s poznatim sistemom sjevernotalijanskih tvrđava.

Monarhija je voljela spektakl. Kada je nadvojvoda Albrecht, generalni inspektor vojske, posjetio Trebinje u maju 1886. godine, grad je bio u punom sjaju. Na ulazu u kaštel podignut je trijumfalni luk, vojnici su postrojeni, a uz Babića su stajali gradonačelnik Stevan Cerović, biskup Mato Vodopić iz Dubrovnika, arhimandrit Prović i lokalni imami.

Dva desetljeća kasnije, u septembru 1906. godine, stigao je i nadvojvoda Franz

Ferdinand. „Drago mi je što sam na hercegovačkom tlu i među njegovim herojskim stanovnicima“, rekao je okupljenima. Dočekao ga je Abdulrahman Resulbegović, a most preko Trebišnjice bio je okićen natpisom „Dobro došao“ na latiničnom, ćiriličnom i turskom. Školska djeca su klicala, vojnici 12. pješadijskog puka svirali marševe, žene su nosile cvijeće. Takvih se dočeka Franz Joseph nagledao gdje god da je dolazio pa je ono što je vidio u Trebinju komentirao poprilično ironično i hladno: „Bilo je lijepo. Uživali smo.“ No Trebinjce nije bilo briga, pokazati mu svoj grad za njih je bila stvar ponosa, u tih nekoliko sati Trebinje je bilo središte Monarhije.

Oko Babića i Galgóczyja s vremenom su nastale priče koje su prelazile u legendu. Govorilo se da baron nikad nije napustio Trebinje osim jednom kada je otišao da se okupa u moru. Austro-ugarska vlast ostavila je pečat vidljiv i danas. Ulice, mostovi,

česme, trgovci. Nažalost, nisu imali previše razumijevanja za historiju prije njihovog dolaska pa su tako stečke vadili i koristili kao građevinski materijal pri gradnji fortifikacija. U jednom austrijskom izvještaju iz 1880-ih stoji: „Velike mramorne ploče iz starih grobalja poslužile su kao bedemi nove tvrđave.“

Ipak, Babić i njegovi vojnici imali su i neprijatelja protiv kojeg nisu imali šanse. Hercegovačko sunce. Oficiri su pisali kućama da je „ovdje toplije nego u Indiji“. Jedan od njih, Conrad Hochbichler, žalio se da su „brda prepuna kamenja, kao da je svaki kamen veličine kuće“. Putnica Maudé Holbach povlačila je paralele sa kolonijama: „Tropsko ljeto je tako teško da, kao i u Indiji, žene oficira odlaze iz Hercegovine dok ne zahladi.“

Nakon deceniju duge službe u Hercegovini, 1888. godine je Babić prekomandovan u Budimpeštu na dužnost pri 4. armijskom korpusu, gdje je u septembru iste godine, povodom 50 godina vojne službe, odlikovan posebnim carskim priznanjem i unaprijeđen u čin feldmaršal-potpukovnika (Feldmarschalleutnant). Dvije godine kasnije, 19. februara 1890. umro je u vojnoj bolnici. Na sahrani su bili generali iz Beča i Budimpešte. U njegovu čast 21. februara 1890. u katoličkoj katedrali u Trebinju održana je svečana misa zadušnica na kojoj su prisustvovali lokalni dužnosnici i građani, a gradski trg je tom prilikom nazvan Babićev trg (Babić Platz).

Njegova energija i vojnička preciznost postale su model onoga što će se u kasnijim decenijama nazivati „prosvijećeni kolonijalizam“, ideja da se napredak može uvesti bajonetom, ali i modernom infrastrukturom. U tom smislu, modernizacija Bosne i Hercegovine bila je rezultat susreta nasilja i racionalnosti, straha i reda. Iako su došli kao stranci, njihovi projekti poput željeznice od Broda do Sarajeva, zgrade Zemaljske vlade, trga u Trebinju ostali su stajati duže od vlasti koju su personificirali. Babić, Galgóczy, Vancs, Kállay... svi su oni oblikovali prostor koji je, iako pod okupacijom, prvi put dobio vizuru evropskog grada.

Do 1910. Bosna i Hercegovina imala je više od 1.500 kilometara cesta, 1.000 školskih zgrada, 60 pošta i telegrafske stanice, a Sarajevo je postalo grad s električnom rasvjetom prije mnogih srednjoevropskih metropola. Iako su se mnogi lokalni stanovnici opirali tim promjenama, osobito muslimansko stanovništvo koje je gubilo privilegije iz osmanskog sistema, kasnije će se pokazati da je upravo ta infrastruktura omogućila stvaranje moderne Bosne.

IZVOR: Cathie Carmichael: „The Habsburg Garrison Complex in Trebinje“, Bela Bartok: „A modern Trebinje atyja: Georg Babich osztrák-magyar tábornok“ ●

DUŠE U SJENKAMA starih kamenova

PIŠE: Mirsada Delić Šerifović

To je bilo vrijeme onih koji su tu hodali prije nas i nama ju u amanet ostavili. Vrijeme kada se uz hladnu svjetlost punog mjeseca rađala čarolija koja je budila usnule. Nad bosanskim planinama šapuću vjetrovi kao da žele probuditi priče davnina. Na humcima obraslim travom počivaju stećci, simboli dugogodišnje starnosti, nijemi svjedoci hrabrosti, ljubavi i tuge jednog naroda. Znakovi što su uklesani u kamen budili su se na toj hladnoj mješecini, treperili su kao krijesnice polako se izvlačili prema površini dok se ne uzdignu iz kamena. Kao da ožive sjećanja, pojavljuju se luk i strijela, ljljani, mačevi što su se presijavali poput vilinskih ostrica, sablje, zvijezde, krugovi kao oči da te gledaju.

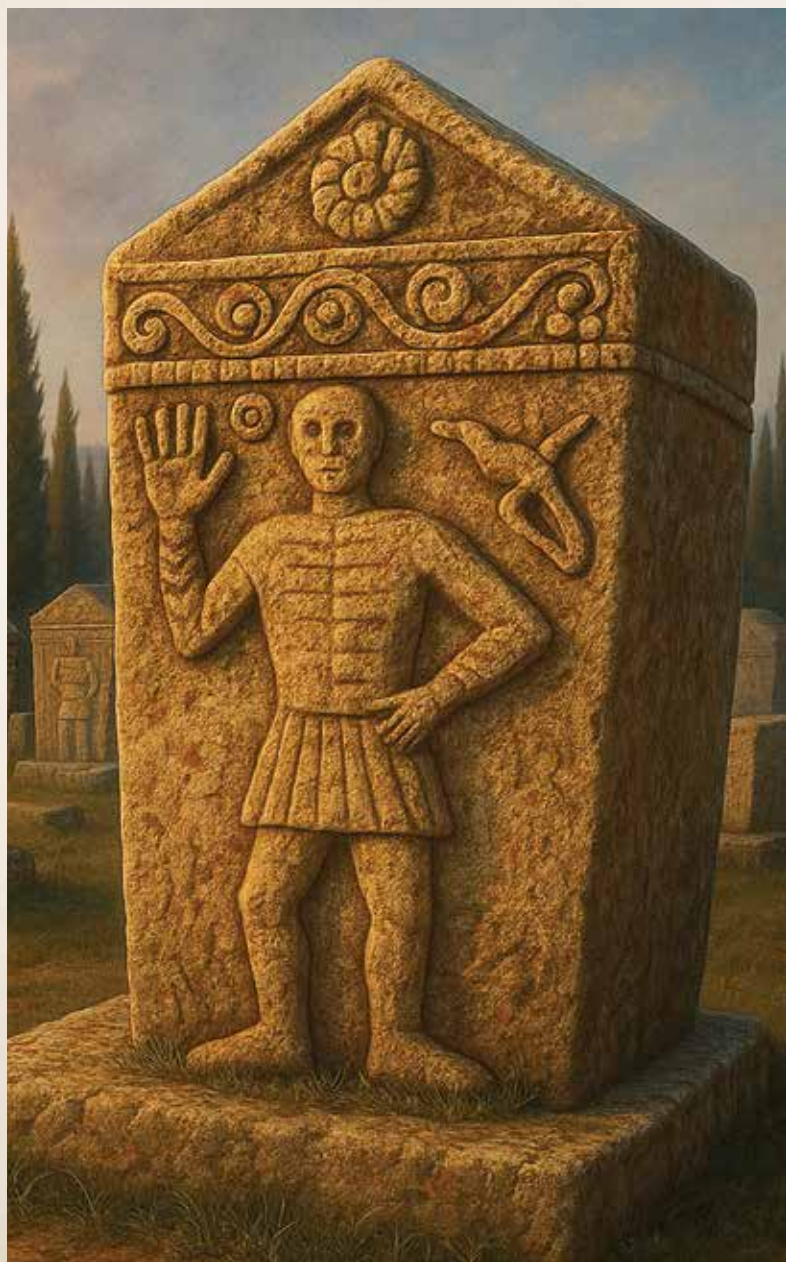
Mogao si ugledati konjanike kako iskaču iz kamena i trag svjetlosti što se vuče za njima kroz mračnu šumu u daljini. Šaptali su priče o hrabrim junacima o kraljevstvima koja su nestajala i o starim šumama koje su rasle uz taj kamen. Čarolija oživi, šume zabljesnu iskricama, nisi siguran ide li ta svjetlost prema nebu ili se spušta s njega, tada se pojavljuje on, hrabri Dobri Bošnjaniin uspravlja se pozdravlja te i poziva da zastaneš, srcem poslušas njegovu neispričanu priču. Priču koja te vodi u prošlost davniju od najdavnijih dana.

Bilo je to vrijeme kada su se zavjeti davali pod treperavim zvjezdanim nebom, a ljubav bila čista poput planinskog izvora.

Koračamo po njihovim stopama istim tim stazama, čini se kao da i sami postajemo dio te velike, nikad zaboravljene legende. Jer svaki stećak kao da nam šapuće: „Dobro došao, putniče. U amanet smo ti ostavili, da čuvaš našu prošlost.“

Nekako u to davno, zaboravljeno vrijeme, ni zora se nije rađala bez razloga. Svaki novi traćak svjetlosti što bi se pojavio na obzoru bio je vijest da se neko nekome vraća kući. A vjetar, taj stari putnik, pažljivo je nosio glasove koji su šaputali vijesti, ponekad o velikim pobjedama, ponekad o uspomenama koje ostaju. Na planinskim obroncima rasli su posebni cvjetovi, tako nježni da su se otvarali samo kada bi ih dotakla prva jutarnja zraka sunca. Mlade djeve brale su te cvjetne glavice i svojim tananim rućicama plele vijence koji su ih podsjećali na dana obećanja. U noćima kada bi se uzdigao puni mjesec i spustila hladna srebrna svjetlost, trava bi izgubila boju, a nebo iznad njih ogrnulo bi se tamnim zvjezdanim plaštem. Djeve bi se potom tiho okupljale noseći fenjere koji su svjetlucali poput uhvaćenih krijesnica. Svaka bi sjela na svoje mjesto, sklopila rućice u krilu i šapatom prenosila haber, vijest, želju ili nadu kao da ga predaje samom vjetru, da ga kao glasnik odnese onome kome je namijenjena.

U isto vrijeme, negdje daleko, ratnici su hodali kroz gustu maglu. Njihovi plaštevili bili su teški poput čelika, a njihova srca

bila su hrabra. Nisu oni samo branili svoju zemlju, oni su postali dio priče. Priča u kojima će sjećanja živjeti, čuvajući davna vremena od zaborava. Znajući da je svaka zora bila obećanje, svaki fenjer mala nada, a svaka priča kao zvjezdica na usnulom nebu koja nikada neće prestati svijetliti. Jednog tihog dana, baš u onom trenutku kada su posljednji zraci sunca klizili niz obronke i nestajali iza brda, Majka je stajala nad velikim stećkom što ga upravo bijaše tu postavili. Ostala je sama, u ruci je čvrsto držala mali fenjer kao da se oslanja na njega, a njegovo toplo svjetlo, borilo se s nadolazećom tamom. Mjesečina što se lagano spuštala milovala je kamen, travu, majčine ruke i sve što je polako tonulo u tišinu.

Na kamenu, uklesan za vječnost, blistao je mač. Suze što su klizile niz njezino lice padale su na taj hladni kamen i činilo se kao da ga oživljavaju.

U tom trenutku, nešto se promijenilo. Kamen je zablistao. Nije to bila obična svjetlost. Ne, ta svjetlost bila je čarolija, stara drevna čarolija, tiha i gotovo zaboravljena. Bljesnula je svjetlost oko njih, činilo se kao jutro da sviće, ali sve u daljini prekrila je mrkla noć, a mač, uklesan u kamenu lagano se uzdigao, kao da se budi iz sna.

U tom sjaju majka je ugledala lik svoga sina. Držao je mač čvrsto, baš kao nekada kad je učio držati ga. Drugu ruku je podigao kao da se pozdravlja onako kako je to uvijek činio. Lik mu je bio maglovit, tek obris, ali njoj je bio jasan kao dan. Prepoznala je njegove oči, one iste koje su se smijale čim bi ga zagrlila. Prepoznala je ruke njegove koje su se nekoć oko njezina vrata omatale poput najnježnijeg zagrljaja. Još je osjećala njihov dodir, kao da je tu, tik uz nju. Davno su ga bitke odvele s kućnog praga, toliko davno da su prošle mnoge zime, a jesenje lišće nebrojeno puta zaplesalo je svoj jesenji ples.

Godine su se nizale, njegovo lice postalo snažno, ozbiljno, oštro poput brda koja je čuvao. Gusta brada prekrila mu je crte lica, skrivajući brazde s kojima se vjetar poigrao. Borbe su bile teške, surove i svaka je ostavila trag. Ratnik je postao. Hrabar i ponositi kao zemlja po kojoj kroči, kao majka što ga rodi. Nitko mu se nije usudio stati na put, nikome on pogled nije obarao, koraćao je ponosno i smjelo, bez straha.

Ali nju, oči nisu varale. U bljesku čarobne svjetlosti, bez obzira na godine, bez obzira na bradu i ožiljke, ona je znala, to je bio njezin dječak.

Bio je tu, ali ipak, nije bio. Njegova je ruka i dalje bila podignuta u pozdrav, baš kao nekada, a majčino srce stezalo se od bola i radosti u isti tren.

Šaputala je, ali riječi kao da nisu izlazile iz njezinih usta: „Sine, jedini moj.“ Njezin jecaj bio je i tada dostojanstven i tih, ali u tišini noći zvučao je kao krik. No, odgovora nije bilo. Činilo se kao da ih neka nevidljiva sila drži razdvojenima da im ne dopušta da se dotaknu, da razgovaraju. Ona je bila čuvar tih trenutaka, čuvar jednog srca koje je nekoć kucalo uz njezino, a sada je zauvijek pripadalo nekom drugom svijetu.

Ipak, sve dok su je noge nosile, majka nije propuštala noći punog mjeseca. Dolazila bi tiho, ogrnuta svojim starim plaštom, sjela bi pokraj kamena čekajući da svjetlost oživi sve što je voljela.

Tu, gdje se čarolija jednom ukazala, nadala se da će ga ponovno vidjeti. Njezini su koraci s godinama postali nesigurni, ali srce joj je ostalo isto, odlučno i puno ljubavi. U dubini duše znala je nešto što joj je davalo smisao svakoj njezinoj šetnji do tog mjesta, da će jednog dana, prije ili kasnije, netko drugi možda dijete, možda putnik, netko s čistim srcem poput njezinoga pogledati taj vječni kamen, ne samo očima, nego i srcem i vidjet će ono što je vidjela ona. Osjetit će ponos koji je osjećala ona i shvatiti da su priče uklesane u kamen zapravo priče o ljubavi, snazi i hrabrosti, priče koje nikada ne nestaju. Takve priče žive zauvijek. Sada kad su prošla stoljeća, kiše i vjetrovi učinili svoje, razasuti po Bosni stećci su sami ostali svjedočiti. Ponosan i nepokolebljiv opstao je i stećak njezinog sina, iako nagrižen od vremena još uvijek stoji veličanstveno, kao što je i on stajao.

Koliko ih je? Svaki je različit, nema istih, baš kako i treba, jer i oni što leže tu bili su posebni. Taj čuvar sjećanja, nositelj je ponosa što se prenosio kroz generacije. Spavaju oni mirnim snom već nekoliko stoljeća. Samo Ona zna koliko dugo ih čuva od zaborava. Pomalo ih istiskuje prema površini, kameni svjedoci vremena izranjaju u svojoj tajnovitosti. Neki sramežljivo, pod težinom korijenja koje ih je godinama štitilo, skrivajući ih od pogleda.

I danas, kad se puni mjesec uzdigne iznad brda i obasja stare stećke, kamen oživi. Nema tuge samo ponos što se rađa u dubini srca, ponos na pretke koji su ovom zemljom koraćali prije nas.

Stoje oni uspravno, gordo i tiho poput mističnih obeliska. Na njihovim urezanim licima i rukama što su davno zaspale, još titra svjetlost nekog drugog svijeta. Dok ih gledamo, osjećamo da i mi postajemo dio tog beskrajnog niza kamena, neba i sjećanja.

Takav jedan obelisk skriva se u dubokoj šumi kod Olova. Prkosi on svemu oko sebe kao da nam govori, tu sam, tu stoljećima stojim prkosim vjetru i mahovini, vezan sam za Nju. Možda ćete i čuti njegovo tiho šaputanje, nije ga lako pronaći. Puta niti utabanih staza do njega nema, samo oni uporni koji zaista žele zakoračiti u prošla vremena osjetit će njegovu prisutnost. Njihova nagrada bit će sva njegova veličanstvenost uklesanih znakova što plešu pod suncem i mjesecom. Čas ćeš vidjeti mač kako lebdi sjajan okupan svjetlosti, čas krugove i zvijezde što titraju u tami.

„Čut ćeš srcem, ne boj se“. Tihi šapat što nije pripadao šumi. „Ostao sam tu kako bi ti mogao mojim stazama hodati“. Ipak ako si plašljiv, čulo se dalje, „ne lutaj šumom sam, mjesečina me budi, vidjet ćeš moje oči kao krijesnice koje prate svaki tvoj korak, svjetlost bi te mogla prestrašiti“.

U tom svijetu, gdje se čarolija rađala, svaki trenutak bio je početak nove legende, a svaka legenda bila je samo sjena veće priče koja još čeka da bude ispričana.

O AUTORICI

Mirsada Delić Šerifović rođena je u Zagrebu 1975. godine, magistrirala je Menadžment bankarstva osiguranja i financija na Međunarodnom Sveučilištu Libertas u Zagrebu i stekla naziv Magistar menadžmenta bankarstva osiguranja i financija. Dugi niz godina radila je kao bankarska savjetnica u Zagrebačkoj banci d.d. Od 2025. godine zaposlena je kao administrativna tajnica u Nacionalnoj koordinaciji Bošnjaka u Republici Hrvatskoj – „Bošnjaci Zajedno!“

KNJIGA KOJA DJETINJSTVO PRETVARA U POVIJEST, A POVIJEST U OPOMENU

Za razliku od brojnih ratnih romana, „Bojanka pod opsadom“ ne prikazuje rat iz perspektive vojnika ili strateških narativa. Ona prikazuje glad, žeđ, potragu za drvetom, noćne granate, trčanja preko ulica, čekanje vode, ožiljke na rukama, prve spoznaje smrti. Ali prije svega prikazuje – igru. I upravo je tu autorica najjača: kontrast boje i tame, dječije igre i smrti, čini središnju simboliku knjige. Bojanka je u romanu metafora i otpora i preživljavanja

PIŠE: Stipe Majić

Promocija romana „Bojanka pod opsadom: Sarajevo 1992–1995“ Nejre Mekić Korkmaz u Zagrebu pokazala je svu snagu književnosti kada se ona nađe na raskršću sjećanja, etike i dječije imaginacije. Napisana iz perspektive desetogodišnjeg Alema, dječaka iz sarajevskog Mejtaša, knjiga ne rekonstruira samo rat, ona ga prevodi u jezik koji mogu razumjeti i oni koji ga nisu doživjeli. Upravo u tome leži njena najveća vrijednost jer roman postaje most između generacija, ali i između gradova i iskustava, od opkoljenog Sarajeva do današnjeg Zagreba koji je ovaj tekst primio s empatijom i poštovanjem.

Mekić Korkmaz, rođena u ratu, a danas autorica koja kulturu sjećanja smatra vlastitim pozivom, roman gradi na onome što rijetki mogu podnijeti: dječijoj memoriji. Ta memorija je istovremeno fragmentarna i kristalno jasna, nevina i razorena, ispunjena traumom, ali i nevjerovatnom otpornošću. U samoj strukturi romana prisutan je ritam kratkog daha, kao da se priča ispisuje onoliko koliko traje predah između granata. Odsječenost kadrova, nagle izmjene prizora i unutrašnji glas koji se ne snalazi u svijetu odraslih, stvaraju snažan psihološki realizam dječijeg svjedočenja.

Roman nije fikcija. On je, kako je istaknuto na promociji, „fotografsko svjedočanstvo s primjesama umjetnosti“. Likovi poput Alema, Sanela, Danijela, Mirze ili Nihadovog autobiografskog segmenta nisu metafore, oni su stvarna sarajevska djeca, ili spoj više njihovih sudbina, sažetih u romaneskni oblik. Time knjiga stječe autentičnost koja je istodobno i literarna i dokumentarna.

Za razliku od brojnih ratnih romana, „Bojanka pod opsadom“ ne prikazuje rat iz perspektive vojnika ili strateških narativa. Ona prikazuje glad, žeđ, potragu za drvetom, noćne granate, trčanja preko ulica, čekanje vode, ožiljke na rukama, prve spoznaje smrti. Ali prije svega prikazuje – igru. I upravo je tu autorica najjača: kontrast boje i tame, dječije igre i smrti, čini središnju simboliku knjige. Bojanka je u romanu metafora i otpora i preživljavanja, pokušaj da se sivilo rata oboji makar jednom svijetlom bojom.

Na zagrebačkoj promociji posebno je istaknuta pedagoška dimenzija romana. Profesorica Edina Nikšić Rebihić naglasila je da knjiga, iako govori o najtežim iskustvima, ne traumatizira – ona otvara prostor za empatiju, razumijevanje i otpornost djece. Zbog toga je preporučena kao štivo za mlade uzraste, zapravo kao lektira koja može biti ključ za razvoj emocionalne pismenosti i historijske svijesti. Knjiga djeci ne nudi brutalnost kao šok, nego istinu kao spoznaju.

Mekić Korkmaz piše s nevjerovatnom disciplinom osjećaja, bol i tuga su prisutni, ali nikada ne prelaze u mržnju. Upravo zato što djeca nemaju luksuz ideologije, njihov pogled postaje moralni kompas romana. Taj ton, lišen osvete, čini „Bojanku pod opsadom“ djelom koje se može čitati i izvan Bosne i Hercegovine, kako je napomenuto u više ranijih recenzija, jer univerzalnost patnje djece prelazi nacionalne i povijesne granice.

Promocija u Zagrebu potvrdila je da knjiga ima moć da pokrene i one koji su rat gledali izvana. Publika je ulazila u roman kao u tuđu bol, a izlazila s osjećajem odgovornosti. Jer „Bojanka pod opsadom“ nije samo knjiga o prošlosti, ona je knjiga o onome što se ne smije ponoviti. U vremenu kada se revizionizam, negiranje i trivializacija zločina ponovo vraćaju u javni prostor, ovakve knjige predstavljaju kulturološki minimum samoodržanja.

Na emotivnom i simboličkom vrhuncu večeri istaknut je najvažniji sloj romana: djeca Sarajeva nisu bila pasivne žrtve. Ona su, kako svjedoči i jedan od likova romana, „morala odrasti brže nego što je iko mogao zamisliti“. Ali su uprkos svemu zadržala ono što odrasli najlakše izgube – vjeru, igru, smijeh, volju da se živi.

Zato „Bojanka pod opsadom“ nije tek zapis o opsadi jednog grada. To je knjiga koja vraća djetinjstvo onima koji ga nisu imali, čuva istinu za one koji dolaze i podsjeća sve nas da su, u najtežim godinama evropske povijesti, djeca Sarajeva bila najveći učitelji čovječnosti. ●

Nastava
po modelu C

USVOJEN KURIKULUM ZA BOSANSKI JEZIK I KULTURU

U dokumentu se naglašava da predmet omogućava djeci koja žive u višekulturnoj i višeeetničkoj zajednici cjelovitije učenje o zavičaju, kulturi, historiji i običajima svoga naroda, radi boljeg razumijevanja vlastitog identiteta, ali i upoznavanja i poštivanja drugih.

Ministarstvo znanosti, obrazovanja i mladih Republike Hrvatske objavilo je u *Narodnim novinama* Odluku o donošenju kurikula za nastavni predmet Bosanski jezik i kultura u osnovnim i srednjim školama (model C). Kurikulum se počinje primjenjivati od školske godine 2025./2026. za učenike osnovnih i srednjih škola u kojima se nastava izvodi na hrvatskom jeziku.

Riječ je o predmetu namijenjenom prije svega učenicima bošnjačke nacionalne manjine, ali nastava je otvorena i za svu drugu djecu i mlade koji žele učiti bosanski jezik i upoznati bošnjačku kulturu. Program obuhvata sticanje znanja o jezično-književnoj, historijskoj i općoj kulturnoj baštini Bošnjaka i Bosne i Hercegovine, te poticanje pozitivne identifikacije s nasljeđem i nacionalnim vrijednostima.

Kurikulum Bosanskog jezika i kulture dio je jezično-komunikacijskog područja bošnjačke nacionalne manjine u Hrvatskoj i proizlazi iz Ustava Republike Hrvatske, Ustavnog zakona o pravima nacionalnih manjina te Zakona o odgoju i obrazovanju na jeziku i pismu nacionalnih manjina. Time se osigurava ostvarivanje prava Bošnjaka da u hrvatskim školama uče svoj jezik i njegovu kulturu u organiziranom i savremenom nastavnom okviru.

U dokumentu se naglašava da predmet omogućava djeci koja žive u višekulturnoj i višeeetničkoj zajednici cjelovitije učenje o zavičaju, kulturi, historiji i običajima svoga naroda, radi boljeg razumijevanja vlastitog identiteta, ali i upoznavanja i poštivanja drugih. Posebno se ističe razvijanje pozitivne historijske svijesti i pamćenja kroz upoznavanje bošnjačke umjetnosti, književnosti, tradicije i kulturne baštine.

Bosanski jezik i kultura po modelu C organizovan je u tri ključna domena: „Govorim, slušam i pišem bosanski“, „Čitam i promišljam bosanski“ i „Moje bosansko nasljeđe“, od prvog razreda osnovne škole do završnog razreda srednje škole. U svakom domenu definirani su odgojno-obrazovni ishodi – jasno opisano šta učenici trebaju

znati, moći uraditi i koje stavove razviti na kraju pojedine godine učenja.

Među ciljevima predmeta navodi se ovladavanje temeljnim jezičkim djelatnostima i rječnikom standardnog bosanskog jezika za uspješnu komunikaciju, razvijanje kulture čitanja i estetskog doživljaja književnih, muzičkih i likovnih djela, sticanje znanja o bošnjačkoj kulturnoj i umjetničkoj baštini te književnosti svih naroda Bosne i Hercegovine, kao i upoznavanje historije i prirodno-geografskih obilježja BiH. Kurikulum naglašava i izgradnju samopoštovanja, svijesti o vlastitom identitetu te važnost zaštite i obnove kulturne baštine.

Posebno se naglašava da je izradi kurikula pristupljeno u poštivanje šireg interkulturnog, geografskog i historijskog smisla te da se podrazumijeva ukupna kultura i umjetnička baština Bosne i Hercegovine, koju su zajednički oblikovali pripadnici bošnjačke, hrvatske i srpske kulturne zajednice. Takav pristup naglašava međuovisnost, a ne odvojenost kulturnih identiteta u Bosni i Hercegovini.

Nastava Bosanskog jezika i kulture planirana je kao savremena, interaktivna i na učenika usmjerena nastava. Kurikulum predviđa različite metode rada – od komunikacijskih i funkcionalnih, do problemsko-stvaralačkih pristupa – te snažno oslanjanje na istraživački rad, kreativno pisanje i izražajno kazivanje. U predmet su integrirane i međupredmetne teme poput Građanskog odgoja i obrazovanja, Osobnog i socijalnog razvoja, učenja kako učiti te upotrebe informacijske i komunikacijske tehnologije.

Svrha ovakvog kurikuluma, kako se naglašava, jest očuvanje i izgradnja nacionalnog i kulturnog identiteta te oblikovanje zrele, odgovorne i cjelovite osobe, pozitivno orijentirane prema društvu i kulturi u kojoj živi. Ideja vodilja može se sažeti u rečenicu iz samog dokumenta: da bismo uistinu mogli razumjeti druge, prvo moramo poznavati i razumjeti sebe, vlastitom jeziku i nasljeđu dajući mjesto koje zaslužuju. Usvajanjem kurikuluma u punini je otvoren put izradi udžbenika i nastavnih materijala za Bosanski jezik i kulturu u hrvatskim školama. ●

Zagreb, Gunja, Sisak, Istra...

KLJUČNO PITANJE SU UDŽBENICI

Jezik i kultura važni su svakomu čovjeku, jezik je jedan od najvažnijih čimbenika izgradnje čovjekova identiteta, a upravo povodom najave izrade udžbenika bosansko-ga jezika u hrvatskim školama za provedbu nastave po modelu C razgovarali smo s Ajkom Tiro Srebreniković, dugogodišnjom profesoricom bosanskog jezika u Islamskoj gimnaziji dr. Ahmeda Smajlovića.

U ovoj gimnaziji nastava se održava po modelu C, koji podrazumijeva učenje o bosanskom jeziku i kulturi Bošnjaka i naroda Bosne i Hercegovine.

Udžbenici za model C još uvijek su u početnoj fazi izrade, iako se nastava po ovom modelu u zagrebačkoj Islamskoj gimnaziji održava već deset godina. U Zagrebu se nastava bosanskog jezika po ovom modelu održava još u osnovnoj školi na Žitnjaku i osnovnoj školi u Borovju, dok se u ostatku Hrvatske, C model nastave provodi u Gunji, Sisku i u Istri.

„Izrada udžbenika je u toku, za to treba pristupiti po kurikulumu kojeg je usvojila Agencija za odgoj i obrazovanje Republike Hrvatske. Trenutačno, kao nastavno pomagalo za nastavu bosanskog jezika nastavnici u hrvatskim školama koriste udžbenike iz Bosne i Hercegovine, ili pak sami formiraju određene teme“, kaže Ajka Tiro Srebreniković.

U cjelokupnoj nastavi unutar modela C, pored bosanskog jezika, u kurikulum je uključena i geografija, geografski pojmovi, historija, glazba, likovni, jezik i književnost.

„Ključno pitanje su udžbenici - to je zahtjevniji posao s obzirom da su učenici koji uče po C modelu grupirani ne po razredima, nego po određenim grupama. U Islamskoj gimnaziji imamo učenike od prvoga do četvrtog razreda srednje škole

koji zajednički slušaju ovaj predmet, dok su u osnovnim školama podijeljeni u grupe od prvoga do petog, te od petog do osmog razreda. U osnovnoj školi imamo dvije grupe, što je vrlo zahtjevno, tako da se u tom pogledu trebaju udružiti različiti stručnjaci, od povijesti, geografije, glazbe, likovnoga itd. To bi bio jedan interdisciplinarni pristup koji bi objedinjavao sve u okviru kurikuluma bosanskog jezika i kulture, onako kako je prihvaćen od Agencije za odgoj i obrazovanje“, kaže profesorica Tiro Srebreniković.

Očekuje se kako bi udžbenik mogao stići u školske klupe najdulje za godinu dana, osim nastavnicima, udžbenik će najviše koristiti djeci, učenicima kojima će ovo osnovno nastavno pomagalo omogućiti lakše učenje, rad i napredovanje u obrazovnom sistemu.

Na prošlim Danima nacionalnih manjina Grada Zagreba, često nazvanima „sajam“ nacionalnih manjina, koji se održavaju svake godine na Zrinjvcu, profesorica Tiro Srebreniković s učenicima predstavila je različita izdanja knjiga posvećenih suvremenim piscima, ali i povijesti bosanskog jezika, povijesti koja nije od jučer, nego seže u daleku prošlost, od prvog pisanog spomenika na starobosanskom jeziku, povelje Kulina Bana, napisane 1189. godine, koja u sebi pored administrativnog dijela govori i o državnosti srednjovjekovne Bosne.

„Bosna i Hercegovina u srednjovjekovnim periodima bila je kulturni prostor koji je imao nekoliko pisama, od ćirilice, latinice, bosančice, našeg autohtonog pisma, da bi kasnije dolaskom Osmanlija u taj kulturni prostor došlo i arapsko pismo ili arebica“, ističe profesorica. ●

Dani Ključa u Zagrebu

TURISTIČKO, PRIVREDNO I KULTURNO PREDSTAVLJANJE KRAJINE U SRCU HRVATSKE

U zagrebačkom Hotelu Sheraton 15. novembra su održani “Dani Ključa”, sveobuhvatna turistička, privredna i kulturna prezentacija općine Ključ, koja je okupila veliki broj posjetitelja, predstavnika institucija, udruženja i privrednika iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine. Događaj je organizirao Omladinski centar “Kosmos” iz Ključa, uz snažnu podršku Federalnog ministarstva raseljenih osoba i izbjeglica, Općine Ključ, Udruženja privrednika “Ključ” te Nacionalne koordinacije Bošnjaka u Republici Hrvatskoj “Bošnjaci zajedno”.

Manifestacija je zamišljena kao most između domovine i dijaspor, s jasno postavljenim ciljevima: jačanjem turističke vidljivosti Ključa, povećanjem investicija iseljenika te njegovanjem tradicije Bosne i Hercegovine kroz zajednička okupljanja i kulturne programe. Organizatori su naglasili da “Dani Ključa” ciljaju okupiti sve one koji Ključ nose u srcu, a žive i rade u Hrvatskoj, te pružiti prostor za direktan susret lokalnih proizvođača, turističkih radnika, kulturnih djelatnika i poslovne zajednice iz Zagreba.

Omladinski centar “Kosmos”, kao nositelj projekta, predstavljen je kao jedno od najaktivnijih udruženja mladih u Bosni i Hercegovini. Njihov rad u protekla dva desetljeća uključuje ekološke projekte, međunarodne razmjene mladih, uređenje obale Sane, razvoj lokalne zajednice, brojne edukacije i dugogodišnju saradnju s dijasporom. U realizaciji svih ovih projekata ključnu ulogu ima Azra Kujundžić, čiji je angažman posebno istaknut i na ovom skupu.

Načelnik Općine Ključ, dr. sc. Jasmin Musić, obratio se prisutnima naglašavajući da Ključ ima „ogroman potencijal koji treba izaći izvan geografskih granica Bosne i Hercegovine“.

Istaknuo je jake veze Ključa sa Zagrebom i širom Hrvatskom, ali i na činjenicu da brojni iseljenici mogu biti pokretačka snaga razvoja općine, posebno u turizmu i privredi. Poručio je da Ključ želi privući nove investicije, unaprijediti turističku infrastrukturu i iskoristiti prednosti blizine Nacionalnog parka Una te drugih atraktivnih lokacija u Krajini.

Bermin Meškić, predsjednik Nacionalne koordinacije Bošnjaka u Republici Hrvatskoj je istaknuo da ovakvi događaji predstavljaju primjer dobre prakse saradnje i jačanja veza između lokalnih zajednica u BiH i bh. dijasporu u Hrvatskoj. Naglasio je važnost promocije kulturne baštine, turističke ponude i privrednih projekata u okruženju poput Zagreba, gdje živi veliki broj ljudi porijeklom iz BiH. Meškić je posebno zahvalio Omladinskom centru “Kosmos”, apostrofirajući važnost ulaganja u mlade ljude i njihove ideje.

Program je uključivao i predstavljanje promotivnih materijala, prezentaciju domaćih proizvoda, rukotvorina i turističkih potencijala Ključa, a kao završni trenutak upriličena je i premijera promotivno-turističkog videa o općini Ključ, uz uvodno obraćanje autora Boška Marinkovića.

“Dani Ključa” nisu bili samo prezentacija jednog kraja, nego i susret ljudi koji dijele zajedničku memoriju, porijeklo i viziju budućnosti. Organizatori su najavili da je ovo tek početak i da žele razviti tradicionalni godišnji događaj koji će svake godine jačati veze između Ključa i njegove raste zajednice.

Završna poruka organizatora bila je jasna: Ključ ima potencijal, ljude i energiju, a Zagreb je jedno od mjesta gdje se te vrijednosti mogu najvidljivije pokazati i najkonkretnije povezivati s partnerima i prijateljima.

Dani bosanskohercegovačke kulture 2025.

PET GRADOVA, DVIJE HILJADE LJUDI I JEDNO ZAJEDNIČKO BOSANSKO SRCE

Ovogodišnji 17. Dani bosanskohercegovačke kulture razvili su se u najširu i najsnažniju manifestaciju bošnjačke zajednice u Hrvatskoj do sada.

U razdoblju od 20. do 25. novembra, kroz Zagreb, Gunju, Pulu, Opatiju i ponovo Zagreb, oko dvije hiljade ljudi učestvovalo je u obilježavanju Dana državnosti Bosne i Hercegovine, potvrđujući snažan kulturni i identitetski kontinuitet Bošnjaka u Republici Hrvatskoj.

Manifestacija je otvorena u kinu Forum Studentskog doma „Stjepan Radić“, gdje je prikazan film „Testament“ redatelja Mirze Begovića. Program su organizirali Vijeće bošnjačke nacionalne manjine Grada Zagreba i Udruga Kreativna de kultura, uz podršku TIKA-e, a svečanost je okupila predstavnike hrvatskih institucija, Ambasade BiH i turske diplomatije.

Redatelj Begović emotivno je istaknuo da film „živi tek kada ga ljudi zajedno gledaju“, dok je saborski zastupnik i predsjednik Vijeća bošnjačke nacionalne manjine Armin Hodžić naglasio da Dani kulture „postoje da budu most između ljudi u BiH i onih koji žive izvan nje“.

Druga večer održana je u Gunji, tradicionalnom središtu bošnjačke kulture istočne Hrvatske. Zastupnik Hodžić poručio je da Gunja „zaslužuje kontinuirana ulaganja u kulturne programe i infrastrukturu“, nakon čega je publika uživala u nastupima KUD-ova iz Drenovaca, Gunje i Brčkog te koncertu Osmana Hadžića.

Treća večer održana je u prepunoj dvorani hotela Park Plaza Histria. Uz folklorne nastupe iz Istre i Brčkog, program je obilježila i svečana dodjela zahvalnice Vijeća bošnjačke nacionalne manjine Grada Labina saborskom zastupniku Hodžiću za doprinos vidljivosti i pravima Bošnjaka Labina i Istre. Zahvalnicu je uručio Esad Spahić uz snažnu poruku: „Tvoje djelovanje u Saboru i na terenu oslikava istinsku brigu za našu zajednicu.“ Hodžić je zahvalio, naglasivši da „ovo priznanje pripada svima koji rade za dobro zajednice“.

U Opatiji je program otvoren obraćanjima Bermina Meškića i Alena Civića, a zastupnik Hodžić podsjetio je da manifestacija ove godine obuhvata gotovo sve regije u kojima Bošnjaci žive: „Naš je cilj da svaki Bošnjak u Hrvatskoj ima pristup kulturnim sadržajima koji afirmiraju tradiciju i identitet.“ Večer je zaključio koncert Armina Muzaferije, čija je interpretacija duhovne muzike nadahnula publiku.

Završno okupljanje u hotelu Novotel okupilo je blizu hiljadu posjetitelja, kao i predstavnike Ambasade Republike Turske, TIKA-e, Islamske zajednice i brojnih bošnjačkih udruga i vijeća.

U obraćanju, Armin Hodžić podsjetio je na put manifestacije: „Krenuli smo u Zagreb, nastavili u Gunji, Puli, Opatiji, a večeras se vraćamo u Zagreb, gdje zaključujemo cjelinu.“

Dodao je i emotivnu poruku: „Naše je srce živo i kuca za našu matičnu domovinu.“

Najveći trenutak večeri bio je Hodžićeva objava o infrastrukturnom iskoraku bošnjačke zajednice: „Sutra potpisujemo predugovor za kupovinu Bošnjačkog medijskog centra. To će biti trajna ostavština za buduće generacije, naša hedija povodom Dana državnosti Bosne i Hercegovine.“

Večer je krunisana koncertom legendarnog Enesa Begovića, koji je nastup otvorio riječima:

„Da nam je vječna i živa Bosna i Hercegovina!“, te dodao: „Ponosan sam na ono što Armin radi.“

Publiku je oduševila izvedba himne BiH na harmonici, nakon čega je Begović nizao pjesme koje su atmosferu učinile svečanom, radosnom i jedinstvenom.

Ovogodišnji Dani bosanskohercegovačke kulture potvrdili su da bošnjačka nacionalna manjina u Hrvatskoj ima snagu, strukturu i viziju. Od filma i folklora do muzike i institucionalnih iskoraka, manifestacija je istaknula ono što je njena srž: kultura kao čuvar identiteta i most koji povezuje Bosnu i Hercegovinu i njenu dijasporu. ●

Pula

Gunja

Gunja

Novotel

Novotel

Opagija

Opagija

Zagreb

Zagreb

Smotra folklora

„PRIJATELJSTVO NE POZNAJE GRANICE“ SPOJIO HRVATSKU, BIH I SLOVENIJU

U prepunoj Školskoj sportskoj dvorani Dubrava u Zagrebu 8. 11. 2025. održana je smotra folklornog i kulturnog stvaralaštva pod nazivom „Prijateljstvo ne poznaje granice“, koja je još jednom potvrdila da kultura doista spaja.

Manifestacija je održana pod pokroviteljstvom Savjeta za nacionalne manjine Republike Hrvatske i saborskog zastupnika Armina Hodžića, a organizator je bilo Bošnjacko kulturno-umjetničko društvo „Sevdah“ Zagreb, jedno od najaktivnijih društava u očuvanju i promociji bošnjačke tradicije u Hrvatskoj.

U bogatom i višesatnom programu, publika je uživala u nastupima ansambala iz Hrvatske, Bosne i Hercegovine i Slovenije: BKUD „Sevdah“ Zagreb, BKUD „Vodnjan“, KŠD „Bošnjakov biser“ Jesenice (Slovenija), Ansambl „Bosnia Folk“ Zenica, BZK „Vitez“, BZK „Busovača“, GKUD „Halisije“ Kalesija, FA „Bosanski sevdah“ Kraševno – Tešanj, KUD „Bijelo Polje“ Potoci – Mostar, KUD „Bašćaršija“ Sarajevo, KUD „Mladost“ Kotorsko, KUD „Sevdah“ Velino Selo, KUD „Zmaj od Bosne“ Gradačac, Udruženje žena „Stijene“ iz Zenice, te harmonikaš Samir Nurkić. Uz scenski program, posjetitelji su mogli uživati i u izložbi i reviji narodnih nošnji, što je događaju dalo poseban vizualni i emotivni ton.

Okupljenima se u ime pokrovitelja obratio saborski zastupnik Armin Hodžić, naglasivši važnost kulturno-umjetničkih društava u očuvanju nacionalnog identiteta:

„Večeras ne negujemo samo našu sevdalinku i sevdah, već i naše prijateljstvo i zajedništvo. Srce nam je puno kada vidimo našu budućnost – našu djecu, naš ponos i radost. Kulturno-umjetnička društva su bastioni našeg identiteta jer se upravo kroz njih djeca prvi put susreću s vlastitom kulturom. Važno je da ostanemo zajedno, jer vremena su izazovna i samo zajednički možemo odoljeti izazovima kojih ne nedostaje.“

Predsjednica BKUD-a Džana Kahteran Hodžić u svom obraćanju istaknula je univerzalnu poruku manifestacije:

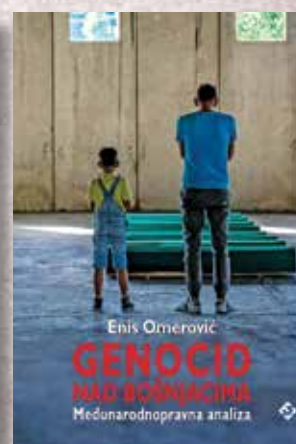
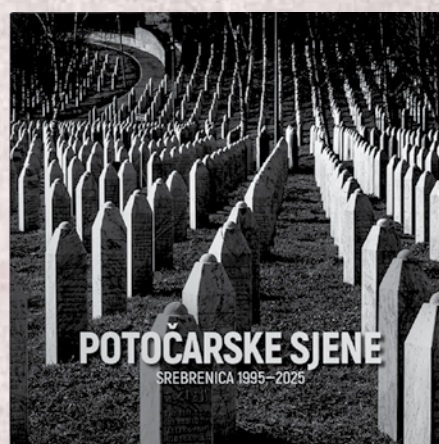
„Kultura ne poznaje granice, ona nadilazi kilometre i spaja ljude različitih sredina, čuvajući naše korijene i identitet. Folklor je živa veza između prošlosti i budućnosti, svjedočanstvo zajedništva i snaga koja nas održava.“

Smotri su prisustvovali i predsjednik Nacionalne koordinacije Bošnjaka u Republici Hrvatskoj Bermin Meškić te načelnik općine Gradačac Hajrudin Mehanović, koji su također izrazili podršku organizatorima.

Topla atmosfera, burni aplauzi i pjesma koja je ispunila dvoranu potvrdili su da su prijateljstvo, zajedništvo i ljubav prema kulturnoj baštini vrijednosti koje zaista nemaju granice. ●

DIGITALNA BOŠNJAČKA BIBLIOTEKA

biblioteka.bosna.hr

Bošnjačko
Nacionalno
Vijeće

Ivan Slamnig
(Metković, 1930 – Zagreb, 2001)

BLAGODAT MANJINE

O da sam katolik u Oslu,
to bi mi pomoglo u poslu,
jer svi Talijani i Francuzi
bili bi ondje moji druzi.
O da sam gdje sam bar musliman,
bio bih svugdje znan i štiman,
jer svi bi zagrebački Turci
svojemu stajali pri ruci.
Il da sam Žid il ortodoksan,
ja ne bih bio lako zboksan.
Al ja sam svoj i među svojim,
sam sa samim, ja se bojim.